

ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΠΕΙΡΑΙΑ
ΣΧΟΛΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΩΝ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΔΟΜΙΚΩΝ ΕΡΓΩΝ
ΤΟΜΕΑΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ

**ΚΑΤΑΣΚΕΥΑΣΤΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΠΟΥ
ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΤΗΚΑΝ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ
ΤΩΝ ΚΤΙΡΙΩΝ ΤΗΣ ΠΑΛΙΑΣ ΠΟΛΗΣ ΤΗΣ ΡΟΔΟΥ.
ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΤΟΥΣ.**

**ΚΑΣΙΩΤΗΣ ΣΤΑΥΡΟΣ
ΚΟΝΤΟΥ ΙΩΑΝΝΑ**

ΕΠΙΒΛΕΠΟΝΤΕΣ ΚΑΘΗΓΗΤΕΣ:

- ΒΑΡΕΛΙΔΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ
- ΜΕΛΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

ΙΟΥΝΙΟΣ 2010

Για την διεκπεραίωση αυτής της πτυχιακής εργασίας θα θέλαμε να ευχαριστήσουμε:

- Τον κύριο Κωνσταντίνο Μελά για την πολύτιμη βοήθεια του και κατανόηση του.
- Την Αρχαιολογική υπηρεσία Ρόδου για την παροχή της βιβλιογραφίας.
- Την Αποστολίδου Κατερίνα, Καπόττου Βόλα Γεωργία, Κασιώτη Κατερίνα και Κουλούμπρη Ελένη για τις συμβουλές τους και την βοήθεια τους.

Αυτή η πτυχιακή είναι αφιερωμένη στους γονείς μας.

Περιεχόμενα

Ευχαριστίες	1
Περιεχόμενα	2
1.Εισαγωγή	4
1.1 Η Ρόδος σήμερα	5
1.2 Η παλιά πόλη της Ρόδου σήμερα	6
1.3 Σύντομη Ξενάγηση	8
1.3.1 Τα αξιοθέατα στην περιοχή του Κολλάκιου	8
1.3.2 Τα σημαντικά κτήρια της Πόλης	12
1.3.2.1 Κτήρια Δυτικοευρωπαϊκών αρχιτεκτονικών τύπων	13
1.3.2.2 Κτήρια Βυζαντινών αρχιτεκτονικών τύπων	15
1.3.3.Οι Πύλες	16
1.4 Στόχοι εργασίας	21
2. Ιστορική αναδρομή	22
2.1 Η Ρόδος κατά την μυθολογία	23
2.2 Η Ρόδος στα αρχαία χρόνια	24
2.3 Η Ρόδος στο μεσαίωνα	26
2.4 Ιστορία της παλιάς πόλης	31
2.5 Σύγχρονη Ιστορία	33
3. Τρόποι κατασκευής - παθολογία	35
3.1 Βυζαντινή Περίοδος (7ος αι. -1309)	36
3.2 Περίοδος Ιπποτοκρατίας (1309-1522)	37
3.3 Περίοδος Τουρκοκρατίας (1523-1912)	40
3.4 Περίοδος Ιταλοκρατίας (1912-1948)	44
3.5 Σύγχρονη περίοδος Α (1947-1985)	50
3.6 Σύγχρονη περίοδος Β(1985-2000)	57
4.Οικοδομικά Υλικά – Τεχνικές Δόμησης	76
4.1. Γενικά	77
4.1.1 Η πέτρα	77
4.1.2 Το ξύλο	78
4.1.3 Το σίδηρο	79
4.1.4 Κονίες και κονιάματα	79
4.2. Τεχνικές Δόμησης	81
4.2.1.Θεμελιώσεις	81
4.2.2Φέροντα Στοιχεία	82
4.2.2.1Τοιχοποιίες	82
4.2.2.2Πεσσοί	83
4.2.2.3Κίονες	84
4.2.2.4Τόξα	85
4.2.2.5Θόλοι- Τρούλοι	86
4.2.2.6Πατώματα- Δώματα	88
4.2.3Επιχρίσματα	89
4.2.4Κλίμακες	90
4.2.5Διαχωριστικοί Τοίχοι	91
4.2.6Ανοίγματα	92
4.2.6.1Θύρες	92
4.2.6.2Παράθυρα	93
4.2.7Στοιχεία των όψεων	96

4.2.7.1 Προστεγάσματα	96
4.2.7.2 Υδρορροές	96
4.2.7.3 Σημαιοστάτες	97
5. Ισχύουσα Νομοθεσία- Πολεοδομικό σχέδιο	98
6. Επεμβάσεις	100
6.1. Αρχές και Μεθοδολογία επεμβάσεων συντήρησης και αποκατάστασης των κατασκευών	101
6.2. Ιστορικό Επεμβάσεων- Σημερινή Κατάσταση των Μεσαιωνικών Οχυρωματικών Έργων	112
6.3. Κύρια έργα αποκατάστασης	124
6.3.1. Μεχμέτ Αγά Τζαμί	124
6.3.2. Σουλεϊμάν Τζαμί	129
6.3.3. Παναγία του Μπούργκου	136
6.3.4. Άγιος Ιωάννης των Ιπποτών	140
6.3.5. Αγία Αικατερίνη	145
6.3.6. Ξενώνας Αγίας Αικατερίνης	148
6.3.7. Τάφος	152
7. Σημερινά προβλήματα στην παλιά πόλη	156
8. Συμπεράσματα – Προτεινόμενες Λύσεις	162
Πίνακας σχημάτων – Εικόνων	165
Βιβλιογραφία	171

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1.1 Η Ρόδος σήμερα

Η Ρόδος, με έκταση 1398km², μεγαλύτερο μήκος 77 χιλ. και μεγαλύτερο πλάτος 37 χιλ., είναι το μεγαλύτερο νησί των Δωδεκανήσων και το τέταρτο σε έκταση νησί του Αιγαίου αλλά και ολόκληρης της Ελλάδας, ενώ ο πληθυσμός της ανέρχεται σε 163.476 κατοίκους. Βρίσκεται περίπου 460 χιλιόμετρα νοτιοανατολικά της Αθήνας και 18 χιλιόμετρα νοτιοδυτικά της Τουρκίας. Η πόλη της Ρόδου είναι πρωτεύουσα του ομώνυμου νησιού και του νομού Δωδεκανήσου. Το ευρύτερο Πολεοδομικό Συγκρότημα της πόλης της Ρόδου (Δήμος Ροδίων, Ιαλυσού και Καλλιθέας) έχει μόνιμο πληθυσμό 118.358 κατοίκους (απογραφή 2001), ενώ ο Δήμος Ροδίων λόγω του φαινομένου της εσωτερικής μετανάστευσης τα τελευταία χρόνια, υπολογίζεται ότι έχει περίπου 98.000 κατοίκους. Σύμφωνα με την τελευταία απογραφή ωστόσο η πόλη της Ρόδου έχει επίσημα 53.709 κατοίκους και είναι η μεγαλύτερη πόλη στο Αιγαίο πέλαγος.

Εικόνα 1.1 Χάρτης της Ρόδου

Η Ρόδος είναι ο πιο ηλιόλουστος τόπος στην Ευρώπη εφόσον έχει κατά μέσο όρο 300 μέρες λιακάδας το χρόνο. Πατρίδα ενός από τα επτά θαύματα του κόσμου και ένας από τους τουριστικότερους προορισμούς της Ελλάδας, όπου φιλοξενεί μέχρι και 100.000 τουρίστες ημερησίως και 1.250.000 επισκέπτες το χρόνο. Το νησί είναι κυρίως ορεινό με έντονη βλάστηση και πεδιάδες. Η Ρόδος έχει μία πολύ πλούσια αρχιτεκτονική παράδοση που αποτελείται από ένα ανάμιγμα Μεσαιωνικών, Ενετικών, Βυζαντινών, Τούρκικων και ντόπιας αρχιτεκτονικής. Η μοναδική πρωτεύουσα της Ρόδου, η πόλη της Ρόδου, βρίσκεται εντός και εκτός των τειχών ενός καλοδιατηρημένου κάστρου που χτίστηκε από τους Ιωαννίτες Ιππότες και που αποτελεί ένα από τα τελειότερα δείγματα μεσαιωνικής αρχιτεκτονικής. Το νησί αποτελείται από τους παρακάτω Δήμους:

- Δήμος Ρόδου (53.709)
- Δήμος Αρχαγγέλου (7.779)
- Δήμος Ατταβύρου (3.225)
- Δήμος Αφάντου (6.712)
- Δήμος Ιαλυσού (10.107)
- Δήμος Καλλιθέας (10.251)
- Δήμος Καμείρου (5.145)
- Δήμος Λινδίων (3.633)
- Δήμος Νότιας Ρόδου (4.313)
- Δήμος Πεταλούδων (12.133)

1.2 Η παλιά πόλη της Ρόδου σήμερα

Η παλιά πόλη της Ρόδου σήμερα είναι ένα μέρος το οποίο ισορροπεί ανάμεσα στον μεσαίωνα και την σημερινή εποχή με μεγάλη επιτυχία. Είναι μία ολοζώντανη πολιτεία 583 τ.χλμ. (περιλαμβανομένων των τειχών και της Τάφρου) με περίπου 6.000 κατοίκους που ζουν και εργάζονται στα ίδια αναστηλωμένα κτήρια που ζούσαν οι Ιππότες του Αγ. Ιωάννη πριν από 6 αιώνες. Διατηρεί αναλλοίωτο το μεσαιωνικό χαρακτήρα και το χρώμα της με τα πέτρινα ιδιωτικά και δημόσια κτήρια, τους στενούς λιθόστρωτους δρόμους, τις καμάρες και τις αψίδες, όλα τέλεια διατηρημένα όπως ήταν τον 15ο αι. μ.Χ. Αυτός είναι και ο λόγος που όλο το οικιστικό σύνολο έχει χαρακτηριστεί ως μνημείο παγκόσμιας κληρονομιάς και προστατεύεται από διεθνείς συνθήκες και οργανισμούς (Unesco).

Η είσοδος στην Μεσαιωνική Πόλη γίνεται από έξι μεγάλες πύλες και άλλες μικρότερες. Οι Πύλες αυτές είναι:

- Η Πύλη του Αγίου Αθανασίου στα ΝΔ, που κτίστηκε το 1441-42.
- Η Πύλη Κοσκινού στα Νότια. Ονομάζεται και Κόκκινη Πόρτα, επειδή, σύμφωνα με την παράδοση, έγιναν εκεί σφαγές κατά την άλωση της Ρόδου από τους Τούρκους το 1522.
- Η Πύλη της Αγίας Αικατερίνης που βγαίνει στο Λιμάνι. Η ύπαρξή της είναι γνωστή από τον 15ο αιώνα.
- Η Θαλασσινή Πύλη (Porta Marina), η ωραιότερη απ' όλες τις πύλες. Κτίστηκε το 1478 και βρίσκεται μπροστά στο κεντρικό λιμάνι.

Εικόνα 1.2 Χάρτης της παλιάς πόλης της Ρόδου

- Η Πύλη του Αγίου Παύλου στα βόρεια, που βγάζει στο Μανδράκι. Κατασκευάστηκε στα μέσα του 15ου αιώνα. Κοντά της βρίσκεται ο γκρεμισμένος πύργος του Naillac (Ναγιακ), ένα εντυπωσιακό έργο συνολικού ύψους 46 μέτρων. Κτίστηκε το 1396-1421 και γκρεμίστηκε το 1863, κατά τον ισχυρό σεισμό. Σήμερα στέκει μόνο η βάση του.
- Η Πύλη της Ελευθερίας. Αυτή κατασκευάστηκε μεταγενέστερα από τους Ιταλούς (το 1924) και αποτελεί την κύρια είσοδο από το Μανδράκι στην Μεσαιωνική Πόλη (Πλ. Σύμης).

Υπάρχουν ακόμα και άλλες δευτερεύουσες Πύλες, όπως η Πύλη της Παναγίας ανάμεσα στη Θαλασσινή και της Αγίας Αικατερίνης, η Πύλη – Πύργος του Αγίου Γεωργίου νότια της Πύλης της Ελευθερίας και η Πύλη της Αργάλλου βόρεια της Θαλασσινής Πύλης, που οδηγεί στο Μουσείο.

1.3 Σύντομη Ξενάγηση

Ξεκινώντας από το Μανδράκι και περνώντας την Πύλη Ελευθερίας, στην Πλατεία Σύμης, το πρώτο κτήριο που αντικρίζει ο επισκέπτης είναι το Κατάλυμα της Γλώσσας της Ωβέρνης (15ος αι.), στο οποίο στεγάζονται σήμερα υπηρεσίες της Αρχαιολογίας. Στην ίδια πλατεία δεξιά βρίσκεται το κτήριο της Δημοτικής Βιβλιοθήκης, όπου μπορεί να θαυμάσει κανείς έργα σύγχρονων Ελλήνων ζωγράφων.

Συνεχίζοντας φθάνει στην Πλατεία Αργυροκάστρου, στο κέντρο της οποίας βρίσκεται ένα παλαιοχριστιανικό βαφτιστήρι με μια βρύση στο κέντρο του. Στην πλατεία Αργυροκάστρου ορθώνεται ένα από τα ωραιότερα και παλαιότερα κτήρια της Μεσαιωνικής Πύλης το παλιό οπλοστάσιο των Ιπποτών όπου σήμερα στεγάζεται το Μουσείο Λαϊκής Τέχνης ή Λαογραφικό Μουσείο. Για να φύγουμε από την πλατεία περνάμε κάτω από μια μικρή καμάρα, η οποία σήμερα χρησιμοποιείται σαν την είσοδο των οχημάτων στην Μεσαιωνική Πύλη, βγαίνουμε στην Παναγία του Κάστρου. Πρόκειται για μια βυζαντινή εκκλησία τέχνης στην αρχή της οδού Ιπποτών. Είναι ο μοναδικός αυθεντικός δρόμος που διασώζεται και περιλαμβάνει τα σημαντικότερα κτήρια.

Ακολουθώντας την οδό Ιπποτών αριστερά είναι το «Νέο νοσοκομείο» ένα από τα σημαντικότερα ευρήματα των αρχαίων, ελληνικών και ρωμαϊκών χρόνων. Μια μεγαλόπρεπη Πύλη που βρίσκεται ανατολικά στην πλατεία Μουσείου οδηγεί στη μεγάλη αυλή.

Στη συνέχεια δεξιά τα καταλύματα της Ιταλίας, Γαλλίας, Προβηγκίας και απέναντι της Ισπανίας, τέσσερις από τις έξι « γλώσσες» όπως λέγονται με τα εμβλήματα των ιδρυτών τους (της Αγγλίας βρίσκεται στην πλατεία Μουσείου). Στο τέλος της οδού Ιπποτών μπαίνουμε στην αναστηλωμένη στοά, αριστερά ο χώρος που ήταν ο Άγιος Ιωάννης του Κολλακίου, προστάτης των Ιπποτών και δεξιά ορθώνεται το Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου που χτίστηκε γύρω στο 1350 και χρησίμευε σαν κατοικία του Μεγάλου Μαγίστρου αλλά και για τις συνεδριάσεις του τάγματος.

1.3.1 Τα αξιοθέατα στην περιοχή του Κολλάκιου :

Το Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου

Είναι ένα ορθογώνιο κτήριο διαμορφωμένο γύρω από μία μεγάλη αυλή. Κτισμένο στο βορειοδυτικό υψηλότερο σημείο της Μεσαιωνικής Πύλης δεσπόζει πάνω απ' αυτήν και τα λιμάνια της. Άρρηκτα πάντα δεμένο με την οχύρωση, μετείχε ενεργά στην άμυνα της πόλης και ήταν το τελευταίο καταφύγιο του πληθυσμού σε περίπτωση κατάληψης του υπολοίπου οικισμού από τον εχθρό. Είναι βέβαιο ότι ο χώρος όπου ορθώνεται το Παλάτι οχυρώθηκε πριν καταλάβουν τη Ρόδο οι Ιππότες. Οι εσωτερικοί του χώροι ήταν επιπλωμένοι με ξύλινους θρόνους και έδρανα, με σκαλισμένα πάνω τους κοσμήματα υστερογοτθικής τεχνοτροπίας. Υπήρχαν επίσης ξύλινα ερμάρια με πολύτιμα αγγεία και τζάκια μαρμάρινα.

Εικόνα 1.3 Παλάτι Μεγάλου Μαγίστρου

Το Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου δεν ήταν μόνο το διοικητικό κέντρο των Ιπποτών, αλλά και έδρα της κοινωνικής και πνευματικής δραστηριότητας των ανώτερων κοινωνικών τάξεων της Ρόδου. Την περίοδο της Τουρκοκρατίας το Παλάτι χρησιμοποιήθηκε ως φυλακή, χρήση που θα διατηρήσει και επί Ιταλοκρατίας, μέχρι την εποχή που αποφασίστηκε η «αναστήλωση» του.

Από τους Τούρκους εγκαταλείπεται στην τύχη του και σιγά - σιγά καταρρέει. Οι κατά καιρούς μεγάλοι σεισμοί της Ρόδου συμπλήρωσαν την καταστροφή του. Εν τούτοις διατηρούσε την παλιά του όψη, εξωτερικά τουλάχιστον, μέχρι τα μέσα περίπου του 19ου αι. Το τελειωτικό κτύπημα το έδωσε το 1856 η έκρηξη της πυρίτιδας που βρισκόταν στα υπόγεια της γειτονικής με το Παλάτι εκκλησίας του Αγ. Ιωάννη του Κολλακίου και απόμεινε μόνο το ισόγειο του.

Κατά τη διάρκεια της ιταλικής κατοχής, το 1937 ο τελευταίος Ιταλός κυβερνήτης της Ρόδου Cesare Maria de Vecchi ξεκίνησε και ολοκλήρωσε την επισκευή και αναστήλωση του κτηρίου, δίνοντας διαφορετική εσωτερική διαρρύθμιση που να εξυπηρετεί τη χρήση του ως θέρετρο για τον ίδιο και άλλους κυβερνητικούς αξιωματούχους.

Το νέο Νοσοκομείο των Ιπποτών (Αρχαιολογικό Μουσείο)

Είναι ένα από τα καλύτερα διατηρημένα κτήρια της Ιπποτοκρατίας χτισμένο διαγωνίως απέναντι από το Ναό της Παναγίας του Κάστρου. Σήμερα, στο κτήριο αυτό στεγάζεται το Αρχαιολογικό Μουσείο της Ρόδου. Είναι πολύ πιθανόν ότι αυτό το οίκημα ήταν η κατοικία του πρώτου Μεγάλου Μαγίστρου, στις αρχές του 14ου αι., πριν την ολοκλήρωση του κτηρίου του Καστέλλο.

Εικόνα 1.4 Το Νοσοκομείο των Ιπποτών- Εξωτερικά

Εικόνα 1.5 Το Νοσοκομείο των Ιπποτών- Εσωτερικά

Η λειτουργία του κτηρίου, ως νοσοκομείο, δείχνει να έχει αλλάξει αργότερα, κατά την περίοδο του Μεγάλου Μαγίστρου Fabrizio del Carretto (1513 –1521), όπως φαίνεται από το οικόσημο πάνω από την είσοδο. Κατά τη διάρκεια αναστήλωσης, οι Ιταλοί πρόσθεσαν επάλξεις στην κορυφή του κτηρίου, που είναι αρκετά ταιριαστές σε γενικές γραμμές, παρόλα αυτά όμως δεν υπάρχουν συγκεκριμένα στοιχεία για την αυθεντικότητά τους.

Η οδός Ιπποτών

Είναι ο σημαντικότερος δρόμος της Μεσαιωνικής Πόλης όπου, κατά την παράδοση, βρίσκονται τα περισσότερα καταλύματα. Στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας πολλά από τα κτήρια του δρόμου αυτού αλλοιώθηκαν εσωτερικά και εξωτερικά – ιδιαίτερα εκείνα που βρίσκονταν στο δυτικό άκρο του δρόμου, κοντά στο Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου. Κύρια αιτία αλλοίωσης ή καταστροφής των τελευταίων πρέπει να ήταν η ανατίναξη το 1856 της εκκλησίας του Αγ. Ιωάννη, που γειτνίασε άμεσα με αυτά. Στα χρόνια της Ιταλοκρατίας αφαιρέθηκαν όλες οι προσθήκες που είχαν γίνει στην Τουρκοκρατία, κατεδαφίστηκαν τα νεότερα της Ιπποτοκρατίας κτήρια και στη θέση τους κτίστηκαν άλλα ιπποτικοφανή. Παρά τις μεγάλης κλίμακας επεμβάσεις των Ιταλών, το αποτέλεσμα αισθητικά είναι πάρα πολύ καλό.

Εικόνα 1.6 Η Οδός Ιπποτών

Το σπίτι του πρίγκιπα Τζεμ ή Τζιτζίμ

Βορειοδυτικά της Ιπποτών ορθώνεται ένα μεγάλο κτήριο όπου, σύμφωνα με τη μουσουλμανική παράδοση, φιλοξενήθηκε από το Μεγάλο Μάγιστρο P. D' Aubusson, ο εξόριστος και διεκδικητής του θρόνου, αδελφός του Σουλτάνου Βαγιαζήτ, πρίγκιπας Τζεμ ή Τζιτζίμ. Η προσπέλαση του γίνεται από ένα στενό δρομίσκο, που περνά κάτω από το δυτικό τμήμα του καταλύματος της Γαλλίας, που είναι από τα πιο εντυπωσιακά, μεγάλα και ωραία κτήρια της μεσαιωνικής πόλης.

Το Πρώτο Νοσοκομείο

Αποτελεί το μόνο δείγμα της πρώιμης αρχιτεκτονικής των Ιπποτών, πριν το 1480 και δίνει μία εικόνα της περιόδου που προηγήθηκε της αρχιτεκτονικής του τέλους του 15ου και κυρίως της αρχής του 16ου αιώνα, με το εμφανές Αναγεννησιακό και έντονο στρατιωτικό πνεύμα.

Ο Ναύσταθμος

Στη βορειοδυτική άκρη του Κολλακίου, τουλάχιστον στο τέλος του 15ου και στην αρχή του 16ου αι., ήταν εγκατεστημένος ο Ναύσταθμος και η Οπλοθήκη των Ιπποτών. Η λειτουργία όμως του χώρου αυτού στην Τουρκοκρατία και στην Ιταλοκρατία αλλοιώθηκε αρκετά. Από τις αποθήκες που ακουμπούσαν στο βορειοανατολικό τμήμα του τείχους έχει σωθεί μόνο μία καμαροσκέπαστη, με τα οικόσημα Μαγίστρων.

1.3.2 Τα σημαντικά κτήρια της Πόλης

Καστελλάνια

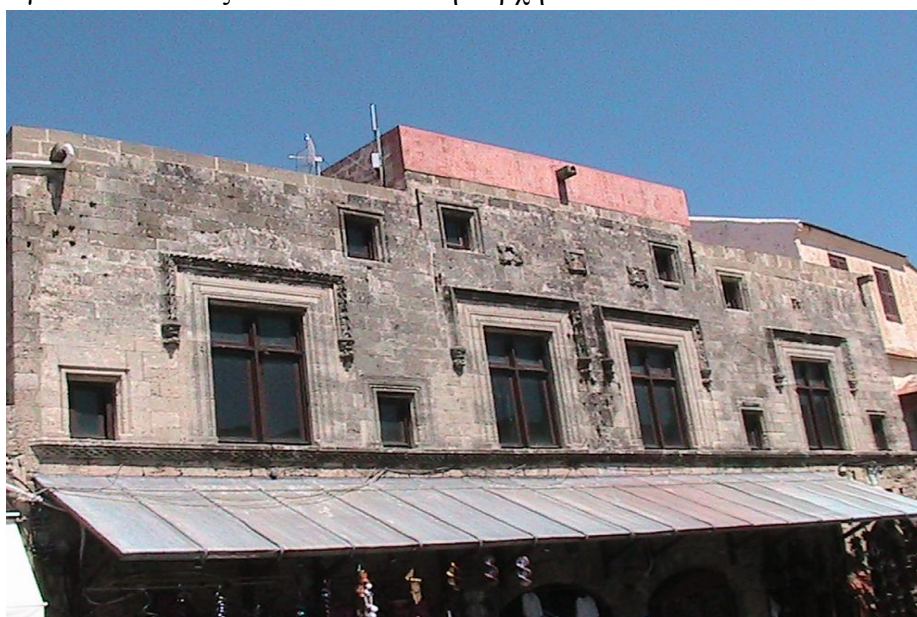
Στο βορειοανατολικό άκρο της σημερινής πλατείας Ιπποκράτους υψώνεται ένα από τα ωραιότερα αρχιτεκτονικά μνημεία της Ρόδου, η «Καστελλάνια» που στεγάζει το Ιστορικό και Λαογραφικό Αρχείο Δωδεκανήσου και τη Δημόσια Βιβλιοθήκη.

Εικόνα 1.7 Καστελλάνια

Ναυαρχείο

Στη βορινή πλευρά της πλατείας Εβραίων Μαρτύρων υψώνεται ένα διώροφο κτήριο, εξίσου ωραίο με το «κατάλυμα» της «γλώσσας» της Γαλλίας και την «Καστελλάνια». Ο περιηγητής Rottiers που πρώτος το περιγράφει και το απεικονίζει στις lithographs του, το ονόμασε λαθεμένα Ναυαρχείο. Έχει όμως υποστηριχτεί η πιθανότητα να ήταν εδώ η έδρα του συνίτη μητροπολίτη Ρόδου. Η οικοδόμηση του χρονολογείται στο τέλος του 15ου και στην αρχή του 16ου αι.

Εικόνα 1.8 Ναυαρχείο

Ανεμόμυλοι

Κτήρια πολύ σημαντικής λειτουργίας για τη Μεσαιωνική Ρόδο ήταν οι ανεμόμυλοι, που περιέβαλλαν την πόλη και ορθώνονταν στους δύο μόλους των λιμανιών. Κυλινδρικοί, κτισμένοι σύμφωνα με το ισόδομο σύστημα τοιχοδομίας, στεγάζονταν με ξύλινη, κωνική στέγη, που μπορούσε να στρέφεται κατά τη βούληση του μυλωνά προς την κατεύθυνση του πνέοντος ανέμου. Αυτοί οι μύλοι άλεθαν σιτάρι και πιθανόν ορισμένοι χρησίμευαν για την κατασκευή πυρίτιδας.

Εικόνα 1.9 Ιπποτικοί Ανεμόμυλοι Μανδρακίου

Εκκλησίες

Στη Μεσαιωνική Πόλη της Ρόδου σώζονται 29 εκκλησίες. Υπολογίζεται ότι στις αρχές του 16ου αι., πριν οι Τούρκοι καταλάβουν το νησί, πρέπει να έφταναν συνολικά τις 35 ως 37. Εκτός των τειχών, μέσα στους κήπους που περιέβαλλαν την πόλη, υπήρχαν ακόμα γύρω στις 23 εκκλησίες. Από τις εκκλησίες της Μεσαιωνικής Πόλης, γύρω στις επτά κτίστηκαν σίγουρα πριν από την Ιπποτοκρατία, όπως η Παναγιά του Κάστρου, ο Αγ. Φανούριος, ο Αγ. Κωνσταντίνος κ.α.

1.3.2.1 Κτήρια Δυτικοευρωπαϊκών αρχιτεκτονικών τύπων

Παναγιά του Μπούργκου

Στο ανατολικό άκρο της μεσαιωνικής πόλης, στη συνοικία των Εβραίων, είναι ορατά τα ερείπια δύο δυτικοευρωπαϊκού τύπου εκκλησιών : της Παναγιάς του Μπούργκου και της Παναγιάς της Νίκης. Από την Παναγιά του Μπούργκου διατηρούνται σε όλο τους το ύψος οι τρεις ασίδες του Ιερού Βήματος, ο δυτικός τείχος και τα λείψανα παρεκκλησιών. Είχε μήκος 30μ. περίπου (χωρίς τις ασίδες του Ιερού Βήματος) και πλάτος 14μ. περίπου. Είναι πιθανό ότι δεν είχε εγκάρσιο κλίτος. Οικοδομήθηκε στο τέλος του 14ου ή στην αρχή του 15ου αι. Η Παναγιά της Νίκης κτίστηκε προς τιμήν της Παναγιάς που βοήθησε τους Ιππότες να νικήσουν τους Τούρκους στη μεγάλη πολιορκία του 1480. Σήμερα είναι εντελώς κατεστραμμένη και διακρίνονται μόνο κάποια λείψανα των σταυροθολίων που την κάλυπταν.

Εικόνα 1.10 Παναγία του Μπούργκου

Αγ. Ιωάννη του Κολλακίου

Η μεγαλύτερη, ωραιότερη και μεγαλοπρεπέστερη απ' τις εκκλησίες δυτικοευρωπαϊκού τύπου ήταν η εκκλησία του Αγ. Ιωάννη του Κολλακίου, που ορθωνόταν στα νότια του Παλατιού του Μεγάλου Μαγίστρου. Ελάχιστα λείψανα της διακρίνονται τώρα. Το 1856 ανατινάχθηκε και καταστράφηκε εντελώς. Δεκάδες μέτρα νοτιότερα, πάνω στο φαρδύ δρόμο της αγοράς, αποκαλύφθηκε πρόσφατα η γοτθικού τύπου εκκλησία που κατά παράδοση ήταν οι Αγ. Απόστολοι

1.3.2.2 Κτήρια Βυζαντινών αρχιτεκτονικών τύπων

Παναγία του Κάστρου

Εικόνα 1.11 Η Παναγία του Κάστρου

Η Παναγιά του Κάστρου που ίσως είναι και η αρχαιότερη εκκλησία από τις βυζαντινές, ανήκει στον τύπο του εγγεγραμμένου σταυρού. Χρονολογείται τουλάχιστον στον 11ο αι. και ήταν η ελληνική μητρόπολη της Ρόδου στη Βυζαντινή περίοδο του νησιού και στη Φραγκοκρατία έγινε λατινική. Η οχύρωση της Ρόδου, παρουσιάζει γύρω στα 1500, στα περισσότερα τμήματα της, την ακόλουθη διάταξη (από μέσα προς τα έξω):

Το τείχος κατεβαίνει κατακόρυφα ή σκαρπωτά μέχρι την Τάφρο. Πάνω του περπατά κανείς στον περιδρόμο του, προφυλαγμένος από τα έξω με στηθαίο, τελειώνει πάνω σε επάλξεις και ανοίγματα για μικρά πολυβόλα όπλα, τόξα και κανόνια.

Σε πολλά σημεία της οχύρωσης μπροστά από το τείχος, είχαν κατασκευάσει προτείχισμα, που είναι χαμηλότερο από το τείχος και τα πυρά του συμμετείχαν μόνο στη μάχη της Τάφρου μετά την ανύψωση του εξωτερικού αναλημματικού τοίχου της. Η Τάφρος είναι φαρδιά και βαθιά και έμενε πάντα στεγνή. Σε καίρια σημεία κατασκευάζουν μέσα σ' αυτήν επιμήκη προχώματα, παχιά και ψηλά στο ύψος του κάμπου. Η Τάφρος παγίδευε τον εχθρό όταν έμπαινε μέσα γι' αυτό και ήταν εξαιρετικά φονική.

Πολύ λίγα στοιχεία της οχύρωσης μπορούν να αποδοθούν σε βυζαντινή ή γενικά σε ανατολική επίδραση. Οπωσδήποτε, τα κυρίαρχα στοιχεία της οχύρωσης προέρχονται από την οχυρωματική τέχνη της Προβηγκίας και Καταλονίας. Ο Ισπανός A. Fluvian φαίνεται να εισάγει, στη ροδιακή αρχιτεκτονική, ισπανικά στοιχεία. Παρόλα αυτά, οι μέθοδοι και τεχνοτροπίες που μεταφέρονται στη Ρόδο από έναν άλλο κόσμο, τη δυτική Ευρώπη, μεταβάλλονται και προσαρμόζονται στο οικοδομικό υλικό και τις επαγγελματικές γνώσεις και συνήθειες των ντόπιων μαστόρων.

1.3.3 Οι Πύλες

Στη μέση περίπου του τείχους του λιμανιού ανοίγεται η Θαλασσινή πύλη, η ωραιότερη του κάστρου της Ρόδου. Το άνοιγμα της το περιβάλλουν εσωτερικά και εξωτερικά δύο ψηλοί ημικυλινδρικοί πύργοι, σκαρπωτοί στη βάση τους και με πολεμίστρες στην κορυφή τους. Πάνω από το άνοιγμα της, προς τη θάλασσα, διατηρείται μισοκαταστραμμένο το ανάγλυφο της βρεφοκρατούσας παναγιάς που την περιβάλλουν μάλλον ο Αγ. Ιωάννης Πρόδρομος και ο απ. Πέτρος. Από κάτω βρίσκονται τα οικόσημα του Τάγματος, του βασιλικού οίκου της Γαλλίας και του P. D' Aubusson, με τη χρονολογία 1478.

Εικόνα 1.12 Η Θαλασσινή Πύλη

Ακολουθεί προς βορρά η πύλη του Αρνάλδου και στη συνέχεια το τείχος το διατρυπά η πύλη του Ναυστάθμου ή του Ταρσανά. Ακόμα βορειότερα η πύλη Απ. Παύλου έλεγχε, το πηγαινέλα από το εμπορικό λιμάνι προς το λιμάνι του Μαντρακιού και το μόλο του Αγ. Νικολάου και αντίστροφα.

Εικόνα 1.13 Η Πύλη του Αγ. Παύλου

Η πύλη της Ελευθερίας ανοίχτηκε την περίοδο της Ιταλοκρατίας εκεί που βρίσκεται σήμερα η πλατεία Σύμης ενώ η μεσαιωνική πύλη των Κανονιών, στην πλατεία Κλεοβούλου, επιτρέπει την προσπέλαση της οχύρωσης από το Παλάτι. Από αυτήν την πύλη ξεκινά ένα εγκάρσιο τείχος, που ενώνει το Παλάτι με το εξωτερικό τείχος το οποίο διατρύπεται χαμηλά από την πύλη του Αγ. Αντωνίου που οδηγεί από την πόλη έξω στον κάμπο και στο λιμάνι του Μαντρακιού.

Εικόνα 1.14 Πινακίδα στην είσοδο της Πύλης της Ελευθερίας

Εικόνα 1.15 Η Πύλη της Ελευθερίας

Αργότερα το τμήμα αυτό της οχύρωσης πήρε τη σημερινή μορφή του από τον Μεγάλο Μάγιστρο P. D' Amboise, που έκτισε και την εξωτερική ωραία και επιβλητική πύλη D' Amboise.

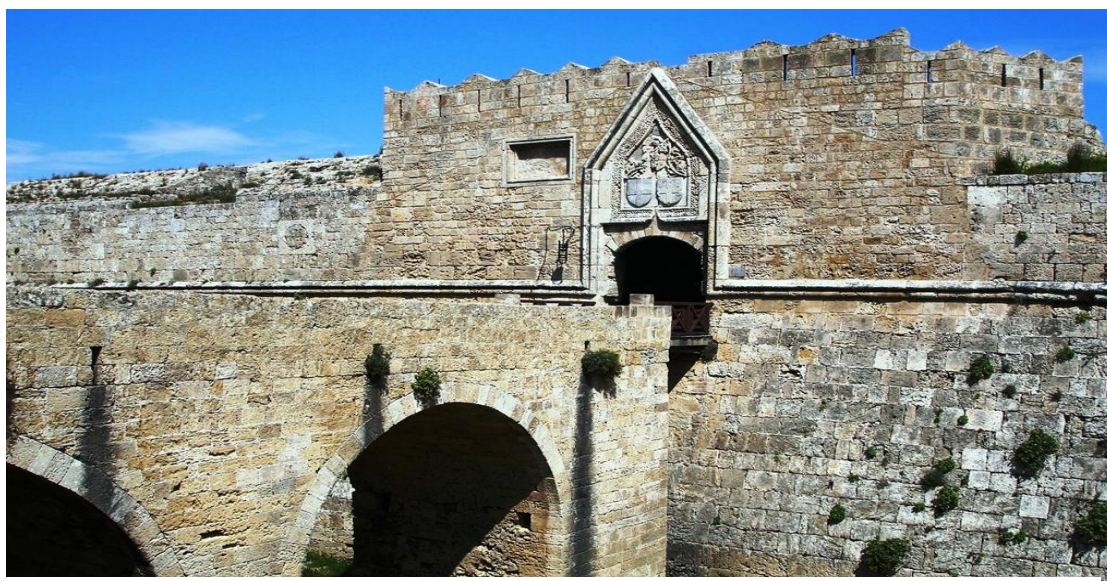

Εικόνα 1.16 Η Πύλη D' Amboise

Μετά την πύλη αυτή ακολουθεί ο προμαχώνας του Αγ. Γεωργίου, που στα χρόνια του Α. Φλυνίαν ήταν μία από τις κεντρικές πύλες του κάστρου, αφού οδηγούσε από την ύπαιθρο κατευθείαν στην αγορά. Την πύλη φράζει ο Ρ.δ' Aubusson το 1496, που τη μεταβάλλει σε απλό αλλά ισχυρό προμαχώνα και τη σημερινή της μορφή της την δίνει ο Ph. V. De l' isle Adam το 1521, με σχέδια του περίφημου μηχανικού Basilio dalla Scuola και θα γίνει μία από τις πιο ισχυρές θέσεις της οχύρωσης.

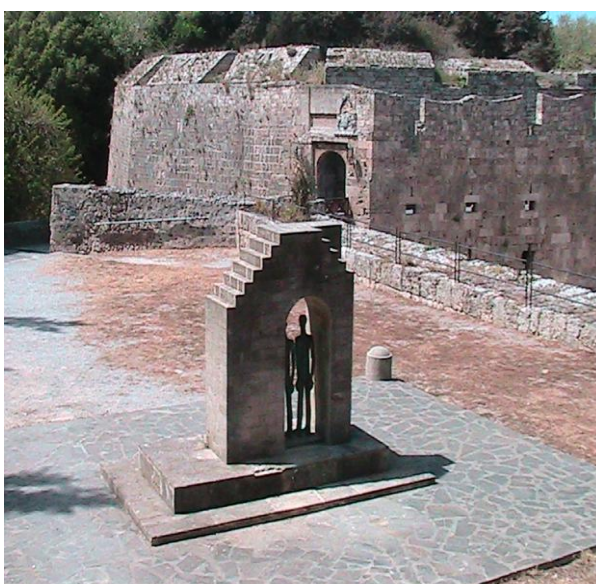
Την πύλη Αγ. Αθανασίου την προστάτευε από τα δυτικά ο ισχυρός, στρογγυλός και ψηλός πύργος της Παναγιάς ενώ το ίδιο δυνατό και σύνθετο οχύρωμα ήταν κι εκείνο της πύλης Κοσκινού ή Αγ. Ιωάννου ή όπως την έλεγαν οι Φράγκοι το Μεσαίωνα και την λέει ακόμα ο κόσμος, Κόκκινη Πόρτα. Μετά την Κόκκινη Πόρτα, στη σημερινή πλατεία Μελίνας Μερκούρη βρίσκεται η πύλη Ακαντιάς.

Εικόνα 1.17 Η Πύλη του Αγ. Ιωάννη ή Κόκκινη Πύλη

Εικόνα 1.18 Η Πύλη του Αγ. Αθανασίου

Εικόνα 1.19 Γενική άποψη του χώρου κοντά στην Πύλη του Αγ. Αθανασίου

Ο στρογγυλός πύργος του F. Del Carretto ή πύργος της Ιταλίας ήταν αρχικά μία από τις πύλες της πόλης. Γύρω στο 1480 όμως την έκλεισαν και τη μετέτρεψαν σε ισχυρό πύργο.

Η πύλη της Αγ. Αικατερίνης έβγαζε κατευθείαν από την εβραϊκή συνοικία στο μόλο των Μύλων. Ανοιγμένη λοξά κι όχι μετωπικά, πάνω στο τείχος, ασφαλιζόταν με μια συρόμενη προς τα πάνω πόρτα, ενώ ψηλά από πάνω της είχε την «καταχύστρα» ή «φονιά».

Εικόνα 1.20 Η πύλη της Αγ. Αικατερίνης

Ανάμεσα στην πύλη της Αγ. Αικατερίνης και τη Θαλασσινή πύλη βρίσκεται σήμερα η πύλη της Παναγίας.

Εικόνα 1.21 Πινακίδα στην είσοδο της Πύλης της Παναγίας

Εικόνα 1.22 Η Πύλη της Παναγίας

1.4 Στόχοι εργασίας

Η παλιά πόλη της Ρόδου αποτελεί σήμερα μια «έκθεση» ελληνιστικών, βυζαντινών, μεσαιωνικών και οθωμανικών μνημείων και είναι η μεγαλύτερη και καλύτερα διατηρημένη οχυρωμένη πόλη της Ευρώπης. Όμως για να αποκτήσει την σημερινή της μορφή, έχουν συμβάλει με καθοριστικό ρόλο οι επεμβάσεις που έχουν υλοποιηθεί ανά τους αιώνες. Εμείς λοιπόν με αυτήν την εργασία θέλουμε να διερευνήσουμε τον τρόπο με τον οποίο έγιναν αυτές, τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν, αλλά και τι προκάλεσε τις ζημιές. Ακόμα και σήμερα η παλιά πόλη ταλαιπωρείται από φθορές που προκαλεί ο χρόνος.

Θέλουμε λοιπόν, να αξιολογήσουμε όλη αυτή την προσπάθεια που έχει γίνει, να αναδείξουμε τα σημερινά προβλήματα και να προτείνουμε ουσιαστικές λύσεις για την αντιμετώπιση τους. Άλλωστε η εργασία που έχει γίνει, κατά μεγάλο μέρος της, βασίζεται σε οργανωμένο σχέδιο του Υπουργείου Πολιτισμού και συγκεκριμένα του γραφείου Τ.Α.Π.Α. Όμως υπάρχει ιδιωτική πρωτοβουλία η οποία πολλές φορές δεν συνεργάζεται με την ισχύουσα νομοθεσία. Τέλος ελπίζουμε με το πέρας αυτής της εργασίας να έχουμε βγάλει κάτι εποικοδομητικό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΔΡΟΜΗ

2.1 Η Ρόδος κατά την μυθολογία

Σύμφωνα με την μυθολογία του Πινδάρου, όταν ο Δίας νίκησε τους Γίγαντες και έγινε άρχοντα της γης, αποφάσισε να την μοιράσει στους θεούς του Ολύμπου. Εκείνη την στιγμή η Ρόδος δεν φαινόταν στην επιφάνεια της θάλασσας, ήταν βυθισμένη. Ο Ήλιος έλειπε στο καθιερωμένο ταξίδι του και οι άλλοι θεοί παρέλειψαν να τον βάλουν στον κλήρο. Όταν το άκουσε αυτό ο Δίας ήταν έτοιμος να ξανακάνει την κλήρωση, κάτι που δεν τον άφησε να κάνει ο Ήλιος, καθώς έβλεπε να ξεφυτρώνει από την θάλασσα μια νέα χώρα και ζήτησε να του δώσουν αυτή. Τότε ο Δίας κάλεσε την Λαχέση να δώσει όρκο ότι η νέα αυτή χώρα θα είναι ο κλήρος του Ήλιου. Βγήκε τότε το όμορφο νησί από τον αφρό της θάλασσας και το έδωσαν στον θεό Ήλιο.

Εκεί ο Ήλιος με τη Νύμφη Ρόδο γέννησε επτά γιούς τους Ηλιάδες: τον Όχιμο, τον Κέρκαφο, τον Μάκαρ, τον Ακτίονα, τον Τενάγη, τον Τριόπα, τον Κάνδαλο και μια κόρη την Ηλεκτρυώνη. Ο Κέρκαφος γέννησε τρεις γιούς, τον Κάμιρο, τον Ιαλυσό και τον Λίνδο, που μοίρασαν το νησί σε τρία μέρη και ο καθένας είχε τη δική του πόλη, στην οποία έδωσε το όνομα του.

Ο μύθος αυτός, βγαλμένος από τη φαντασία του λαού, προσπαθεί να δώσει ερμηνεία σε διάφορα γεγονότα. Η ανάδυση της Ρόδου από τη θάλασσα έχει σχέση με τις ανιζήσεις και καθιζήσεις, για τις οποίες μιλά η Γεωλογία για τη διαμόρφωση της επιφάνειας της γης. Η αγάπη του Ήλιου για τη Ρόδο εξηγείται με την ηλιοφάνεια που έχει σχεδόν όλες τις μέρες του χρόνου. Γι' αυτό την ονόμασαν Νύμφη του Ήλιου και τη θεωρούν κόρη της Αφροδίτης που αναδύθηκε από τον αφρό της θάλασσας

Εικόνα 2.1 Η Ρόδος κατά την μυθολογία

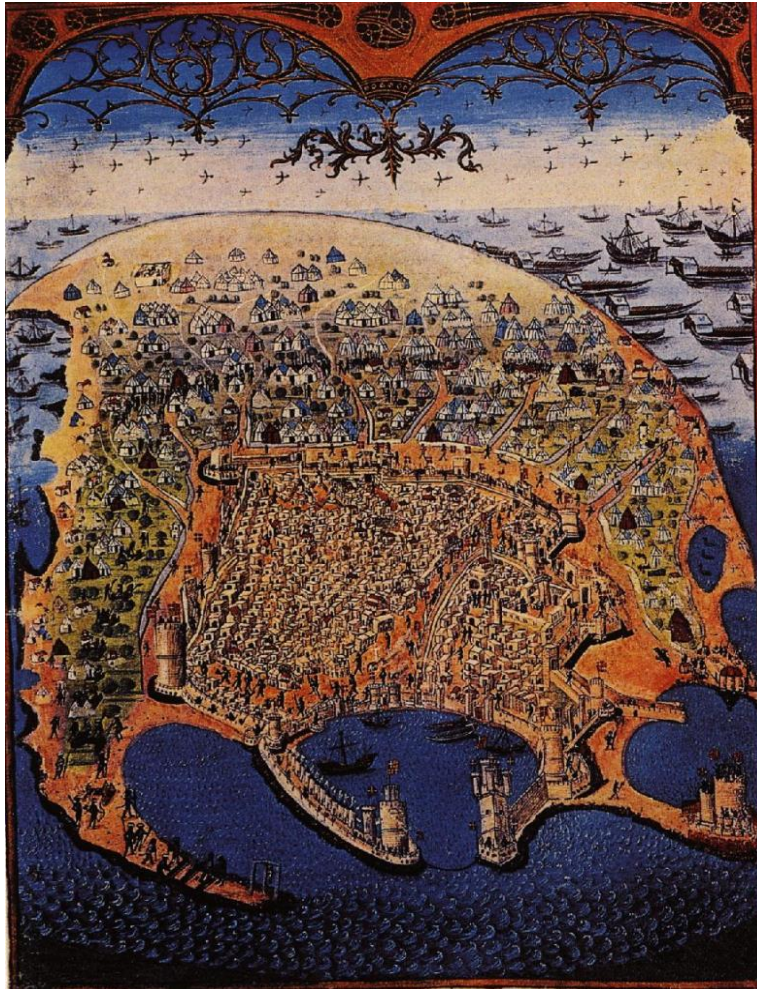
2.2 Η Ρόδος στα αρχαία χρόνια

Η Ρόδος κατοικήθηκε στα προϊστορικά χρόνια από προελληνικά φύλα (τα οποία ο μύθος αναφέρει με το όνομα Τελχίνες) και αργότερα από Μυκηναίους και Αχαιούς. Τελικά κυρίαρχοι του νησιού έγιναν οι Δωριείς, οι οποίοι ίδρυσαν τρεις σημαντικές πόλεις, την Ιαλυσό, τη Λίνδο και την Κάμειρο, και έδωσαν στο νησί το δωρικό χαρακτήρα που διατήρησε σ' όλη τη διάρκεια της αρχαίας ιστορίας του.

Εικόνα 2.2 Η Ρόδος στα αρχαία χρόνια

Ευνοημένη η Ρόδος από τη γεωγραφική θέση της, στο μέσο ακριβώς των αρχαίων εμπορικών δρόμων μεταξύ Βορρά -Νότου και Ανατολής-Δύσης και χωρίς αξιόλογη ανταγωνίστρια πόλη στα απέναντι μικρασιατικά παράλια αναπτύσσεται, ευημερεί οικονομικά και μετατρέπεται σε σημαντική ναυτική δύναμη και σε σπουδαίο εμπορικό κέντρο. Οι Ρόδιοι ταξιδεύουν σ' όλη τη Μεσόγειο ιδρύοντας αποικίες και εμπορικούς σταθμούς, ενώ συνάπτουν προνομιακές εμπορικές σχέσεις με την Αίγυπτο, τις οποίες θα διατηρήσουν και θα εκμεταλλευτούν και σε επόμενες ιστορικές περιόδους.

Εικόνα 2.3 Μικρογραφία της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου

Το σπουδαιότερο γεγονός στην αρχαία ιστορία του νησιού είναι ο Συνοικισμός. Τότε (408 π.Χ.) οι τρεις αρχαίες πόλεις του νησιού, υπό την καθοδήγηση του Δωριέα, πολιτικού, ολυμπιονίκη και γιου του Διαγόρα, ενώνονται για να ιδρύσουν την πόλη της Ρόδου. Έκτοτε η ιστορία όλου του νησιού ταυτίζεται με την ιστορία της νέας πόλης. Η νέα πόλη κτίζεται σύμφωνα με το Ιπποδάμειο ρυμοτομικό σύστημα στο βόρειο άκρο του νησιού. Ελέγχοντας το θαλάσσιο δρόμο από το Αιγαίο προς τα ελληνιστικά βασίλεια της ανατολής, προικισμένη με πέντε λιμάνια και ευνοημένη από ιστορικές συνθήκες και συγκυρίες, ακμάζει, ευημερεί και γίνεται μια από τις ωραιότερες, πλουσιότερες και ισχυρότερες πόλεις της εποχής.

Η θέση της ως δημοκρατικής και ουδέτερης πόλης ανάμεσα στις ελληνιστικές μοναρχίες εδραιώνεται κυρίως μετά την απόκρουση της πολιορκίας του Δημήτριου του Πολιορκητή. Από την πώληση των πολιορκητικών μηχανών που ο Δημήτριος εγκαταλείπει, χρηματοδοτείται η κατασκευή του Κολοσσού Ρόδου, που αποτελεί ένα από τα επτά θαύματα της αρχαιότητας.

Η πόλη εξελίσσεται σε μεγάλη ναυτική δύναμη και στο κύριο διαμετακομιστικό εμπορικό και τραπεζικό κέντρο της ανατολικής Μεσογείου σημειώνοντας ταυτόχρονα μεγάλη πολιτιστική και πνευματική ανάπτυξη. Όμως η άνοδος της Ρώμης διακόπτει την ακμή της πόλης.

Η νέα τάξη πραγμάτων της *pax romana* δεν μπορεί να ανεχθεί την παρουσία οποιασδήποτε άλλης ανταγωνιστικής στη Ρώμη πόλης. Το 42 π.Χ. οι Ρωμαίοι πολιορκούν και κυριεύουν τη Ρόδο. Της αφαιρούν το στόλο και την απογυμνώνουν από τους καλλιτεχνικούς θησαυρούς που την κοσμούν, μεταφέροντάς τους στη Ρώμη.

Η Ρόδος, παρά το ότι καταφέρνει να διατηρήσει για πολλά χρόνια ακόμα την πνευματική και πολιτιστική ακτινοβολία της, έχει εισέλθει πια σε τροχιά παρακμής και τελικά μετατρέπεται σε μια απλή επαρχία της Ρωμαϊκής και αργότερα της διάδοχης Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Η οικονομική παρακμή, οι φυσικές καταστροφές και οι εχθρικές επιδρομές δεν επιτρέπουν στη Ρόδο να ανακτήσει το χαμένο κλέος. Η αρχαία πόλη συρρικνώνεται και περιορίζεται στα σημερινά όρια της μεσαιωνικής πόλης. Δε χάνει βέβαια τη στρατηγική σημασία της και εξακολουθεί να αποτελεί ναυτική βάση και εμπορικό σταθμό των Βυζαντινών, αλλά ελάχιστα πράγματα θυμίζουν την αρχαία ένδοξη εποχή.

Κατά τη Λατινοκρατία η Ρόδος ακολουθεί παρόμοια τύχη με τα υπόλοιπα νησιά του αρχιπελάγους, αλλάζοντας συνεχώς άρχοντες, ώσπου το 1309 το νησί καταλαμβάνεται από το πολυεθνικό στρατιωτικό-θρησκευτικό τάγμα των Ιωαννιτών Ιπποτών της Ιερουσαλήμ, οι οποίοι εκπατρισμένοι (μετά την επανάκτηση των Αγίων Τόπων από τους Μουσουλμάνους), αναζητούν νέα έδρα.

Το νησί έρχεται σε οικονομική, πολιτική και πολιτιστική επαφή μ' όλη τη δυτική Ευρώπη και μετατρέπεται σ' ένα από τα σημαντικότερα εμπορικά και ναυτικά κέντρα της Ευρώπης, εξυπηρετώντας το εμπόριο και τη ναυσιπλοΐα μεταξύ Δύσης και Ανατολής.

2.3 Η Ρόδος στο μεσαίωνα

Το 345μ.Χ. έγινε ισχυρός σεισμός στη Ρόδο, σοβαρότερος όμως είναι αυτός του 515μ.Χ. Με την καταστροφή της πόλης και των τειχών δεν ήταν εύκολο να ξαναχτιστούν πάλι στην ίδια έκταση, από το Μόντε Σμιθ έως το Α' νεκροταφείο και το Πάνω Γιαλό. Η πόλη, ύστερα από τις αλλεπάλληλες συμφορές, είχε ελαττωθεί και είναι αναγκαία η δημιουργία νέας και το χτίσιμο άλλων τειχών, που να μπορούν να την προστατεύουν από τις εχθρικές επιδρομές. Γι αυτό χάλασαν τα παλιά τείχη και τα περιόρισαν στη σημερινή του θέση μέσα στα οποία χτίστηκε η μεσαιωνική πόλη, περίπου όπως σώζεται σήμερα. Είναι τα τείχη που βρήκαν οι Ιππότες το 1309 μ.Χ., τα οποία επιδιόρθωναν κάθε λίγο κι έβαζαν τα οικόσημα τους.

Το 1275 επισκευάζεται από τον Μιχαήλ Η' Παλαιολόγο τα τείχη της Ρόδου και η τάφος. Η Ρόδος καταλαμβάνεται οριστικά το 1309 από τους Ιππότες του Αγίου Γιάννη της Ιερουσαλήμ. Το τάγμα των Ιπποτών του Άη Γιάννη της Ιερουσαλήμ είχε ως σκοπό την προσφορά βοήθειας τους Χριστιανούς που πήγαν να προσκυνήσουν τον Πανάγιο τάφο. Η κύρια δραστηριότητα των Ιπποτών ήταν οι πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον των μουσουλμάνων (Οθωμανών, Τούρκων). Τα μέλη του τάγματος πλήθυναν με τον καιρό με συρροή νέων από αριστοκρατικές οικογένειες της Ευρώπης. Για το λόγο αυτό χρειάστηκε να χωριστούν σε 7 έθνη που ονομάστηκαν «Γλώσσες»: της Προβηγκίας, Ωβέρνης, Γαλλίας, Ιταλίας, Ισπανίας, Γερμανίας, Αγγλίας. Γενικός ηγούμενος των γλωσσών ήταν ο Μάγιστρος. Το 1187 ο Χαλίφης της Αιγύπτου Σαλαδίν κήρυξε τον πόλεμο κατά των σταυροφόρων της

Παλαιστίνης και κατέλαβε την Ιερουσαλήμ. Οι Ιωαννίτες κατέφυγαν το 1211 στο φρούριο Αϊ Γιάννης της Άκρας της Παλαιστίνης, όπου έμειναν ως το 1291. Κατέφυγαν τότε στην Κύπρο και στη συνέχεια, το 1309, κατέλαβαν την Ρόδο, όπου και εγκαταστάθηκαν αποφεύγοντας έτσι την επάνοδο στην Ευρώπη. Με την κατάληψη της Ρόδου οι Ιωαννίτες ονομάστηκαν Ιππότες της Ρόδου. Μοίρασαν αξιώματα στις 8 γλώσσες (η γλώσσα της Ισπανίας χωρίστηκε στη γλώσσα της Αραγονίας και της Καστίλλης) κι έγιναν:

- Μεγάλος Νοσοκόμος – Γλ. Γαλλίας
- Μεγάλος Ταξίαρχος – Προβηγκίας
- Αρχιστράτηγος – Ωβέρνης
- Ναύαρχος – Ιταλίας
- Τουρκοπολέριος – Αγγλίας
- Μεγ. Βάϊλος – Γερμανίας
- Μεγ. Σωτήρας – Αραγονίας
- Μεγ. Καγκελάριος – Καστίλλης

Εικόνα 2.4 Ο Μεγάλος Μάγιστρος Pierre d' Aubusson ως επιβλέπων των συνεργείων κατασκευής των οχυρώσεων

Κάθε γλώσσα είχε το κατάλυμά της (auberge) , όπου έμενε ο αρχηγός με το Συμβούλιο του και όλοι οι αρχηγοί των Γλωσσών αποτελούσαν το Συμβούλιο του Μεγάλου Μαγίστρου, που έμενε στο παλάτι το ειδικό και δίπλα ήταν ο ναός του Πατρώνα του Τάγματος του Αγίου Γιάννη. Επίσημη γλώσσα ήταν η λατινική, έπειτα η γαλλική, μιλούσαν όμως διάφορες γλώσσες. Οι ντόπιοι βέβαια μιλούσαν ελληνικά. Το τάγμα των σταυροφόρων διοικείται από το Μεγάλο Μάγιστρο που ήταν ο ισόβιος ανώτατος άρχοντας στη διοίκηση και στο στράτευμα. Αυτός διοικούσε με το διοικητικό του συμβούλιο. Στα 213 χρόνια (1309 – 1522) παραμονής τους στη Ρόδο πέρασαν από το νησί οι παρακάτω 19 Μάγιστροι:

- Foulques de Villaret 1309-1319 από τη Γλώσσα της Προβηγκίας
- Helion de Villeneuve 1319-1346 από τη Γλώσσα της Προβηγκίας
- Dieudonne de Grozon 1346-1353 από τη Γλώσσα της Προβηγκίας
- Pierre de Corneillan 1353-1355 από τη Γλώσσα της Προβηγκίας
- Roger de Pins 1355-1365 από τη Γλώσσα της Προβηγκίας
- Raymond Berenger 1365-1373 από τη Γλώσσα της Προβηγκίας
- Robert de Julliac 1373-1377 από τη Γλώσσα της Γαλλίας
- Ferdinand d' Heredia 1377-1396 από τη Γλώσσα της Ισπανίας
- Philibert de Naillac 1396-1421 από τη Γλώσσα της Γαλλίας
- Antoine Fluvian 1421- 1437 από τη Γλώσσα της Ισπανίας
- Jean Bonpart de Lastic 1437-1454 από τη Γλώσσα της Ωβέρνης
- Jacques de Milly 1454-1461 από τη Γλώσσα της Ωβέρνης
- Pier Reymond Zacosta 1461-1467 από τη Γλώσσα της Ισπανίας
- Giovanni Battista Delgi Orsini 1467-1476 από τη Γλώσσα της Ιταλίας
- Pierre d' Aubusson 1476-1503 από τη Γλώσσα της Ωβέρνης
- Emery d' Amboise 1503-1512 από τη Γλώσσα της Γαλλίας
- Guy de Blanchefort 1512-1513 από τη Γλώσσα της Προβηγκίας
- Fabrizio del Cretto 1513-1521 από τη Γλώσσα της Ιταλίας
- Villiers de L' Isle Adam 1521-1522 από τη Γλώσσα της Γαλλίας

Εικόνα 2.5 Foulques de Villaret

Εικόνα 2.6 Helion de Villeneuve

Εικόνα 2.7 Dieudonne de Grozon

Εικόνα 2.8 Pierre de Corneillan

Εικόνα 2.9 Roger de Pins

Εικόνα 2.10 Raymond Berenger

Εικόνα 2.11 Robert de Julliac

Εικόνα 2.12 Ferdinand d' Heredia

Εικόνα 2.13 Philibert de Naillac

Εικόνα 2.14 Antoine Fluvian

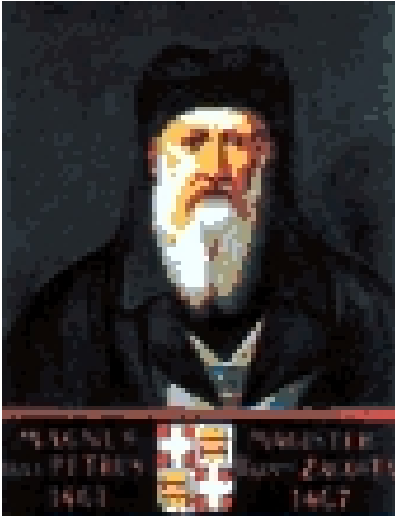

Εικόνα 2.15 Jean Bonpart de Lastic

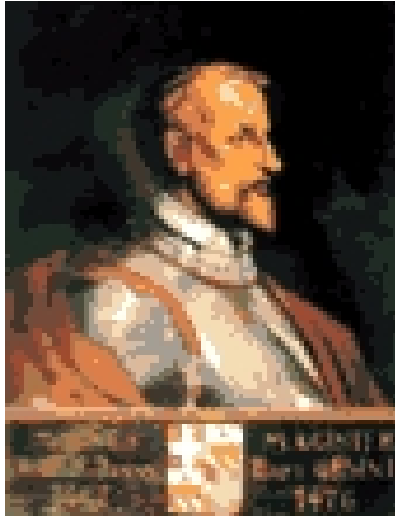

Εικόνα 2.16 Jacques de Milly

Εικόνα 2.17 Pier Reymond Zacosta

Εικόνα 2.18 Giovanni Battista Delgi Orsini

Εικόνα 2.19 Pierre d' Aubusson

Εικόνα 2.20 Emery d' Amboise

Εικόνα 2.21 Guy de Blanchefort

Εικόνα 2.22 Fabrizio del Cretto

Την εποχή του Helion de Villeneuve (1319-1346) επιδιορθώθηκαν τα τείχη της Ρόδου και στους πρόποδες του βουνού Παραδείσι χτίστηκε το φρούριο που πήρε το όνομα του Villeneuve. Ερείπια του φρουρίου σώζονται πάνω από τη σημερινή τοποθεσία Κουφάς κι από αυτό πήρε το όνομα Βιλανόβα και το χωριό που χτίστηκε γύρω από το φρούριο. Ο μεγάλος Μάγιστρος Ferdinand d' Heredia (1377-1396) επιδιόρθωσε τα οχυρά και έχτισε δύο μεγάλους πύργους στο εμπορικό λιμάνι της Ρόδου. Ο Philibert de Naillac (1396-1421) έχτισε για την οχύρωση της Ρόδου ένα πύργο στην είσοδο του εμπορικού λιμανιού, στην ανατολική προεξοχή της πύλης του Αγίου Παύλου, βγαίνοντας από το Μανδράκι από το όνομα του τον έλεγε πύργο Naillac ή του Αγίου Μιχαήλ. Είχε ύψος 49μ., τρεις τετράγωνες οροφές και στο μέσο υπήρχε ένας φανός για τα πλοία. Σωζόταν έως το 1863, οπότε έπεσε από σεισμό. Ο Antoine Fluvian (1421- 1437) έκανε μια επέκταση της Εβραϊκής συνοικίας και συγκέντρωσε χρήματα να χτίσει το Νοσοκομείο. Η ανοικοδόμηση του άρχισε από τον Jean Bonpart de Lastic (1437-1454) στα 1440 και τελείωσε από τον Pierre d' Aubusson (1476-1503). Ο Pier Reymond Zacosta (1461-1467) έχτισε τον

πύργο του Αγίου Νικόλα στην είσοδο του Μανδρακιού. Σήμερα χρησιμοποιείται ως φάρος. Έχτισε επίσης και το φρούριο του Αρχάγγελου. Το 1468 γίνεται νέα επιδιόρθωση των τειχών της Ρόδου που τους δίνει το σημερινό σχήμα τους και επιπλέον χτίζονται κι άλλοι πύργοι στο θαλασσινό τείχος.

Η Κωνσταντινούπολη πέφτει το 1453 στα χέρια των Τούρκων και ο εχθρός είναι πια « προ των πυλών ». Οι Μάγιστροι οχυρώνουν όσο καλύτερα γίνεται την πόλη, το λιμάνι και τα κάστρα της υπαίθρου και ανεφοδιάζονται με τρόφιμα και όπλα. Η περίοδος αυτή ως το 1480 υπήρξε πολύ ταραγμένη με επιδρομές από τον τουρκικό στόλο, με διαμάχες με τη δημοκρατία της Βενετίας και αποτυχημένη προσπάθεια σύναψης ειρήνης των Ιπποτών με τους Τούρκους. Τη γενική διεύθυνση των οχυρωματικών εργασιών ανέλαβε ο Μάγιστρος Pierre d' Aubusson που είχε γνώσεις μηχανικής.

Συνολικά οι Ιππότες έμειναν στην Ρόδο 213 χρόνια (1309-1522) κι αγωνίστηκαν μαζί με τους Ροδίτες για το γόητρο του Χριστιανισμού και τη σωτηρία του τόπου. Σε όλο αυτό το διάστημα της Ιπποτοκρατίας η Ρόδος είχε αποκρούσει τόσες επιδρομές, πολιορκήθηκε 4 φορές και σώθηκε τις 3.

Οι «Ιππότες της Ρόδου» αποχώρησαν τελικά από τη Ρόδο στις 2 Ιανουαρίου 1523 και κατέφυγαν στην Κρήτη μαζί με 5000 Ροδίτες που θέλησαν να τους ακολουθήσουν. Από εκεί πήγαν στην Ιταλία, όπου περιπλανήθηκαν από πόλη σε πόλη, ώσπου ο Κάρολος Ε΄ της Ισπανίας τους παραχώρησε τη Μάλτα το 1530 και γι' αυτό ονομάστηκαν πια «Ιππότες της Μάλτας».

Μετά την Τούρκικη άλωση της Ρόδου γίνεται προσπάθεια επανάκτηση της εκ μέρους του τάγματος, που όμως αποτυγχάνεται. Το ενδιαφέρον για την ανακάλυψη της Ρόδου αναζωπυρώνεται στην επανάσταση του 1821.

2.4 Ιστορία της παλιάς πόλης

Η Πόλη της Ρόδου ιδρύθηκε το 408 π.Χ. στην «Πανός άκρα», στη βόρεια μύτη του νησιού και ρυμοτομείται με το καλύτερο πολεοδομικό σύστημα όλων των εποχών, το Ιπποδάμειο. Η Παλιά Πόλη περιβάλλεται από πολύ καλοδιατηρημένα μεσαιωνικά αμυντικά τείχη του 14ου και 15ου αιώνα, μήκους περίπου πέντε χιλιομέτρων και πλάτους περίπου 12 μέτρων, με επάλξεις και τυργίσκους καθώς και τάφρο, πλάτους περίπου 30 μέτρων, με γέφυρες στις Πύλες. Διαθέτει 11 Πύλες από τις οποίες ξεχωρίζουν η Πύλη Ντ' Αμπουάζ και η Θαλασσινή Πύλη ή Πύλη του Λιμανιού. Οι υπόλοιπες είναι: Πύλη Μουσείου, Πύλη Αρνάλδου, Πύλη Ταρσανά, Πύλη Ελευθερίας, Πύλη Αγίου Αθανασίου, Πύλη Ακάντιας, Πύλη Παναγίας, Πύλη της Αγίας Αικατερίνης και Πύλη Αγίου Ιωάννη ή Κοσκινού. Η τελευταία ονομάζεται και Κόκκινη Πόρτα, καθώς, όπως λέει η παράδοση στην Πύλη αυτοί σφαγιάστηκαν πολλοί χριστιανοί κατά τη διάρκεια της Άλωσης της πόλης το 1522 από τους Τούρκους.

Η Παλιά Πόλη κτίστηκε από τους Ιππότες του Τάγματος του Αγίου Ιωάννη ή απλά Ιωαννίτες Ιππότες, που έφτασαν στη Ρόδο το 13ο αιώνα, μετά την εκδίωξη τους από τους Αγίους Τόπους, όταν πια η Ιερουσαλήμ έπεσε στα χέρια του Σαλαντίν. Οι Ιωαννίτες αφού κατάφεραν να αποσπάσουν την έγκριση του Πάπα κατέλαβαν τη Ρόδο, ενώ νωρίτερα είχαν κάνει ένα μικρό πέρασμα από την Κύπρο,

όπου ο βασιλιάς τους είχε παραχωρήσει τη Λεμεσό. Οι Ιωαννίτες της Ρόδου ήταν οργανωμένοι σε επτά διαφορετικές «Γλώσσες» -Langues ή Tongues-, αυτές της Γαλλίας, της Γερμανίας, της Προβηγκίας, της Ωβέρνης, της Ιταλίας, Ισπανίας και της Αγγλίας ενώ το έμβλημα τους ήταν ο «σταυρός της Αμάλφης», ο οποίος αργότερα μετονομάστηκε σε «σταυρό της Μάλτας», όταν οι Ιωαννίτες κατέφυγαν σ' αυτό το νησί της Μεσογείου, μετά την κατάκτηση της Ρόδου από τους Οθωμανούς, το 16ο αιώνα..

Το εντυπωσιακό Κάστρο των Ιπποτών του Αγίου Ιωάννη ή Ιπποτών της Ρόδου πλέον βρίσκεται στη ΒΔ πλευρά του κάστρου της Παλιάς Μεσαιωνικής Πόλης, το επονομαζόμενο, κατά τα χρόνια της Ιπποτοκρατίας (1309-1522), Κολλάκιο ή Chateu. Το Κολλάκιο περιελάμβανε τα Καταλύματα των Γλωσσών, δηλαδή τα καταλύματα των διαφορετικών εθνών ή εθνοτήτων, το νοσοκομείο, τις κατοικίες των ιπποτών, την εκκλησία του Αγίου Ιωάννη και το παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου. Χωριζόταν από το πολύ μεγαλύτερο νότιο τμήμα, τη Χώρα ή Μπούργκο με ένα εσωτερικό τείχος ενώ τα δύο μέρη ένωνε μία πύλη. Στη Χώρα διέμενε και εργαζόταν ο ντόπιος πληθυσμός, δηλαδή οι Έλληνες, οι εβραίοι και οι Λατίνοι.

Η Οδός των Ιπποτών, που είναι χτισμένη πάνω σε δρόμο της αρχαίας πόλης. Πρόκειται για την κεντρική οδό της Παλιάς Πόλης, πλάτους 6 μέτρων, όπου θα συναντήσετε και τα περισσότερα μεσαιωνικά κτήρια. Εδώ βρίσκονται και τα καταλύματα των διαφόρων εθνοτήτων του τάγματος ή «Γλωσσών», με πιο εντυπωσιακό το Γαλλικό Κατάλυμα, την πρόσοψη του οποίου κοσμεί ο θυρεός του Μεγάλου Μαγίστρου.

Το 1522 μετά από αρκετές αποτυχημένες απόπειρες τελικά η Πόλη της Ρόδου πέφτει στα χέρια των Οθωμανών και ξεκινά η περίοδος της Τουρκοκρατίας (1522-1912). Δεν θα χαρακτηρίζαμε αυτή την περίοδο από τις πιο λαμπρές για την πόλη αλλά μάλλον το αντίθετο. Οι μεν οχυρώσεις αλλά και τα περισσότερα μεσαιωνικά κτίσματα συντηρούνται αλλά οι μετατροπές στις χρήσεις είναι σημαντικές. Το Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου μετατρέπεται σε φυλακή, το Νοσοκομείο των Ιπποτών σε στρατόνα, ενώ την ίδια ώρα κτίζονται πολλά τζαμιά, με εντυπωσιακούς μιναρέδες αλλά και λουτρά. Οι Έλληνες δεν είχαν πλέον το δικαίωμα να κατοικούν εντός των τειχών. Όσοι διατηρούσαν καταστήματα και γενικά όσοι εργαζόνταν μέσα σ' αυτήν έπρεπε να την εγκαταλείψουν το ηλιοβασίλεμα.

Το 1912 ξεκινά μια νέα περίοδος για τη Ρόδο, όταν καταλαμβάνεται από τους Ιταλούς. Η περίοδος της Ιταλοκρατίας (1912-1948) είναι μια περίοδος ανάπτυξης αλλά και μεταμόρφωσης της πόλης. Οι Ιταλοί κατασκευάζονται καλαίσθητα κτήρια, αναδεικνύουν τους αρχαιολογικούς τόπους, διαμορφώνουν τους ελεύθερους χώρους, εντάσσουν νέες χρήσεις σε αναστηλωμένα μεσαιωνικά κτίσματα και κηρύσσουν περιμετρικά του τειχισμένου οικισμού, γύρω από τις οχυρώσεις και την τάφρο, μια μνημειακή ζώνη πρασίνου, συνολικής έκτασης 150 στρεμμάτων ενώ ξανακτίζουν το Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου, που είχε καταστραφεί σε μια έκρηξη πυριτιδαποθήκης, που βρισκόταν στα υπόγεια γειτονικής εκκλησίας, το 1856. Το έργο της αναστύλωσης, που ξεκίνησε το 1937 και ολοκληρώθηκε το 1940, στηρίχτηκε στα αρχικά σχέδια των Ιπποτών και παρά το γεγονός ότι υπάρχουν αρκετές αλλοιώσεις παρόλα αυτά δεν παύει να είναι ένα συγκλονιστικό μνημείο

2.5 Σύγχρονη Ιστορία

Το 1912 η Ρόδος βρίσκεται για τελευταία φορά στην ιστορία της υπό το καθεστώς κατοχής. Συγκεκριμένα η Ιταλία, που από το Σεπτέμβρη του 1911 βρισκόταν σε εμπόλεμη κατάσταση με την Οθωμανική αυτοκρατορία, καταλαμβάνει τα μέχρι τότε τουρκοκρατούμενα Δωδεκάνησα.

Αρχικά η Ιταλία υπόσχεται την αυτονομία των νησιών και τη μελλοντική απόδοσή τους στην Ελλάδα, καθώς όμως ο καιρός περνά και κυρίως μετά την εδραίωση του φασιστικού καθεστώτος συμπεριφέρεται αποικιοκρατικά. Αρχίζει έτσι από τις 5 Μαΐου του 1912 για τη Ρόδο και τα Δωδεκάνησα, η περίοδος της Ιταλοκρατίας που εξελίσσεται σε δύο φάσεις :

Α)Την περίοδο της ιταλικής στρατιωτικής Κατοχής με έναρξη την 5η Μαΐου 1912, ημερομηνία κατάληψης της Ρόδου, μέχρι την υπογραφή της συνθήκης της Λωζάννης.

Β)Την περίοδο της ιταλικής κυριαρχίας, που έχει έναρξη την 6η Αυγούστου 1924, ημερομηνία έναρξης ισχύος της συνθήκης της Λωζάννης και λήγει με τη συνθηκολόγηση των Ιταλών στις 8 Σεπτεμβρίου 1943.

Είναι η δεύτερη και πιο σκληρή για τα νησιά περίοδος της Ιταλοκρατίας που κορυφώνεται με την ανάληψη της στρατιωτικής και πολιτικής διοίκησης των νησιών από τον τετράρχη του φασισμού Cesare Maria De Vecchi, ο οποίος αρχίζει να εφαρμόζει συστηματικά μέτρα αφελληνισμού των νησιών και εξιταλισμού του πληθυσμού.

Παρόλα αυτά η περίοδος της Ιταλοκρατίας είναι μια περίοδος ανάπτυξης αλλά και μεταμόρφωσης του νησιού. Εκτελούνται μεγαλόπνοα δημόσια έργα και εκσυγχρονίζετε η διοίκηση. Οι Ιταλοί κατασκευάζουν καλαίσθητα κτήρια, αναδεικνύουν τους αρχαιολογικούς τόπους, διαμορφώνουν τους ελεύθερους χώρους, εντάσσουν νέες χρήσεις σε αναστηλωμένα μεσαιωνικά κτίσματα. Κηρύσσουν περιμετρικά του τειχισμένου οικισμού, γύρω από τις οχυρώσεις και την τάφρο, μια μνημειακή ζώνη πρασίνου, συνολικής έκτασης 150 στρεμμάτων, ξανακτίζουν το Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου, που είχε καταστραφεί σε μια έκρηξη πυριτιδαποθήκης, που βρισκόταν στα υπόγεια γειτονικής εκκλησίας, το 1856 και δημιουργούν το κέντρο της πόλης, το Μανδράκι.

Οι Ιταλοί δεν ακολούθησαν τη νησιώτικη αρχιτεκτονική, αλλά προσπάθησαν να "δέσουν" τα κτήρια αυτά με τα τείχη, δημιουργώντας έτσι ένα αρχιτεκτονικό σύνολο που εντυπωσιάζει ακόμα και σήμερα. Τέτοια κτήρια είναι το Δικαστικό Μέγαρο, το Διοικητικό (Νομαρχία), το Δημαρχείο, το Λιμεναρχείο, το Ταχυδρομείο, η Τράπεζα της Ελλάδος, το Ακταίον, η Νέα Αγορά, το Εθνικό Θέατρο και το ξενοδοχείο των Ρόδων, το οποίο, μετά την ανακατασκευή του, φιλοξενεί από τον Απρίλιο του 1998 το Καζίνο. Δίπλα από το Διοικητήριο βρίσκεται η εκκλησία του Ευαγγελισμού, η οποία αρχικά ήταν καθολική εκκλησία αφιερωμένη στον Αγίου Ιωάννη. Απέναντι από το Εθνικό Θέατρο βρίσκεται το τζαμί του Μουράτ-Ρέις, ενώ άλλα κτήρια της εποχής εκείνης συναντά κανείς στην ευρύτερη περιοχή του Νιοχωρίου. Τέτοια κτήρια είναι η Παιδαγωγική Ακαδημία Ρόδου, το Ορφανοτροφείο Θηλέων, το Νοσοκομείο κλπ.

Μετά την ανακωχή των Ιταλών το Σεπτέμβρη του 1943, στη Ρόδο επικρατούν οι γερμανικές δυνάμεις και αρχίζει η περίοδος της γερμανικής Κατοχής

στα νησιά. Η Γερμανική κατοχή θα λήξει μετά από 2 χρόνια, αφού οι Γερμανοί ηττημένοι του Β' παγκοσμίου πολέμου αποχωρούν από την Ελλάδα.

Το έργο της αναστύλωσης, που ξεκίνησε το 1937 και ολοκληρώθηκε το 1940, στηρίχτηκε στα αρχικά σχέδια των Ιπποτών και παρά το γεγονός ότι υπάρχουν αρκετές αλλοιώσεις παρόλα αυτά δεν παύει να είναι ένα συγκλονιστικό μνημείο.

Στις 8 Μαΐου 1945 υπογράφεται στη Σύμη η συνθήκη παράδοσης της Δωδεκανήσου από τους Γερμανούς στις συμμαχικές δυνάμεις που έχουν επικεφαλής τον Άγγλο στρατηγό PAGET. Αρχίζει έτσι η περίοδος της Αγγλοκρατίας στα Δωδεκάνησα, που διαρκεί μέχρι τις 31 Μαρτίου 1947, όταν ο Άγγλος ταξίαρχος PARKER παραδίδει την εξουσία στον πρώτο Έλληνα στρατιωτικό διοικητή αντιναύαρχο Περικλή Ιωαννίδη. Η Ελληνική Στρατιωτική Διοίκηση, τελευταίο στάδιο πριν από την Ενσωμάτωση, λήγει στις 7 Μαρτίου 1948, επίσημη ημερομηνία εορτασμού της προσάρτησης και Ενσωμάτωσης της Δωδεκανήσου στο ελληνικό κράτος. Απαλλαγμένη από τη ξενική κατοχή και τους πολέμους η Ρόδος κατόρθωσε σε σύντομο χρονικό διάστημα να έχει μια ραγδαία τουριστική ανάπτυξη. Το εύκρατο κλίμα με την μεγάλη ηλιοφάνεια σε συνδυασμό με τις φυσικές ομορφιές του νησιού, τα μνημεία και την υποδομή που δημιουργήθηκε, κάνουν τη Ρόδο να είναι ένα από τα σπουδαιότερα τουριστικά κέντρα της Μεσογείου.

Αξιόλογη είναι και η γεωργική παραγωγή του νησιού που περιλαμβάνει καλλιέργειες δημητριακών, εσπεριδοειδών, αμπελιών, κηπευτικών κλπ. Η πόλη της Ρόδου αποτελεί την έδρα του ομώνυμου δήμου και του νομού Δωδεκανήσου. Θεωρείται μια από τις ωραιότερες πόλεις της Μεσογείου με τα εντυπωσιακά τείχη και τα μνημεία της. Εκτός από την εμπορική και τουριστική ανάπτυξη, εντυπωσιακή άνοδο σημειώνει η παιδεία και η πνευματική κίνηση. Πέρα από τα σχολεία, λειτουργεί για δεκαετίες η Παιδαγωγική Ακαδημία Ρόδου και στη συνέχεια τα Παιδαγωγικά Τμήματα του Πανεπιστημίου του Αιγαίου, ενώ ιστορικοί, αρχαιολόγοι, ποιητές, λογοτέχνες, επιστήμονες κλπ. δημιουργούν μια αξιοπρόσεκτη πνευματική κίνηση.

Η εσωτερική μετανάστευση, αποτέλεσμα της ραγδαίας αύξησης της τουριστικής βιομηχανίας, είχε σαν αποτέλεσμα να επεκταθεί η πόλη. Νέες συνοικίες δημιουργούνται, κυρίως στις παρυφές του εγκεκριμένου Σχεδίου Πόλεως, όπως είναι η Ανάληψη, οι Άγιοι Απόστολοι, η Ροδοπούλα, το Μακρύ Στενό, ο Άγιος Στέφανος, το Ροδίσι και το Καρακόνερο.

Όλα τέλεια διατηρημένα όπως ήταν τον 15ο αι. μ.Χ. Αυτός είναι και ο λόγος που όλο το οικιστικό σύνολο έχει χαρακτηριστεί ως μνημείο παγκόσμιας κληρονομιάς και προστατεύεται από διεθνείς συνθήκες και οργανισμούς (Unesco).

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3
ΤΡΟΠΟΙ ΚΑΤΑΣΚΕΥΗΣ – ΠΑΘΟΛΟΓΙΑ ΑΝΑ ΤΟΥΣ ΑΙΩΝΕΣ

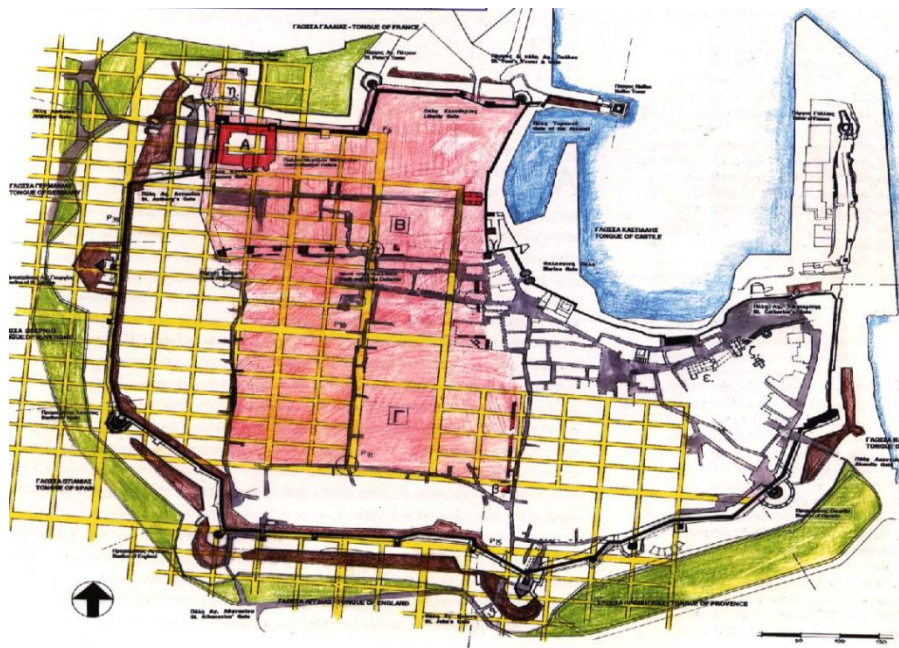
3.1 Βυζαντινή Περίοδος (7ος αι. -1309)

Η βυζαντινή πόλη κτίστηκε πάνω στην ελληνιστική πόλη, ήταν μικρότερη απ' αυτήν και ξέφευγε σε αρκετά σημεία από το Ιπποδάμειο σύστημα που είχε χαρακτή η ελληνιστική όπως αποκαλύφθηκε κατά την ανασκαφή της παλαιοχριστιανικής βασιλικής της οδού Αγησάνδρου, οι ευθύγραμμοι οδοί του Ιπποδάμειου συστήματος της ελληνιστικής πόλης και μετατράπηκαν σταδιακά σε στενούς ακανόνιστους δρόμους, οι οποίοι όμως δεν άλλαξαν την αρχική τους θέση και διεύθυνση, πιθανότατα τα κτήρια κατασκευάζονταν το πολύ διάφορα όπως συνέβαινε με την πλειοψηφία των κτηρίων της αυτοκρατορίας και με επίπεδη στέγη. Ο πρώτος οχυρωμένος πυρήνας του βυζαντινού «φρουρίου» του 7ου αι. μ.Χ. αναπτύσσεται στο μυχό του κεντρικού «μεγάλου λιμένος» της ελληνιστικής πόλης, η πόλη είχε διαχωριστεί σε δύο τμήματα την εποχή αυτή, με εσωτερική οχύρωση, στο ένα διέμεναν η πολιτική και στρατιωτική ηγεσία και στο άλλο οι απλοί κάτοικοι γεγονός που απεικονίζει την τυπική διαίρεση της πόλης του Μεσαίωνα. Το άνωθεν με τον καιρό άλλαζε έτσι στα τελειώματα του 11ου αιώνα ή στην αρχή του 12ου αιώνα η βυζαντινή πόλη αποτελούταν από τρία τμήματα:

1) Την ακρόπολη στο βορειοδυτικό άκρο του φρουρίου εκεί όπου βρισκόταν το πολεμικό και το εμπορικό λιμάνι. Στην περιοχή που βρίσκετε το σημερινό Μανδράκι.

2) Το φρούριο που το διαπερνούσε η πομπική μέσης οδού, στη θέση της σημερινής οδού Ιπποτών, η οποία ένωνε την ακρόπολη με την βυζαντινή μητρόπολη, την Παναγιά του Κάστρου και κατέληγε στην κεντρική πύλη την Θαλασσινή, στον άξονα του μεγάλου λιμανιού, την κάτω πόλη ή Χώρα στα νότια του φρουρίου.

3) Έξω από τις οχυρώσεις έμεναν σημαντικά κτίσματα όπως οι αρχαίοι μόλοι των Μύλων, του Αγίου Νικολάου και του Naillac. Ακόμα είναι πολύ πιθανό, οι ανεμόμυλοι που επαναλαμβάνονται ρυθμικά κατά μήκος του ανατολικού μόλου του μεγάλου λιμένος, να κατασκευάστηκαν κατά την βυζαντινή περίοδο, πριν την ιπποτική κατάκτηση.

Εικόνα 3.1 Φάση επέκτασης της τειχισμένης πόλης

Σε όλα τα σωζόμενα τμήματα των κατασκευών της βυζαντινής περιόδου τεκμηριώνεται η συστηματική χρήση οικοδομικού υλικού προερχόμενου από παλαιότερα κτίσματα της μεγάλης ελληνιστικής ή παλαιοχριστιανικής πόλης, που προϋπήρχαν στην ίδια θέση. Γραπτές πηγές αναφέρουν ότι γύρω στο 1275 ο βυζαντινός διοικητής της Ρόδου χρησιμοποιούσε φυλακισμένους για να διανοίγουν την τάφρο και να λατομούν πέτρα για την ανέγερση των τειχών, ενώ όταν οι Άγγλοι σταυροφόροι πέρασαν από την πόλη το 1191, εντυπωσιάστηκαν τόσο από την κλίμακα των ερειπίων των τειχών της ελληνιστικής περιόδου με τους πύργους, τα ογκώδη οικοδομήματα διαφόρων δημόσιων λειτουργιών και όλα τα ίχνη της παλαιότερης πυκνής κατοίκησης της περιοχής, που τη σύγκριναν με την αρχαία Ρώμη.

3.2 Περίοδος Ιπποτοκρατίας (1309-1522)

Μετά το πέρας της Βυζαντινής Περιόδου και την παρουσία του Τάγματος των Ιπποτών του Αγίου Ιωάννη της Ιερουσαλήμ, παρατηρείται έντονη οικοδομική δραστηριότητα. Κατά κύριο λόγο παρατηρούνται βελτιώσεις στην οχύρωση της πόλης, είτε ενίσχυσης είτε ανακατασκευής αυτών, λόγω των συνεχόμενων πολέμων. Ακόμα υπήρξε κατασκευή πολλών μνημειακών κτηρίων αλλά και εκκλησιών. Ο έντονος οικοδομικός αναβρασμός διήρκεσε περίπου 2 αιώνες, και παρατηρήθηκαν αλλαγές του αρχιτεκτονικού ύφους, πράγμα που οδήγησε και σε ορισμένες αλλαγές των κατασκευαστικών λύσεων.

Την περίοδο αυτή τα υλικά για τις κατασκευές προέρχονταν από τα χαλάσματα των κατασκευών της ελληνιστικής πόλης καθώς και από τα τείχη που υπήρχαν στην «Ιπποδάμεια πόλη». Επειδή τα υλικά αυτά κάποια στιγμή τελείωσαν, υπήρξε η ανάγκη λατόμευσης νέων υλικών. Έτσι δημιουργήθηκαν δύο λατομεία, το ένα βρισκόταν μέσα στην μεσαιωνική πόλη, και συγκεκριμένα κοντά στις καμάρες του Ταρσανά και το άλλο στην περιοχή Λιβάδα, σημερινή περιοχή Νιοχώρι. Την ύπαρξη τους βεβαιώνουν τα ιπποτικά έγγραφα της περιόδου αυτής που φυλάσσονται στα Αρχαία της Μάλτας. Τα οχυρωματικά έργα σχεδίαζαν και διηύθυναν οι Πρωτομάστορες των τειχών (muratores), μερικοί από τους οποίους, απ' ότι τουλάχιστον ξέρουμε, ήταν Έλληνες. Σε μία μαρμάρινη πλάκα, που είναι εντοιχισμένη δίπλα στην εσωτερική πόρτα της πύλης του Αγ. Ιωάννου ή Κοσκινούς, είναι χαραγμένο το όνομα του πρωτομάστορα « όλων των τειχών» Μανόλη Κούντη. Η καθιέρωση της χρήσης της πυρίτιδας στον 15ο αι. (είχε ήδη αρχίσει να χρησιμοποιείται από το 14ο αι.) επέβαλε θεμελιώδεις αλλαγές στα όπλα και στην τακτική της επίθεσης και της άμυνας. Από εδώ και στο εξής, την άμυνα των πόλεων όλης της Ευρώπης θα οργανώνουν οι Μηχανικοί. Εν τούτοις, η συμβολή των μηχανικών στην ενίσχυση και βελτίωση της αποτελεσματικότητας της οχύρωσης της Ρόδου διαπιστώνεται με βεβαιότητα μόνο προς το τέλος της Ιπποτοκρατίας. Το μεγαλύτερο μέρος της απλής χειρωνακτικής δουλειάς στα οχυρωματικά έργα των Ιωαννιτών το έκαναν σκλάβοι.

Προς το τέλος της Ιπποτικής Περιόδου χρειάστηκε να γίνει μεταφορά πορόλιθων από άλλες περιοχές του νησιού, κυρίως περιοχές κατά μήκος της ακτής στα νότια της πόλης, στην περιοχή Κοσκινού και στην περιοχή της Μαλώνας.

Στις αρχές του 15ου αι. η ιπποτική πόλη είχε πλέον οργανωθεί σε δύο ξεχωριστές πολεοδομικές ενότητες εντός του τειχισμένου πυρήνα της:

Το Κολλάκιο με αυτόνομη οχύρωση, που ταυτιζόταν με το πρωτοβυζαντινό «φρούριο» και περιελάμβανε τις σημαντικότερες λειτουργίες του Τάγματος αλλά και τις ιδιωτικές κατοικίες των ιπποτών. Κατά την περίοδο αυτή αναφέρεται στις γραπτές πηγές, αλλά τεκμηριώνεται και από στοιχεία που προκύπτουν από τη μελέτη των μεσαιωνικών κατασκευών, η εσωτερική υποδιαίρεση του Κολλάκιου σε τρία τμήματα με επιμέρους οχυρωματικές γραμμές:

Το υψηλότερο τμήμα, στο οποίο κατοικούσε ο Μεγάλος Μάγιστρος, δηλαδή το οχυρωμένο παλάτι, που ταυτίστηκε με τη βυζαντινή ακρόπολη στη βορειοδυτική γωνία του Κολλάκιου. Το τμήμα που κατείχαν οι Ιππότες Μοναχοί του Τάγματος, εντός του οποίου ιδρύθηκε η καθολική μοναστηριακή εκκλησία του Αγίου Ιωάννη. Το τμήμα που περιελάμβανε το Οπλοστάσιο και το Νοσοκομείο του Μοναστηρίου, στο οποίο οι προσκυνητές και οι περαστικοί από τη Ρόδο εύρισκαν καταφύγιο. Το Μπούργκο ή πόλη των αστών Ελλήνων και Λατίνων, όπου κυρίως αναπτυσσόταν το εμπορικό κέντρο και κατοικούσαν οι Έλληνες. Η έκταση του συνεχώς μεγάλωνε, καθώς η ιπποτική οχύρωση σταδιακά επεκτεινόταν προς τα νότια και ανατολικά.

Στην πρώτη ιπποτική φάση της πόλης μέχρι τα μέσα του 15ου αι. διαπιστώνεται από γραπτές κυρίως πηγές ότι υπήρχαν συνοικίες εκτός τειχών, οχυρωμένες σε κάποια φάση, για τις οποίες χρησιμοποιούνται κατά την ίδια χρονική περίοδο οι όροι *suburbia*, *extra-suburbia* κλπ.

Από έγγραφα επίσης του 15ου αι. προκύπτει ότι υπήρχαν κατοικημένοι πυρήνες και εκτός της τειχισμένης πόλης, τα προάστια ή χωριά. Αναφέρεται το 1439 και 1451 οικισμός στη Λιβάδα της Ρόδου, στα βόρεια της τειχισμένης πόλης, ενώ το 1453 αναφέρεται χωριό με το όνομα Άγιοι Ανάργυροι, ευρισκόμενο στην Καστελλανία της Ρόδου.

Στην οχυρωμένη ζώνη της ιπποτικής περιόδου συμπεριλήφθησαν και οι τρεις αρχαίοι μόλοι, του Naillac, των Μύλων και του Αγίου Νικολάου, με διαδοχικές επεκτάσεις των οχυρώσεων από το τέλος του 14ου αι. Τότε κτίστηκε ο επιβλητικός κύριος πύργος της οχύρωσης των λιμανιών στο ανατολικό άκρο του μόλου του Naillac, μέχρι το 1465, που ολοκληρώθηκε η κατασκευή της πρώτης φάσης του φρουρίου του Αγίου Νικολάου.

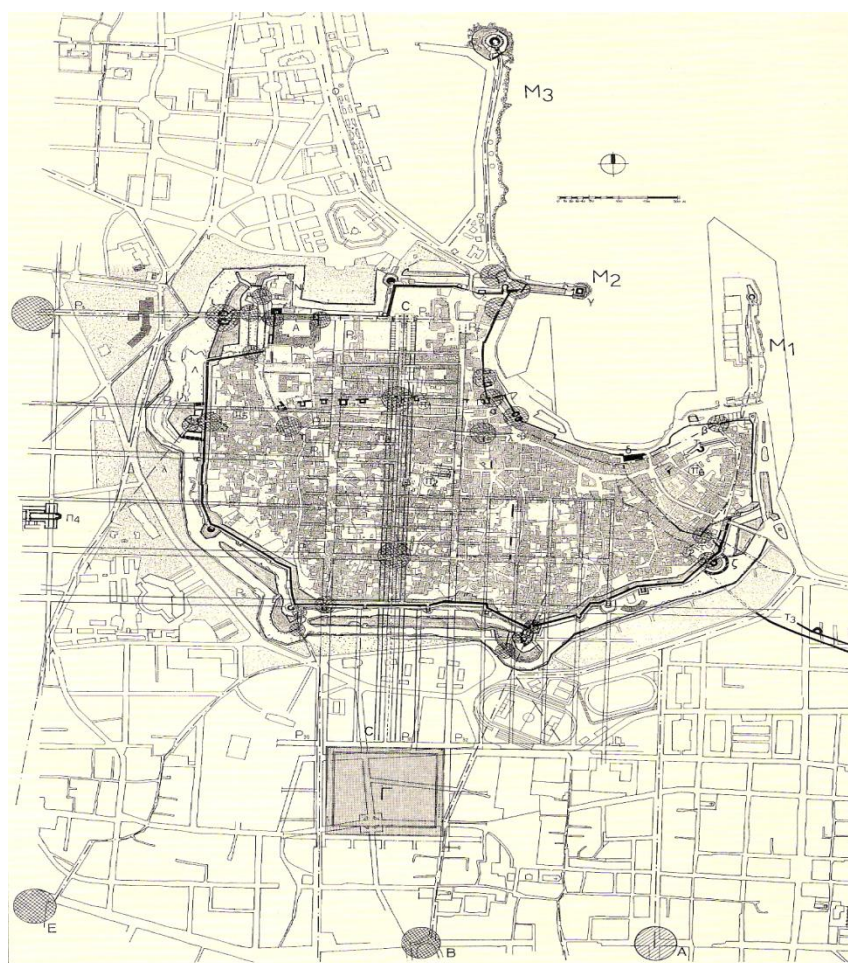
Κατά το δεύτερο μισό του 15ου αι., λόγω της μετανάστευσης αστών από την άλωση της Κωνσταντινούπολης και άλλων αστικών περιοχών της Μικράς Ασίας, υπήρξε σημαντική αύξηση του πληθυσμού πόλης. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα πύκνωση του πολεοδομικού ιστού και ριζικό μετασχηματισμό στα σημεία που υπήρχε περιθώριο οικοπεδοποίησης και ανάπτυξη οικοδομών για στέγαση νέων κατοικιών, και ιδιαίτερα στις περιοχές της Άνω και της Κάτω Οβριακής, στα ανατολικά της ιπποτικής πόλης. Έτσι ακολούθησε σχεδόν πλήρης μετασχηματισμός της πόλης και των οχυρωματικών κατασκευών, με στόχο την προσαρμογή τους στην νέα πολεμική τεχνική των κανονιών, στο τέλος του 15ου – αρχές του 16ου αιώνα.

Σύμφωνα με ιστορικές γραπτές πηγές οι σεισμοί που διήρκησαν από το Μάρτιο ως το Δεκέμβριο του 1481 ήταν ιδιαίτερα καταστροφικοί. Το μέγεθος των καταστροφών περιγράφεται από τον G. Caoursin: «ο πρώτος σεισμός έγινε στις 17 Μαρτίου του 1481 στις τρεις το απόγευμα. Στις 3 Μαΐου έγινε ισχυρή δόνηση στις εννέα το πρωί και ακολούθησε μεγάλο παλιρροϊκό κύμα, το οποίο, παρότι πλημμύρισε διάφορα κτήρια, είχε σαν μοναδική ζημιά να βυθιστεί ένα εμπορικό

καράβι που ήταν αγκυροβολημένο στο λιμάνι. Συχνές δονήσεις καθ' όλη τη διάρκεια του έτους οδήγησαν στη σταδιακή εξασθένηση των κτηρίων της πόλης. Ο μεγάλος σεισμός έγινε στις 17 Δεκεμβρίου. Ο κόσμος ξύπνησε από μία δόνηση τα μεσάνυχτα και ενώ άλλοι έτρεχαν να προσευχηθούν στις εκκλησίες, άλλοι στους ελεύθερους χώρους και άλλοι στους θόλους κάτω από τα σπίτια τους, ισχυρότερη δόνηση ακολούθησε στις τέσσερις το πρωί και ακόμη μία ισχυρότερη στις έξη. Αυτή η τελευταία κατέστρεψε το Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου και τους τρεις μεγάλους πύργους στο λιμάνι. Ισοπέδωσε τις εκκλησίες και τόσο πολύ έπληξε τα σπίτια, που όσα έμειναν όρθια χρειάστηκαν ανακατασκευή. Πολλοί άνθρωποι σκοτώθηκαν. Ακολούθησε μία τελευταία δόνηση το απόγευμα, σε συνδυασμό με νοτιοδυτικό άνεμο και βροχή. Οι κάτοικοι μετέφεραν τα υπάρχοντά τους σε ξύλινες καλύβες». Ως αποτέλεσμα των καταστροφών αυτών υπήρξε η πλήρης ανακατασκευή των κατοικιών και των δημόσιων κτηρίων του «Κολλάκιου».

Όλα τα σημαντικά οικοδομήματα της μεσαιωνικής πόλης, κτηρίων, τειχών αλλά και ναών, έχουν γίνει από Ροδίτες οικοδόμους και μαστόρους, οι οποίοι ειδικεύονταν στην κατεργασία της πέτρας. Επίσης πρέπει να σημειωθεί ότι κατά τον μετασχηματισμό ή την ανακατασκευή των οχυρωματικών έργων και των πιο σημαντικών δημόσιων οικοδομημάτων, διατηρήθηκαν ενταγμένα στην τελική μορφή των κατασκευών τα σωζόμενα τμήματα των παλαιότερων οικοδομικών φάσεων.

Εικόνα 3.2 Μεσαιωνική Πόλη Ρόδου- Η εξέλιξη της πόλης και των οχυρώσεων

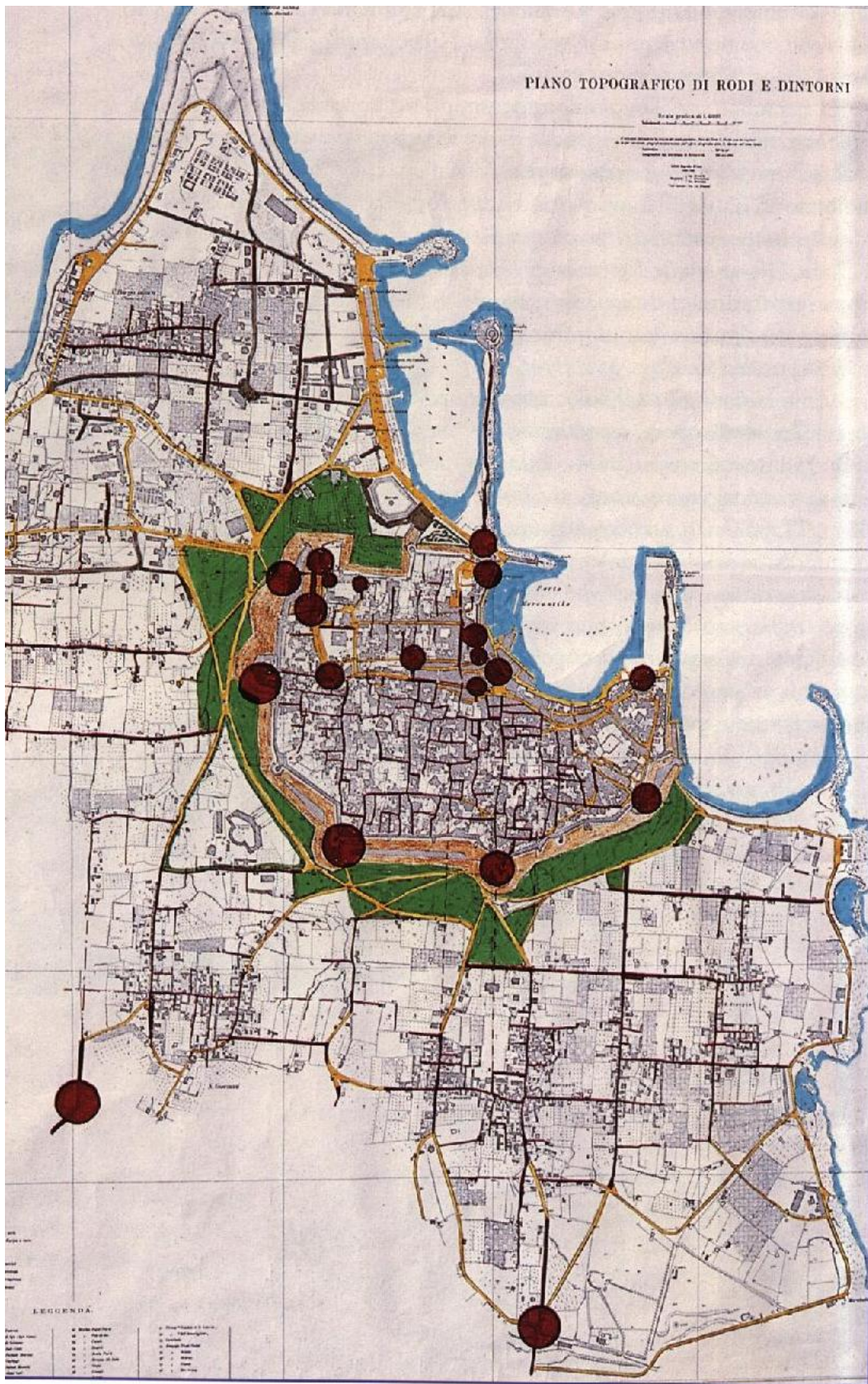
Τέλος, τα κάστρα της υπαίθρου τα οικοδομούσε συχνά με έξοδα του το Ιπποτικό Τάγμα, αλλά τη συντήρησή τους ήταν υποχρεωμένοι να την κάνουν οι κάτοικοι της περιοχής. Τους τελευταίους τους αγγάρευαν μερικές φορές να βοηθήσουν και στην αρχική οικοδόμησή. Οι ειδικευμένοι τεχνίτες, τέλος, ήταν έμμισθοι. Οι παλαιότεροι πύργοι, ορθογώνιοι ή στρογγυλοί, μέχρι την εποχή του J. B. de Lastic απέχουν μερικά μέτρα από το τείχος και είναι ανεξάρτητοι, για να μπορούν πάνω στη μάχη να απομονώνονται. Τώρα όμως πρέπει να αντέχουν στις βολές του πυροβολικού και γι' αυτό τους στηρίζουν πάνω στο τείχος. Οι πύργοι που βρίσκονται σε σημεία κρίσιμα για την άμυνα επενδύονται εξωτερικά με χαμηλά προτειχίσματα που βγαίνουν μπροστά από την κύρια οχύρωση, μεγαλώνοντας έτσι τον κύκλο δράσης του πυροβολικού τους. Από την εποχή του P. d' Aubusson, μειώνεται με περίσκεψη ο αριθμός των πυλών της στεριάς που μεταβάλλονται σε πραγματικά προωθημένα οχυρά.

3.3 Περίοδος Τουρκοκρατίας (1523-1912)

Η οθωμανική περίοδος είναι μια πολύ μεγάλη χρονικά περίοδος μέσα στην οποία συνέβησαν αρκετές μεταβολές σε κοινωνικοπολιτικό επίπεδο. Χαρακτηριστικό είναι ότι πλέον αυτή την περίοδο η παλιά Πόλη κατοικείται κατά κύριο λόγο από Οθωμανούς και μικρό αριθμό Εβραίων, ενώ οι Χριστιανοί κάτοικοι της Ιπποκρατικής περιόδου εκδιώκονται. Αποτέλεσμα όλης αυτής της κατάστασης είναι οι πολλές μεταβολές στον αρχιτεκτονικό ρυθμό, καθώς και στις οικοδομικές πρακτικές που χρησιμοποιήθηκαν. Θα λέγαμε ότι η πλειοψηφία των κτηρίων δεν έχουν τα χαρακτηριστικά της άρτιας και επιμελημένης κατασκευής των ιπποτικών κτηρίων. Εξαιρέση αποτελούν μόνο λίγες ιδιωτικές κατοικίες, καθώς και τα τεμένη, τα λουτρά και άλλα δημόσια κτήρια. Βασικό στοιχείο, που επιδρά καθοριστικά στην αρχιτεκτονική και την κατασκευαστική ποιότητα, είναι η κοινωνική τάξη του ιδιοκτήτη. Στην περίπτωση των ευπόρων, τα υλικά και η επεξεργασία των λεπτομερειών, οι διακοσμήσεις είναι πλούσια και επιμελημένα.

Στην πρώτη φάση της Τουρκοκρατίας δηλαδή στα μέσα του 16^{ου} αιώνα ανεγείρονται κυρίως τεμένη και λουτρά. Κατά την περίοδο αυτή παρατηρείται πως γίνεται χρήση σημαντικών κτηρίων των προηγούμενων περιόδων με ίδια ή διαφορετική μορφή. Αυτό αφορά κτήρια κατοικίας αλλά και δημόσια κτήρια. Τα κτήρια κατοικίας δέχονται προσθήκες και τροποποιήσεις για να προσαρμοστούν στον τρόπο ζωής των νέων ενοίκων. Πρόκειται για ξύλινες κατασκευές όπως σαχνισιά, πατάρια, διαχωριστικούς τοίχους κτλ. που αλλοιώνουν αλλά συνήθως δεν καταστρέφουν ανεπανόρθωτα την αρχική αρχιτεκτονική μορφή του κτηρίου. Στα νέα τεμένη προστίθενται σχεδόν όλοι οι χριστιανικοί ναοί της παλιάς πόλης που μετατρέπονται σε χώρους μουσουλμανικής λατρείας, με τη διαμόρφωση κόγχης μιχράμπ (κόγχη στην εσωτερική παρειά ενός από τους εξωτερικούς τοίχους ενός τεμένου προσανατολισμένη προς την κατεύθυνση της Μέκκας), προσθήκη *μιμπέρ* (εξώστης με κλίμακα στο εσωτερικό τεμένου) και ελάχιστες τροποποιήσεις στο εσωτερικό. Στο εξωτερικό των τεμένων προστίθεται ξύλινο συνήθως προστώο και μιναρές. Ιδιαίτερα σε ό,τι αφορά το μνημειακό σύνολο των μεσαιωνικών οχυρώσεων, είναι προφανές ότι «πάγωσε» στην κυριολεξία στη μορφή που είχε το 1522, αν εξαιρέσει κανείς τις εκτεταμένες επισκευές των ερειπίων που άφησε η πολιορκία και η τελική άλωση της πόλης.

Εικόνα 3.3 Πολεοδομική οργάνωση της ευρύτερης περιοχής της Πόλης της Ρόδου στο τέλος της Τουρκοκρατίας

Στους δύο επόμενους αιώνες, ο ρόλος του λιμανιού της Ρόδου ως ενός από τους σημαντικότερους σταθμούς στο σταυροδρόμι των θαλάσσιων δρόμων της Μεσογείου, από Δύση προς Ανατολή και από Βορρά προς Νότο, περιορίστηκε αισθητά και αντικαταστάθηκε σε μεγάλο βαθμό από την ιδιαίτερα αναπτυσσόμενη σε αυτήν την περίοδο πόλη της Σμύρνης, στα μικρασιατικά παράλια έτσι η οικοδομική δραστηριότητα είναι περιορισμένη ως αποτέλεσμα της γενικότερης παρακμής της αυτοκρατορίας.

Αξίζει μόνο να σημειωθεί η οικοδόμηση, στο τέλος του 18ου αι., κτηρίου βιβλιοθήκης το οποίο διατηρείται μέχρι σήμερα ως μουσουλμανική βιβλιοθήκη. Από τα μέσα του 19ου αι., στα πλαίσια προσπαθειών εκσυγχρονισμού του κράτους, παρατηρείται κάποια οικοδομική δραστηριότητα. Κατασκευάζονται Δικαστήρια, πύργος με ρολόι, καθώς και άλλα κτήρια εκτός των τειχών. Ο νεοκλασικισμός και ο εκλεκτισμός είναι το αρχιτεκτονικό ύφος με το οποίο εκφράζεται κυρίως αυτός ο εκσυγχρονισμός στα δημόσια κτήρια, αλλά και σε ορισμένες ιδιωτικές κατοικίες. Στην πόλη λειτούργησαν ναυπηγεία, που διατηρήθηκαν μέχρι τις αρχές του 20ου αι. στη θέση των αρχαίων νεωρίων, στο μυχό του λιμένα του Μανδρακίου, την εκμετάλλευση όμως των δασών είχε ο Καπουδάν πασά για το δικό του συμφέρον ή για τα ναυπηγεία της Πύλης.

Η περίοδος της Τουρκοκρατίας μπορεί να θεωρηθεί ως μία μακρά περίοδος συντήρησης των μεσαιωνικών κτισμάτων και των οχυρώσεων μετά την αποχώρηση των ιπποτών αλλά και αρκετών Ελλήνων αστών, οι οποίοι τους ακολούθησαν στη νέα τους έδρα, τη Μάλτα. Τα δημόσια κτήρια χρησιμοποιήθηκαν με μικρές μετατροπές για τη στέγαση λειτουργιών της Οθωμανικής Διοίκησης. Έτσι το Παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου μετατράπηκε σε φυλακές υψηλών προσώπων, το Νοσοκομείο διατήρησε τη χρήση του μέχρι το τέλος του 19ου αι., οπότε μετατράπηκε σε στρατόνα κλπ. Οι τοίχοι του ορόφου είναι επίσης λιθοδομές πάντα λαξευτές με πάχος 0,20μ. και διάτρητοι από παράθυρα σε μικρές αποστάσεις μεταξύ τους. Η όλη κατασκευή προφανώς μεταφέρει σε πέτρα τη λύση των λεπτών ξύλινων και των τσατμάδων των σπιτιών της Ανατολίας.

Οι πολυάριθμες εκκλησίες της τειχισμένης πόλης μετατράπηκαν σε μουσουλμανικά τεμένη, αφού εντός των τειχών απαγορευόταν να κατοικούν χριστιανοί και οι πύλες έκλειναν μετά την έξοδο των Ελλήνων εμπόρων ή τεχνιτών κατά τη δύση του ηλίου. Παράλληλα οικοδομήθηκαν νέα μεγαλοπρεπή τεμένη και άλλα συγκροτήματα κτηρίων κοινής ωφέλειας, με σημαντικότερο το επιβλητικό συγκρότημα του τεμένου Σουλεϊμάν στο υψηλότερο σημείο του «παζαριού», το οποίο περιελάμβανε «ιμαρέτ», που μέχρι πρόσφατα λειτουργούσε ως δημοτικό συσσίτιο, «μενδρεσέ»(ιεροδιδασκαλείο), συγκρότημα εκπαιδευτικών κτηρίων για άρρενες και θήλυς, την περίφημη μουσουλμανική βιβλιοθήκη Αχμέτ Χαφούζ και τον πύργο του Ρολογιού, που εδράστηκε στον ερειπωμένο βυζαντινό πύργο της νοτιοδυτικής γωνίας του Κολλάκιου, γνωστό κατά την ιπποτοκρατία ως Guardia(της φρουράς). Η πλειοψηφία των κατοικιών είναι διώροφα κτήρια με αποθήκες, σταύλους, κτλ. στο ισόγειο και χώρους κατοικίας στον όροφο. Η κάτοψη έχει σχήμα Γ με την μικρή κεραία συνήθως χαμηλότερη και περικλείει εσωτερική αυλή που περιβάλλεται από ψηλό μαντρότοιχο από τις άλλες δύο πλευρές. Αυτό δεν ισχύει φυσικά στα προϋπάρχοντα κτήρια της ιπποτικής περιόδου, που μετατράπηκαν σε Οθωμανικές κατοικίες. Το ισόγειο έχει μεγάλο ύψος (4,50-5,50μ), ενώ ο όροφος δεν ξεπερνά τα 4,50μ. Το ισόγειο αποτελεί ενιαίο χώρο, τουλάχιστον στο μεγάλο σκέλος

του Γ. Οι στεγάσεις είναι επίπεδα δωμάτια χαρακτηριστική επιρροή του κλίματος και των υλικών των ακτών του Αιγαίου.

Από την εποχή ήδη της τουρκικής κατάληξης από το Σουλεϊμάν το Μεγαλοπρεπή, ο οποίος ενταφίασε τους νεκρούς της μάχης στον αδιαμόρφωτο χώρο terra deserta γύρω από την οχύρωση, το οχυρωματικό πραινές μετατράπηκε σε εκτεταμένο μουσουλμανικό και εβραϊκό νεκροταφείο. Τέλος, οι κατοικίες των Ελλήνων και Λατίνων της περιόδου της Ιπποτοκρατίας χρησιμοποιήθηκαν για την στέγαση των νεοφερμένων εποίκων μουσουλμάνων, με μικρές μετατροπές και προσθήκες ελαφρών στοιχείων, ενώ διαμορφώθηκαν πολυάριθμοι κήποι στο εσωτερικό των κατοικιών. Στα σημεία που είχαν ερειπωθεί κατά τη διάρκεια της δεύτερης μεγάλης πολιορκίας έγιναν συστηματικές επιχώσεις με φυτόχωμα, ιδιαίτερα κατά μήκος της περιμέτρου των οχυρωματικών έργων.

Ο χώρος της μεσαιωνικής τάφρου, των προμαχώνων και των προχωμάτων παρέμεινε αδιαμόρφωτος ως χώρος στρατωνισμού φρουράς και περιορισμένης καλλιέργειας ή βοσκής ζώων, με ελάχιστες προσθήκες φυλακίων, κυρίως στα ψηλότερα σημεία των πύργων. Στο εμπορικό λιμάνι, έξω από τη Θαλασσινή Πύλη και δε ένα μεγάλο τμήμα του μυχού του ως την πύλη του Αποστόλου Παύλου, χτίζονται καταστήματα και αποθήκες. Σημαντικές επιπτώσεις είχε η προσθήκη του πέτρινου πυργίσκου ενός από τους παλαιότερους φάρους της Μεσογείου στον κεντρικό πύργο του φρουρίου του Αγίου Νικολάου, ήδη από το τέλος του 17ου αι. Η πρόσθετη επιβάρυνση που δημιούργησε στο ασθενέστερο σημείο της λιθοδομής, στο σπειροειδές κλιμακοστάσιο του πύργου, οδήγησε σταδιακά στην πλήρη αποδιοργάνωση και τον κίνδυνο κατάρρευσης του.

Το δεύτερο ήμισυ του 19ου αι. ήταν η εποχή που επέφερε τη μεγαλύτερη καταστροφή στα μνημεία της μεσαιωνικής πόλης. Σημαντικότερο γεγονός υπήρξε η έκρηξη της πυρίτιδας στα υπόγεια του καμπαναριού του ναού του Αγίου Ιωάννη του Κολλάκιου στις 6 Νοεμβρίου του 1856. Σε συνδυασμό με τον καταστροφικό σεισμό που είχε προηγηθεί, η έκρηξη αφάνισε στην κυριολεξία το κέντρο της ιπποτικής πόλης σε ακτίνα τουλάχιστον 300μ. και εξαφάνισε τελείως τη μεγαλοπρεπή μοναστηριακή εκκλησία του Τάγματος με όλους τους ανεκτίμητους θησαυρούς και τα ιερά κειμήλια που βρίσκονταν στο εσωτερικό της.

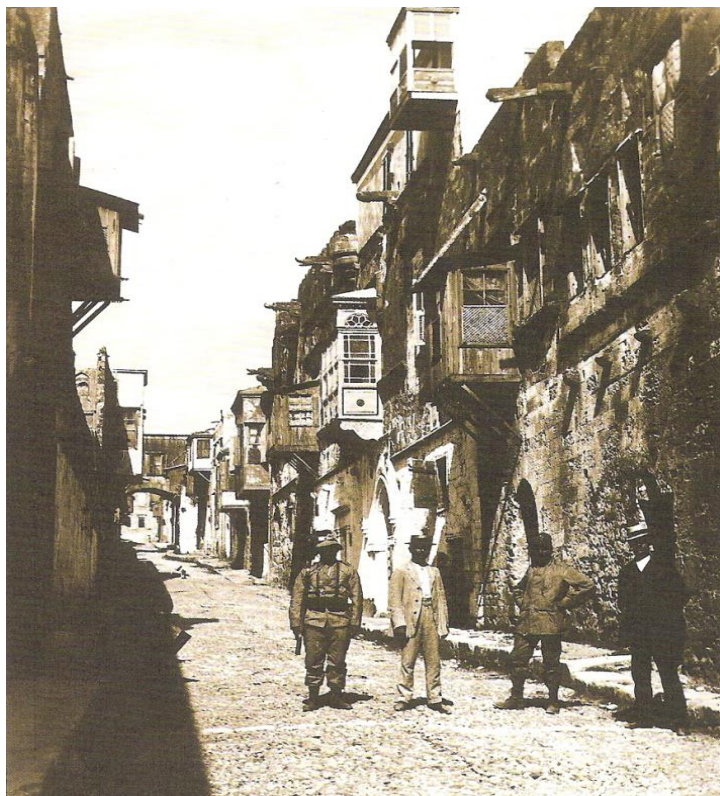
Η σεισμική ακολουθία του τέλους του 19ου αι. και ιδιαίτερα ο καταστροφικός σεισμός του 1863 είχαν ως αποτέλεσμα την κατάρρευση του πανίσχυρου κύριου πύργου της οχύρωσης των λιμανιών, του πύργου του Naillac, που έστεκε αιώνες επιβλητικός στο ανατολικό άκρο του ομώνυμου μόλου.

Τέλος, στις αρχές του 20ου αι., το 1908, καθαιρέθηκαν για λόγους πολεοδομικούς από την Οθωμανική Διοίκηση οι παλαιοί πύργοι της πύλης του Ταρσανά, η ανέγερση των οποίων, βάσει των σωζόμενων οικοσήμων τους, ανάγεται στον 14ο αι., επί μεγάλου Μαγίστρου Heredia.

3.4 Περίοδος Ιταλοκρατίας (1912-1948)

Η περίοδος της Ιταλοκρατίας σηματοδοτεί για την πόλη της Ρόδου την πιο έντονη οικοδομική περίοδο, κατά την οποία ολοκληρώθηκε η υποδομή για την ανάπτυξη της και τέθηκαν οι βάσεις για τη σύγχρονη διαμόρφωση του αστικού περιβάλλοντος. Ιδιαίτερα την τελευταία εικοσαετία της Ιταλοκρατίας(1923-1943) υλοποιείται ο μετασχηματισμός του δομημένου περιβάλλοντος με την εκτέλεση μεγάλων δημόσιων έργων και την ίδρυση σημαντικών βιομηχανικών μονάδων.

Οι Ιταλοί μετέφεραν το διοικητικό κέντρο της πόλης εκτός των τειχών, κατά μήκος του μικρού λιμένος του Μανδρακίου, επεκτείνοντας την οικοδόμηση νέων επιβλητικών κτηρίων, η οποία είχε ξεκινήσει επί τουρκοκρατίας. Η χωροθέτηση του νέου αυτού ιστορικού κέντρου και της Νέας Αγοράς στη θέση του παλιού οθωμανικού Διοικητηρίου, είχε μνημειακό χαρακτήρα και περιελάμβανε τη διαμόρφωση τμήματος των κήπων που είχαν αναπτυχθεί στο χώρο του οχυρωματικού πρανούς (glacis). Ο χώρος που μετασχηματίστηκε, μετά και την ολοκλήρωση των απαιτούμενων απαλλοτριώσεων των ιδιοκτησιών, εκτείνεται από την οδό Ιπποτών και την πλατεία του μεγάλου Νοσοκομείου στα νότια μέχρι τη βόρεια οχυρωματική γραμμή και από την ανατολική οχυρωματική γραμμή και τις πύλες του Arnaldo και του Ταρσανά μέχρι το παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου.

Εικόνα 3.4 Η οδός Ιπποτών πριν την ιταλική επέμβαση

Η επέμβαση ήταν κυρίως πολεοδομικού χαρακτήρα και περιελάμβανε τη διάνοιξη νέων πυλών στα τείχη ή την τροποποίηση των ήδη υπαρχουσών, την ανάπλαση των ελεύθερων χώρων και της μνημειακής οδού Ιπποτών, την ανακατασκευή του παλατιού του Μεγάλου Μαγίστρου, την κατεδάφιση ολόκληρων

οικοδομικών τετραγώνων ιστορικών κτισμάτων. Επίσης περιέλαβε τη διαμόρφωση του χώρου στο περίγυρο του παλατιού, όπου βρισκόταν κατά την ιπποκρατία ο κήπος της Ωβέρνης. Αυτή έγινε σε συνδυασμό με την ανασκαφική έρευνα στο χώρο των αρχαίων νεωρίων και του μνημειακού ρωμαϊκού τετράπυλου, η οποία μας έδωσε τα παρακάτω θετικά στοιχεία:

Α) Η αρχαιολογική έρευνα και αποκάλυψη σημαντικών αρχαίων μνημείων, ιδιαίτερα του ναού της Αφροδίτης και του ρωμαϊκού τετράπυλου, για την ανάδειξη του οποίου χρειάστηκε να μεταφερθεί η ιπποτική εκκλησία του Αγίου Δημητρίου του Ριοσσάσκο.

Β) Η αναστήλωση και αποκατάσταση σημαντικών μεσαιωνικών μνημείων και συγκροτημάτων, όπως του Μεγάλου Μαγίστρου και της μνημειακής ζώνης του συγκροτήματος της Οπλοθήκης, στο οποίο εντάσσεται και το παλαιό Νοσοκομείο του 14ου αι.

Γ) Η διαμόρφωση ευρύτερων περιοχών με την προσθήκη νέων εκλεκτικής μορφής κτηρίων και στοιχείων πολεοδομικού χαρακτήρα, και

Δ) Η ένταξη νέων χρήσεων στα αναστηλωμένα μεσαιωνικά κτίσματα, όπως του Αρχαιολογικού Ιδρύματος Δωδεκανήσου, του Αρχαιολογικού Μουσείου της Εθνογραφικής Συλλογής.

Έπειτα από μία πεντηκονταετία, στη νέα διαμόρφωση υπερτονίζονται σύγχρονα στοιχεία και κτίσματα, αγνοώντας την ύπαρξη πολύ σημαντικών παλαιότερων λειψάνων και πολεοδομικών χαράξεων. Σημαντικά αρχαιολογικά στοιχεία χάθηκαν οριστικά λόγω της αλόγιστης κατεδάφισης και της έλλειψης τεκμηρίωσης κατά τις αποχωματώσεις που διενεργήθηκαν στα πλαίσια των διαμορφώσεων αυτών.

Ιστορικής σημασίας ενέργεια διαχείρισης του μνημειακού συγκροτήματος υπήρξε η κήρυξη της «μνημειακής ζώνης της μεσαιωνικής πόλης», που περιέλαβε και ζώνη προστασίας – πράσινου γύρω από τις οχυρώσεις και την τάφρο, ήδη το 1920. Η ζώνη αυτή καταλαμβάνει μια έκταση περίπου 150 στρεμμάτων και η ιταλική Διοίκηση προχώρησε εσπευσμένα στην κήρυξη της ως αδόμητης, για την προστασία του τοπίου σε άμεση γειτνίαση με το μνημειακό σύνολο. Η ενέργεια αυτή πρόλαβε ευτυχώς τις προθέσεις που είχαν ήδη εκδηλωθεί από ιδιώτες για οικοπεδοποίηση και οικοδόμηση στους ωραιότερους αυτούς ελεύθερους χώρους του κέντρου της σύγχρονης πόλης της Ρόδου.

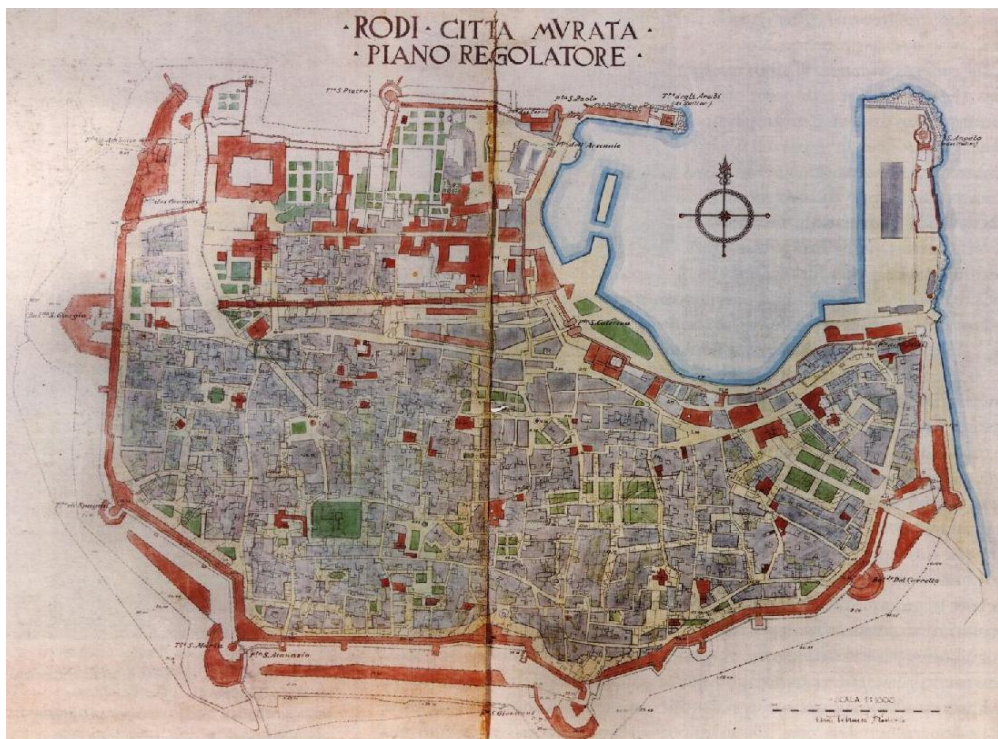
Από την «μνημειακή ζώνη της μεσαιωνικής πόλης», οι Ιταλοί απομάκρυναν τα μουσουλμανικά και εβραϊκά νεκροταφεία και μετέβαλαν την περιοχή σε ένα μεγάλο άλσος, που το συνθέτουν ψηλά δέντρα και θαμνοειδή φυτά, όπως δημιούργησαν και έναν χώρο περιπάτου και θέασης των οχυρώσεων με μια στενή νησίδα δάσους στο κέντρο της σύγχρονης πόλης.

Ήδη από τα πρώτα χρόνια της ιταλικής κατοχής άρχισαν να κατεδαφίζονται όλα τα νεότερα κτίσματα που ορθώνονταν πάνω στα τείχη, όπως ένα μεγάλο διάδρομο κτήριο που ήταν μέσα στον προμαχώνα του Αποστόλου Παύλου και το οθωμανικό Στρατιωτικό Νοσοκομείο. Σημαντική πολεοδομική παρέμβαση ήταν η κατεδάφιση όλων των κτισμάτων του Τελωνείου και των δημόσιων κτηρίων που είχαν οικοδομηθεί στον 19ο και στις αρχές του 20ού αιώνα στο χώρο της προβλήτας έξω από τη Θαλασσινή Πύλη, καθώς και τη νέα διαμόρφωση της πλατείας της Κολώνας, παρότι της στέρησε το γραφικό χαρακτήρα του παλιού λιμανιού με τα σοκάκια και τα καφενεία.

Μετά την καταστροφική πυρκαγιά που εκδηλώθηκε στο ιπποτικό μνημείο της Καστελλανίας το 1920, οι ιταλικές αρχές διαμόρφωσαν τον περιβάλλοντα χώρο σε μία νέα πλατεία, χαρακτηριστικού ιταλικού στυλ.

Το 1922, κατά την επέτειο των 400 χρόνων από την άλωση της Πόλης από τους Τούρκους, άνοιξαν την πύλη του Αγίου Αθανασίου και αποκατέστησαν την πέτρινη γέφυρα που οδηγούσε προς την ύπαιθρο. Αυτό το έργο είχε συμβολικό χαρακτήρα, διότι άνοιγε και πάλι η πύλη από την οποία, σύμφωνα με την τουρκική παράδοση, εισήλθε στην πόλη ο κατακτητής της Ρόδου Σουλεϊμάν και έδωσε εντολή να κλείσει, ώστε να μην περάσει άλλος κατακτητής μετά από αυτόν. Το πιθανότερο πάντως είναι η πύλη να είχε ήδη κλείσει επί Ιπποτοκρατίας για λόγους ασφαλείας. Κατά την ιταλική περίοδο, στο χώρο της μεσαιωνικής τάφρου έγιναν σημαντικές προσπάθειες για την διευθέτηση των όμβριων υδάτων, τον επιφανειακό καθορισμό και την αποψίλωση του, με ανάδειξη του φυσικού βραχώδους υποστρώματος και αρχαίων στοών των πηγαδιών και των λαξευμάτων της μεσαιωνικής λατόμησης. Ένα σημαντικό τμήμα στα βορειοδυτικά του χώρου μετατράπηκε σε φυτώριο και ανθόκηπο. Προχώρησαν επίσης συστηματικές προσπάθειες για τη διερεύνηση και αποχλωμάτωση των επιχωμένων στοών των προμαχώνων. Το ίδιο έκαναν σε ένα μεγάλο τμήμα του αρχαίου δικτύου υποδομής, των υδρευτικών και αποχετευτικών στοών της Ιπποδάμειας πόλης, που έχουν είσοδο από το επίπεδο της ιπποτικής τάφρου.

Η επιλογή της ιταλικής Διοίκησης να διατηρήσει τον «μεγάλο λιμένα» των αρχαίων Ροδίων ως κύριο λιμάνι του νησιού, όπως ήταν στην αρχαία και τη μεσαιωνική εποχή αλλά και στην περίοδο της τουρκοκρατίας, είχε δυσμενέστερες συνέπειες για τη μορφή των θαλάσσιων οχυρώσεων και κυρίως του ελληνιστικού και μεσαιωνικού μόλου των Μύλων. Η φθορά του θαλασσινού τείχους επιταχύνεται από μέρα σε μέρα από τα καυσαέρια και τις δονήσεις των μεγάλων σχημάτων που κατευθύνονται προς το λιμάνι ή απομακρύνονται από αυτό.

Εικόνα 3.5 Το ιταλικό ρυθμιστικό σχέδιο της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου

Το 1934 εγκρίθηκε με ειδικό διάταγμα το ρυθμιστικό σχέδιο της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου, το οποίο εκπονήθηκε από το σημαντικό αρχιτέκτονα της εποχής Florestano di Fausto και προέβλεπε δυναμικές επεμβάσεις σχεδόν πλήρους αναδιάταξης του μεσαιωνικού πολεοδομικού ιστού της τειχισμένης πόλης με διανοίξεις νέων οδών, κατεδαφίσεις κτισμάτων μετά από αναγκαστικές και συχνά απλήρωτες απαλλοτριώσεις των ιδιοκτησιών και διαμορφώσεις ελεύθερων χώρων.

Το 1935 διανοίχθηκε η νέα Πύλη της Ακαντιάς στα τείχη της γλώσσας της Ιταλίας, βορειοανατολικά του προμαχώνα του del Carretto και η οδός του Fabrizio del Carretto διέσχισε το ογκώδες πρόχωμα της Ιταλίας, κατακερματίζοντας το σε τρία ασύνδετα τμήματα. Η οδός αυτή, κατευθυνόμενη βόρεια προς το μόλο των Μύλων και το νέο λιμάνι της πόλης και νοτιοανατολικά προς τη βιομηχανική ζώνη της περιοχής Κόβα, διέκοψε την ομαλή απόληξη του εσωτερικού και εξωτερικού τμήματος της μεσαιωνικής τάφρου προς τον κόλπο της Ακαντιάς, αλλοιώνοντας σε μεγάλο βαθμό την αισθητική της περιοχής και μετατρέποντας ένα σημαντικό τμήμα της τάφρου σε περιμετρική λεωφόρο της πόλης με τρόπο μη καταστροφικό.

Προς το εσωτερικό της μεσαιωνικής πόλης, στα βορειοδυτικά, η ίδια οδός διέσχισε το μεσαιωνικό κήπο που είναι γνωστός από τις αρχαικές πηγές ως «μεγάλος κήπος της πλατείας», φθάνοντας μέχρι τα επιβλητικά ερείπια του γοθτικού καθεδρικού ναού της Παναγίας του Μπούργκου. Μετά την απαλλοτρίωση των ιδιοκτησιών οι Ιταλοί προχώρησαν στον καθαρισμό των ερειπίων από ευτελείς προσθήκες, στη στερέωση και ανάδειξη τους, σύμφωνα με την αρχιτεκτονική μελέτη και τη γραφική αποκατάσταση του αρχιτέκτονα H. Balducci. Η διαμόρφωση αυτή προχώρησε και ολοκληρώθηκε από την ελληνική Διοίκηση το 1955, όπως αναφέρεται στην επιγραφή που σώζεται εντειχισμένη στη σημερινή Πύλη της Παναγίας.

Εικόνα 3.6 Η Παναγία του Μπούργκου πριν τις ιταλικές εργασίες αποκατάστασης

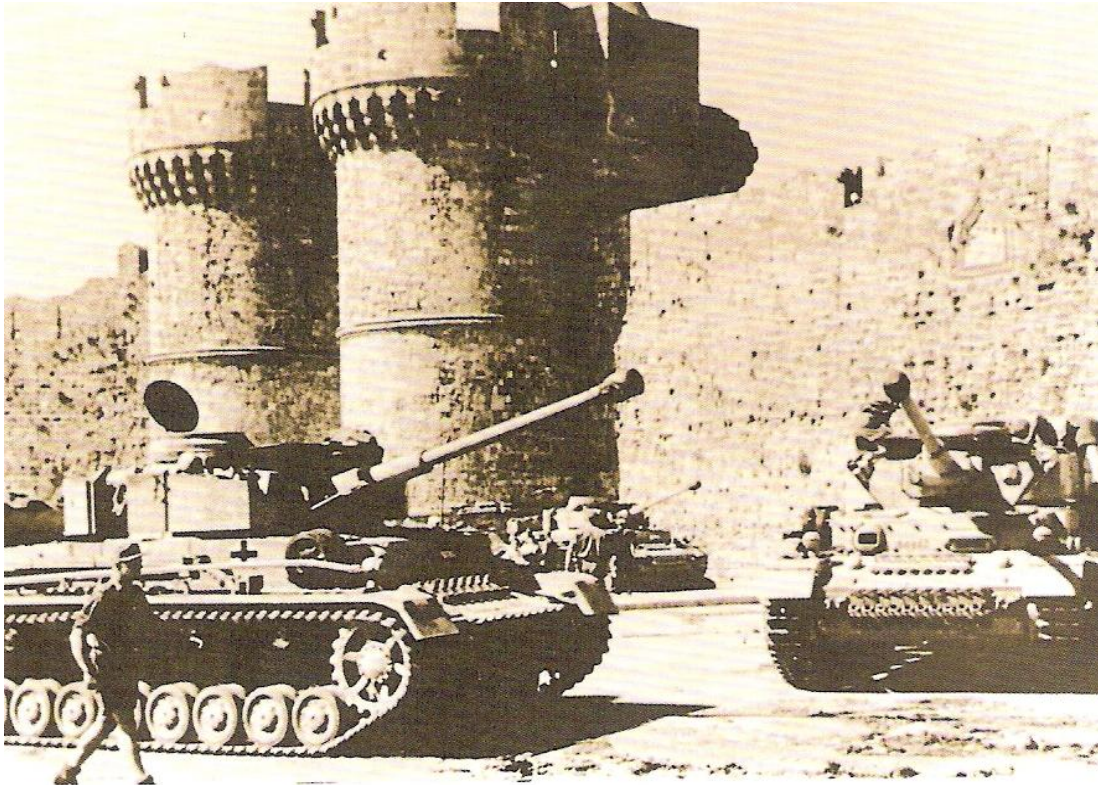

Στο τέλος της περιόδου αυτής, κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, η μεσαιωνική πόλη υφίσταται και πάλι μία από τις μεγαλύτερες καταστροφές της ιστορίας της, που αυτή τη φορά επέφεραν οι βομβαρδισμοί των Συμμάχων, στρεφόμενοι εναντίον των Ιταλών και Γερμανών κατακτητών. Τα συσσωρευμένα ερείπια από τις πολυάριθμες βόμβες που έπληξαν το μνημειακό συγκρότημα δημιούργησαν κενά στο μεσαιωνικό πολεοδομικό ιστό, που ακόμη και σήμερα δεν κατέστη δυνατόν να διευθετηθούν. Στη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ίσχυσε εν μέρει η αρχική λειτουργία των οχυρώσεων. Ένα τμήμα τους χρησιμοποιήθηκε ως καταφύγιο του άμαχου πληθυσμού, όπως οι προμαχώνες του Αγίου Γεωργίου και της Ιταλίας ή του del Carretto και δυο-τρεις ανθυπόνομοι. Στο φρούριο του Αγίου Νικολάου ο ιταλικός στρατός εγκατέστησε αντιαεροπορικά πυροβόλα και πολυβόλα. Έγιναν έτσι βαριές κατασκευές από οπλισμένο σκυρόδεμα και κτίστηκαν τοίχοι με ασβεστόλιθους, όπως επίσης και στο μόλο των Μύλων, για την άμυνα του λιμανιού.

Εικόνα 3.7 Η πύλη η Θαλασσινή μετά από βομβαρδισμούς

Εικόνα 3.8 Η πόλη η Θαλασινή κατά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο

Η βρετανική Διοίκηση, που ακολούθησε την αποχώρηση των ιταλικών και γερμανικών δυνάμεων από τα Δωδεκάνησα, προσπάθησε να αποκαταστήσει τις σοβαρές ζημιές του πολέμου, όσο αυτό ήταν δυνατόν, στο μικρό διάστημα που παρέμεινε στην εξουσία (1945-1947). Η κατάσταση αυτή αποτυπώνεται στο χάρτη που εκπονήθηκε αυτή την περίοδο και στον οποίο επισημαίνονται τα κτήρια που καταστράφηκαν ολοσχερώς, αυτά που κρίνονται επισκευάσιμα, τα επισκευασμένα και όσο ήταν ήδη υπό κατασκευή. Σημαντικό υπόβαθρο εξάλλου για την πόλη της Ρόδου αποτέλεσε ο χάρτης Town plan of Rhodes, ενημερωμένος με όλα τα κτίσματα ακριβώς πριν τους βομβαρδισμούς του 1943 και βασισμένος στα προηγούμενα υπόβαθρα των Ιταλών και σε αεροφωτογραφίες της εποχής.

Στη διάρκεια της αγγλικής κατοχής η Διοίκηση όχι μόνο διευκόλυνε, αλλά προέβη σε μαζικές μεταφορές στη Ρόδο κατοίκων των μικρών νησιών. Τους νησιώτες αυτούς εγκατέστησε στα ερειπωμένα κτίσματα της παλιάς πόλης, σε χώρο εντελώς ξένο προς το νησιωτικό και αγροτικό χαρακτήρα της προηγούμενης κατοικίας τους, που φυσικά τον ένιωθαν εχθρικό.

Αξίζει να σημειωθεί το γεγονός ότι, σε έγγραφο της 11ης Οκτωβρίου 1947, το οποίο υπογράφει ο Διευθυντής Μουσείου και Αρχαιολογικής Περιφέρειας, αναφέρεται ότι ο χώρος της μεσαιωνικής τάφρου, που επί «ιταλικής Διοικήσεως δεν ενοικιάζετο ούτε εκαλλιεργείτο, ως αρχαιολογικός χώρος», επί αγγλικής Διοικήσεως άρχισε να ενοικιάζεται σε ιδιώτες από το Δήμο Ρόδου. Αξιοπερίεργο εξάλλου είναι ότι «και μετά την ανάληψη της εξουσίας υπό της ελληνικής Διοικήσεως, ο Δήμος Ρόδου συνεχίζει την είσπραξη των ενοικίων». Στο ίδιο έγγραφο αναφέρεται επίσης ότι για πρώτη φορά επιτράπη η καλλιέργεια του χώρου της τάφρου από στρατιωτικές μονάδες, κατά την διάρκεια του πολέμου.

3.5 Σύγχρονη περίοδος Α (1947-1985)

Μετά την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου στη μεταπολεμική Ελλάδα, κύριο μέλημα της ελληνικής Διοίκησης, υπήρξε η αποκατάσταση των μεγάλων καταστροφών του ολέθριου πολέμου και η διατήρηση και λειτουργία της τουριστικής υποδομής, την οποία ήδη διέθετε η Ρόδος.

Στη μεσαιωνική πόλη, που μέχρι τον πόλεμο την κατοικούσαν μόνο Τούρκοι, Εβραίοι και λίγοι Ιταλοί, παρουσιάστηκε πλήρης ανατροπή των κοινωνικών δεδομένων. Το μουσουλμανικό στοιχείο, πάντοτε ολιγάριθμο και έξω από τον παραγωγικό χώρο, συνέχισε την συρρίκνωση του, χωρίς να έχει την δυνατότητα να προσφέρει κάτι, έστω για τη συντήρηση των κατοίκων του. Ο αστικός ελληνικός πληθυσμός ήταν εγκατεστημένος στα «μαράσια», στην εκτός των τειχών πόλη, και είχε άμεσους δεσμούς με τον παροικιακό χώρο, όπου κατέφευγαν τα ζωηρότερα άτομα και πλούτιζαν, φροντίζοντας να κτίζουν κυρίως θερινές πολυτελείς κατοικίες για την ολιγόχρονη διαμονή τους στη Ρόδο.

Στη διάρκεια του πολέμου πολλοί μουσουλμάνοι κατέφυγαν στα γειτονικά παράλια της Μικράς Ασίας και βέβαια δεν επέστρεψαν όλοι, ενώ ιδιαίτερη αναφορά πρέπει να γίνει στη μαζική εξόντωση του εβραϊκού πληθυσμού, όταν οι Γερμανοί κατέλαβαν τη Ρόδο το 1943. Τον Ιούλιο του 1944, 1.673 μέλη της ισραηλινής κοινότητας συνελήφθησαν, συγκεντρώθηκαν στη σημερινή πλατεία Εβραίων Μαρτύρων, στο κέντρο της ακμάζουσας εβραϊκής συνοικίας, και υποχρεώθηκαν να παραδώσουν όλα τα περιουσιακά τους στοιχεία. Το γεγονός αυτό είναι γνωστό ως Ολοκαύτωμα, γιατί όλοι αυτοί οι άνθρωποι στη συνέχεια μεταφέρθηκαν από τους Ναζί στα στρατόπεδα συγκέντρωσης. Μόνο 151 άτομα επέζησαν, ενώ μεγάλος αριθμός κτηρίων, από τα πλουσιότερα της πόλης, ερημώθηκαν και είναι μέχρι σήμερα γνωστά ως «εγκαταλειμμένες εβραϊκές ιδιοκτησίες». Τα ακατοίκητα αυτά ακίνητα προσφέρονταν ως προσωρινό ή οριστικό κατάλυμα για τους νέους κατοίκους της πόλης, τους Δωδεκανήσιους πρόσφυγες.

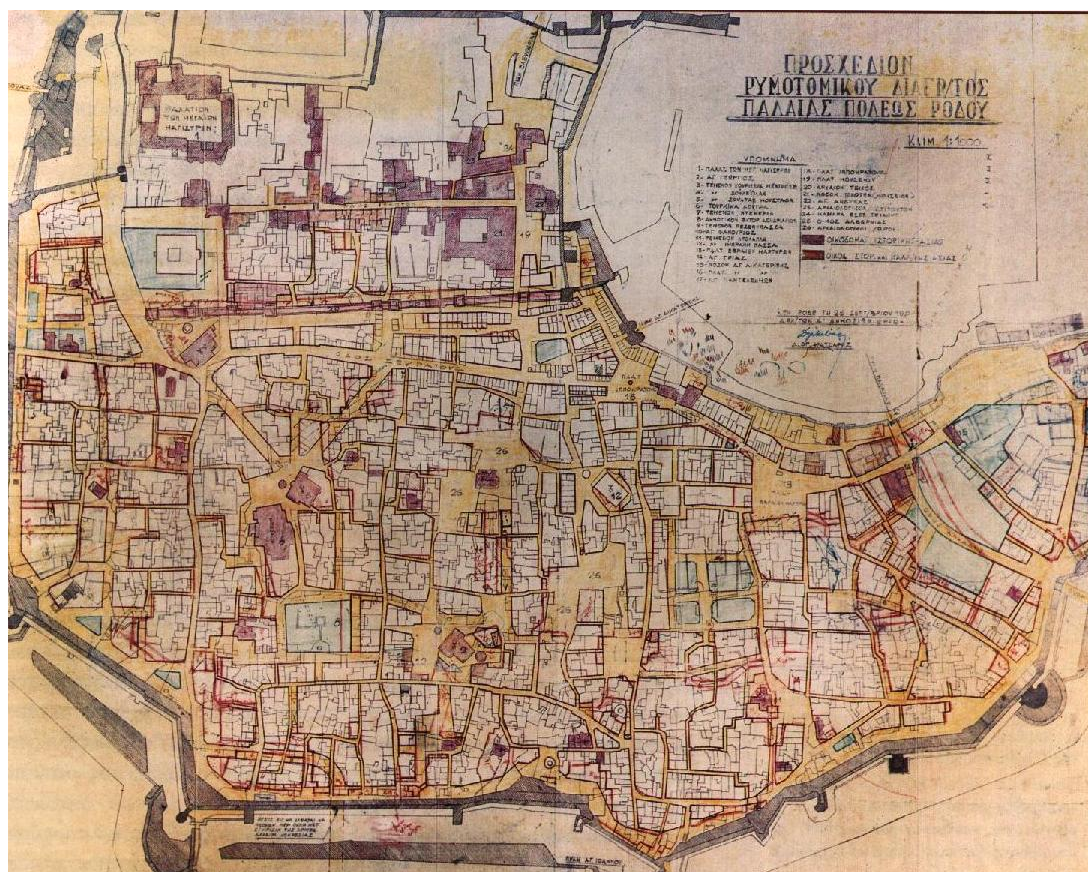
Παράλληλα, το ελληνικό Δημόσιο προχωρεί στην προβλεπόμενη από το νόμο διαδικασία κατάληψης των ιδιοκτησιών, των οποίων οι νόμιμοι ιδιοκτήτες δεν δίνουν σημεία ζωής στη διάρκεια μιας εικοσαετίας. Το γεγονός ότι η Ρόδος, όπως και η Κως, είναι οι μοναδικές περιοχές της Ελλάδας για τις οποίες έχει συσταθεί από τους Ιταλούς το 1926 και λειτουργεί μέχρι και σήμερα ειδική υπηρεσία Κτηματολογίου, είναι βασικό πλεονέκτημα και για το ιδιαίτερα περίπλοκο ιδιοκτησιακό καθεστώς της μεσαιωνικής πόλης. Το μεγάλο ποσοστό της ιδιοκτησίας του ελληνικού Δημοσίου ανέρχεται περίπου στο 1/5 των «κτιστών» ιδιοκτησιακών μεριδίων και στο 1/3 της επιφάνειας του εδάφους της πόλης. Δεν λείπουν πάντως οι σφετεριστικές ενέργειες από ιδιώτες, που με παρόμοιους τρόπους νέμονται ακόμη και σήμερα αρκετά από τα εγκαταλειμμένα ακίνητα.

Είναι πλέον σαφές ότι η μεσαιωνική τειχισμένη πόλη καταλαμβάνει το γεωγραφικό κέντρο της σύγχρονης, όπως άλλωστε και της μεγάλης ελληνιστικής Ιπποδάμειας πόλης. Δεν ακολουθεί όμως τους ρυθμούς ανάπτυξης του υπολείπου αστικού περιβάλλοντος της ιταλικής πόλης και της νεότερης ραγδαίας επέκτασης της, σύμφωνα με το ρυμοτομικό σχέδιο του 1962 και το Ρυθμιστικό Σχέδιο Δοξιάδη του 1973. Ιδιαίτερα μετά την εγκατάσταση των Δωδεκανήσιων μεταναστών κατοίκων (Συμιακοί, Καρπάθιοι, Καλύμνιοι κ.α.), εκδηλώθηκε η τάση για αγροτική καλλιέργεια και βοσκή ζώων στους ακάλυπτους χώρους της πόλης και ιδιαίτερα στο χώρο της μεσαιωνικής τάφρου, όπως αναφέρθηκε πιο πάνω. Όπως τεκμηριώνεται

από πολλά έγγραφα του αρχείου της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας της πρώτης αυτής περιόδου, για τα χωράφια στην τάφρο εισέπραττε ενοίκιο ο Δήμος της Ρόδου. Κατά τα επόμενα χρόνια ο ελεύθερος αυτός μνημειακός χώρος συνεχώς υποβαθμιζόταν και περιγράφεται ως «εστία μόλυνσης για την πόλη», «χώρος απροσπέλαστος για το κοινό και επικίνδυνος για πυρκαγιές και άλλα ατυχήματα». Το 1955 αναφέρεται η κατασκευή υπονόμων και η διοχέτευση όμβριων και ακαθάρτων υδάτων ευρύτερων περιοχών της πόλης στο κεντρικό τμήμα της τάφρου.

Το 1954 έγινε μια νέα προσπάθεια ρυμοτομικής μελέτης της παλιάς πόλης, που βασίστηκε στο αντίστοιχο ιταλικό του 1934, λαμβάνοντας υπόψη τα νέα δεδομένα της εποχής, και ιδιαίτερα τις καταστροφές και τα κενά που δημιούργησαν οι βομβαρδισμοί του 1944. Βασική αρχή παρέμεινε η εξυπηρέτηση της κυκλοφορίας του αυτοκινήτου με διαπλατύνσεις παλιών και χάραξη νέων δρόμων. Τα κενά εξαιτίας των βομβαρδισμών επέτρεπαν τη σχεδίαση νέων πλατειών και ελεύθερων χώρων.

Εικόνα 3.9 Ρυθμιστικό Σχέδιο της μεσαιωνικής πόλης (1954)

Το 1959 συντάχθηκε το ρυμοτομικό σχέδιο με τους όρους δόμησης της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου, βασισμένο σε τοπογράφηση του 1956, που εγκρίθηκε τελικά το 1961 (ΦΕΚ 148/23-12-1961, τεύχ.4). Βασική αρχή παραμένει η χάραξη νέων δρόμων για την εξυπηρέτηση του αυτοκινήτου. Θεσπίζεται έτσι η διάνοιξη περιφερειακού δρόμου της πόλης εσωτερικά των οχυρώσεων και πολλών νέων

δρόμων και πλατειών, ενώ προβλέπεται διαπλάτυνση αρκετών άλλων στο σύνολο της τειχισμένης πόλης.

Σταθμό για την αντίληψη της διαχείρισης της μεσαιωνικής πόλης αποτελεί η ειδική μελέτη του γραφείου Δοξιάδη το 1971. Η μελέτη αυτή αναλύει συνοπτικά την αρχιτεκτονική φυσιογνωμία της παλιάς πόλης, που αριθμούσε τότε 5.488 κατοίκους και 1.752 κατοικίες, την υπάρχουσα κατάσταση μετά τις αναστηλωτικές εργασίες που έγιναν κατά τα χρόνια της ιταλοκρατίας (1920-1945), τα κενά που δημιούργησαν οι βομβαρδισμοί του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στον πολεοδομικό ιστό, το ιδιοκτησιακό καθεστώς της (το 1/5 της συνολικής έκτασης της πόλης ανήκει στο Δημόσιο), την έλλειψη δικτύων αποχέτευσης και την έντονη εμπορική κίνηση (460 καταστήματα). Στη σύντομη εξέταση των προβλημάτων της πόλης επισημαίνεται η ιδιαιτερότητα της ως ιστορικού διατηρητέου οικισμού και ζωντανής πολιτείας, η αδυναμία της ιδιωτικής πρωτοβουλίας να αντιμετωπίσει οικονομικά το πρόβλημα της αποκατάστασης των κτηρίων σύμφωνα με το πνεύμα της διατήρησης του ιστορικού χαρακτήρα της πόλης, καθώς και οι πιέσεις που από τότε υφίστατο από την έντονη τουριστική ανάπτυξη.

Το 1971 έγιναν σημαντικές επεμβάσεις, κυρίως σωστικού χαρακτήρα, στο φρούριο του Αγίου Νικολάου, καθώς χρειάστηκε να γίνει ειδική επιχείρηση ανέλκυσης των αυθεντικών λίθων από τη θάλασσα με τη βοήθεια δυτών. Στην ανατολική πλευρά του νεότερου οχυρού του d' Aubusson τα ισχυρά νοτιοανατολικά κύματα είχαν υποσκάψει τα θεμέλια στο σημείο ακριβώς της εκβολής της υπερχειλίσσης της υπόγειας κινστέρνας του κεντρικού πύργου του Zacosta. Αφού υποθεμελιώθηκε το φρούριο με ειδική κατασκευή οπλισμένου σκυροδέματος, προχώρησε η πόντιση μεγάλων ποσοτήτων φυσικών ογκόλιθων για την προστασία του φρουρίου. Οι ογκόλιθοι αυτοί, που τοποθετήθηκαν σε άμεση επαφή με τις μνημειακές κατασκευές, κάλυψαν σχεδόν ολοκληρωτικά την αρχαία προβλήτα στην ανατολική πλευρά του ανατολικού μόλου και ήταν επιζήμιοι για την αισθητική ανάδειξη του επιβλητικού φρουρίου.

Εικόνα 3.10 Η ανατολική πλευρά του φρουρίου του Αγ. Νικολάου πριν τα σωστικά μέτρα

Εικόνα 3.11 Αεροφωτογραφία του φρουρίου του Αγ. Νικολάου τον Ιούνιο 2000

Την ίδια περίπου εποχή δημιουργήθηκαν τάσεις επέκτασης της νεότερης τσιμεντένιας προβλήτας, που είχε ήδη επί ιταλικής Διοίκησης προστεθεί κατά μήκος της δυτικής πλευράς του μόλου του αγίου Νικολάου. Η προς βορρά επέκταση της είχε σαν αποτέλεσμα την πλήρη βύθιση της νοτιοδυτικής πλευράς του φρουρίου σε μια τσιμεντένια πλατφόρμα αλλά και την αλλοίωση του χαρακτήρα της ιταλική διαμόρφωσης με χαρακτηριστικά ελαφάκια στην είσοδο του μικρού λιμένος του Μανδρακίου.

Επί δικτατορίας (1967-1974) ετέθη πιεστικά το θέμα της περαιτέρω επέκτασης της προβλήτας του μεγάλου λιμανιού. Οι αρμόδιες υπηρεσίες έκριναν ότι το φρουριακό συγκρότημα του οχυρωμένου μόλου και του επιβλητικού πύργου των Μύλων έστεκε εμπόδιο στα σχέδιά τους για την δημιουργία μιας ενιαίας επίπεδης πλατείας, έκτασης πολλών χιλιάδων τετραγωνικών μέτρων. Με το πρόσχημα των ρωγμών που παρουσίαζε ο πύργος, ο οποίος είχε συντηρηθεί και ενταχθεί άριστα από τους Ιταλούς στο χώρο των τελωνειακών και λιμενικών εγκαταστάσεων, τον κήρυξαν «επικινδύνως ετοιμόρροπο» και ετοιμάζαν το σχετικό πρωτόκολλο για την κατεδάφισή του. Τότε το Υπουργείο Πολιτισμού ανέλαβε εσπευσμένα το μεγάλο κόστος της αποκατάστασης του πύργου. Οι σχετικές εργασίες στερέωσης ξεκίνησαν το 1974 και τελείωσαν το 1976.

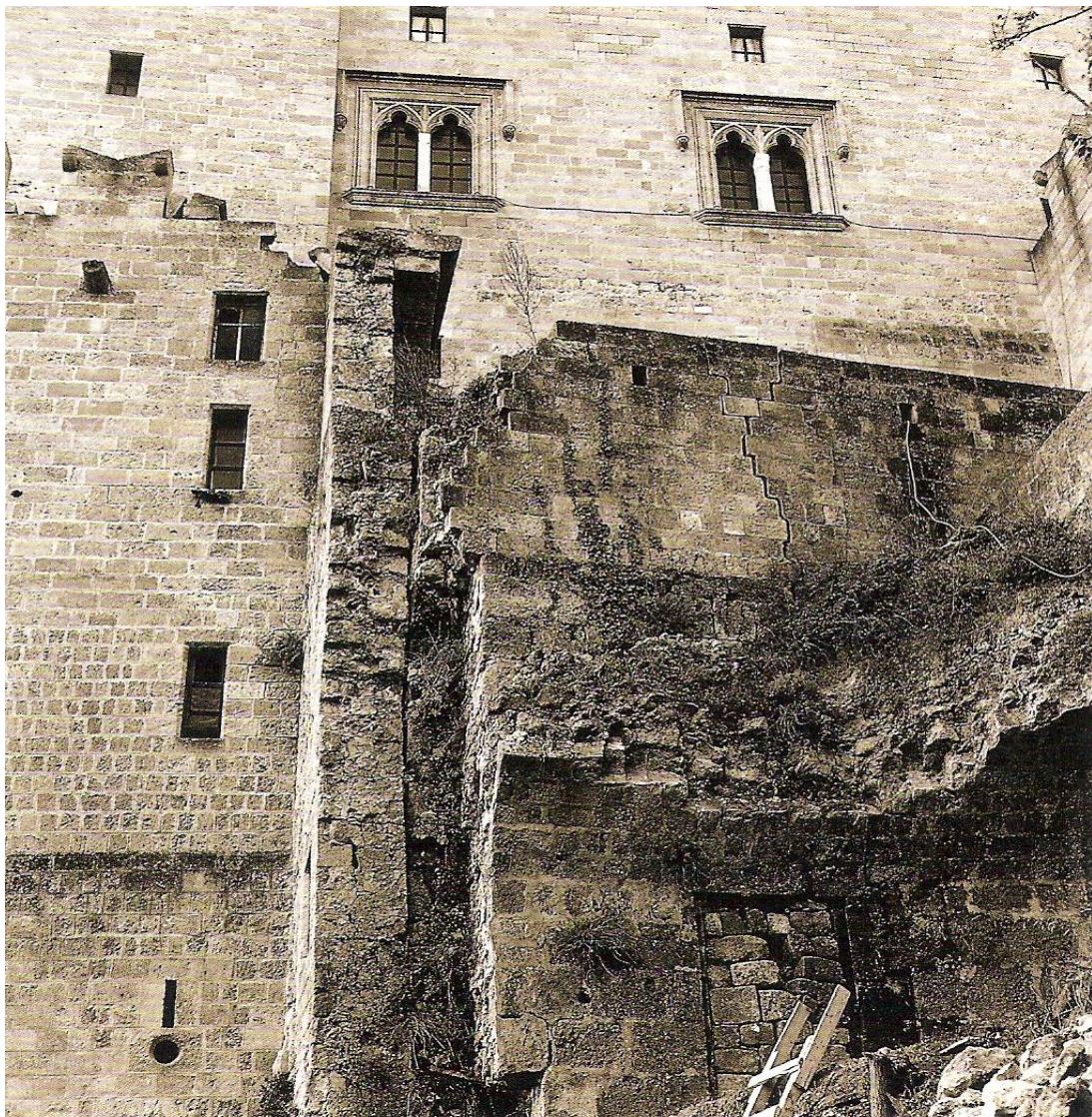
Εικόνα 3.12 Ο πύργος των Μύλων κατά την διάρκεια των εργασιών αποκατάστασης τη δεκαετία του 1970

Παρ' όλα αυτά, γρήγορα προχώρησαν οι εργασίες της προβλήτας, αρχικά στα βόρεια του μόλου, καταργώντας τον ιταλικό κυματοθραύστη, και στη συνέχεια το 1979-80, και στα ανατολικά, βυθίζοντας το μόλο με τους Μύλους και τον πύργο μέσα σε μια πλατιά έκταση από τσιμέντο.

Από τις αρχές του 1977 μέχρι το 1982 υπήρξε μείωση των εργασιών συντήρησης των μεσαιωνικών μνημείων για διάφορες αιτίες, όπως η έλλειψη ικανοποιητικών χρηματικών χορηγήσεων, η μείωση του αριθμού των έμπειρων τεχνικών και η απουσία τεχνικού επιστημονικού προσωπικού.

Η μεσαιωνική πόλη είχε μετατραπεί σε μία οικιστική περιοχή που δεν θύμιζε σε τίποτε την πυκνοκατοικημένη πόλη της περιόδου 1910-1920, όταν όλοι οι κάτοικοι της, Οθωμανοί και Εβραίοι, ήταν ιδιοκτήτες των σπιτιών στα οποία διέμεναν. Την δεκαετία του '60 το μεγαλύτερο μέρος της ιδιοκτησίας κτισμάτων της παλιάς πόλης δεν ανήκει σε ιδιώτες, ενώ όση ανήκει σε κάποιους, χρησιμοποιείται κυρίως για τουριστική εκμετάλλευση.

Εικόνα 3.13 Κατάρρευση στον προμαχώνα του Παλατιού του Μεγάλου Μαγίστρου μετά τον σεισμό του 1957

Ο μεγάλος σεισμός του 1957 δημιούργησε και νέα προβλήματα στον ήδη αποδιοργανωμένο οικιστικό πυρήνα της τειχισμένης πόλης, ενώ το μεγάλο τμήμα των ιταλικών διαμορφώσεων της περιοχής του Παλατιού του Μεγάλου Μαγίστρου υπέφεραν πλέον αισθητά από αδυναμία επαρκούς συντήρησης μετά από εκδήλωση και νέων καταρρεύσεων και έκλεισαν τις πόρτες προς το κοινό. Έτσι το ταλαιπωρημένο μνημειακό κέλυφος, με στοιχεία όλων των ιστορικών περιόδων εξέλιξης της πόλης, χαρακτηρίζεται από την απουσία σταθερής χρήσης και λειτουργίας εξαιτίας της υποβάθμισης της κοινωνικής ζωής των συνοικιών στο παλιό ιστορικό κέντρο. Τα μικρά μουσουλμανικά τεμένη (μετζίτια= ευκτήριοι οίκοι), πολλά από τα οποία λειτουργούσαν σε παλιές βυζαντινές ή ιπποτικές εκκλησίες, είχαν σε μεγάλο βαθμό εγκαταλειφθεί, πιθανότατα ήδη από τις αρχές του 20ού αι. Ο Οργανισμός Διαχείρισης των Μουσουλμανικών Κτημάτων (Βακούφ) είχε εγκαταστήσει τόσο στο εσωτερικό των μνημειακών αυτών κτισμάτων, όσο και στα προσκτίματα και κελιά των συγκροτημάτων που συχνά τα περιέβαλλαν, άστεγους μουσουλμάνους, ενώ κάποια άλλα χρησιμοποιούνταν ως γραφεία ή αποθηκευτικοί χώροι. Μόνο τα τέσσερα μεγάλα κεντρικά τεμένη, του Σουλεϊμάν, του Ιμπραήμ, του Ρετζέπ και του Μουσταφά πασά, παρέμειναν σε κανονική ή μερική λειτουργία, ενώ το Ντεμιρλί τζαμί, πιθανώς παλιά ελληνική μητρόπολη του Μπούργκου ή Αρχάγγελος Μιχαήλ, καταστράφηκε ολοσχερώς από τους βομβαρδισμούς του 1944. Το μνημειακό Ρολόι και το παλιό μουσουλμανικό σχολείο ανήκουν στο ιδιωτικό Βακούφ Φεχτή Πασά με έδρα την Κωνσταντινούπολη και περιλαμβάνουν σε ερειπιώνα κατάσταση τους δύο δυτικότερους πύργους της πρωτοβυζαντινής οχύρωσης του φρουρίου και το νεότερο μεγάλο νεοκλασικό Σχολείο, που λειτουργούσε μέχρι το 1994 ως 13ο Δημοτικό Σχολείο Πόλεως Ρόδου.

Στην περιοχή των εβραϊκών συνοικιών, από τις έξι συναγωγές που σημειώνονται στον κτηματολογικό χάρτη του 1926, σήμερα διατηρείται ακόμη σε λειτουργία η μεγάλη συναγωγή της Κάτω Οβριακής, γνωστή ως συναγωγή Kahal Shalom. Η μεγάλη συναγωγή της Επάνω Οβριακής, μαζί με όλο το συγκρότημα των εβραϊκών εκπαιδευτικών κτηρίων (Σχολή Alliance) που αναπτυσσόταν στο κέντρο του οικοδομικού τετραγώνου μεταξύ των οδών Θησέως, Πινδάρου και Κισθινίου, καταστράφηκε ολοσχερώς από βομβαρδισμούς το 1944. Και οι υπόλοιπες μικρότερες, δευτερεύουσες συναγωγές καταστράφηκαν ή εγκαταλείφθηκαν μετά το Ολοκαύτωμα των Εβραίων της Ρόδου το 1944.

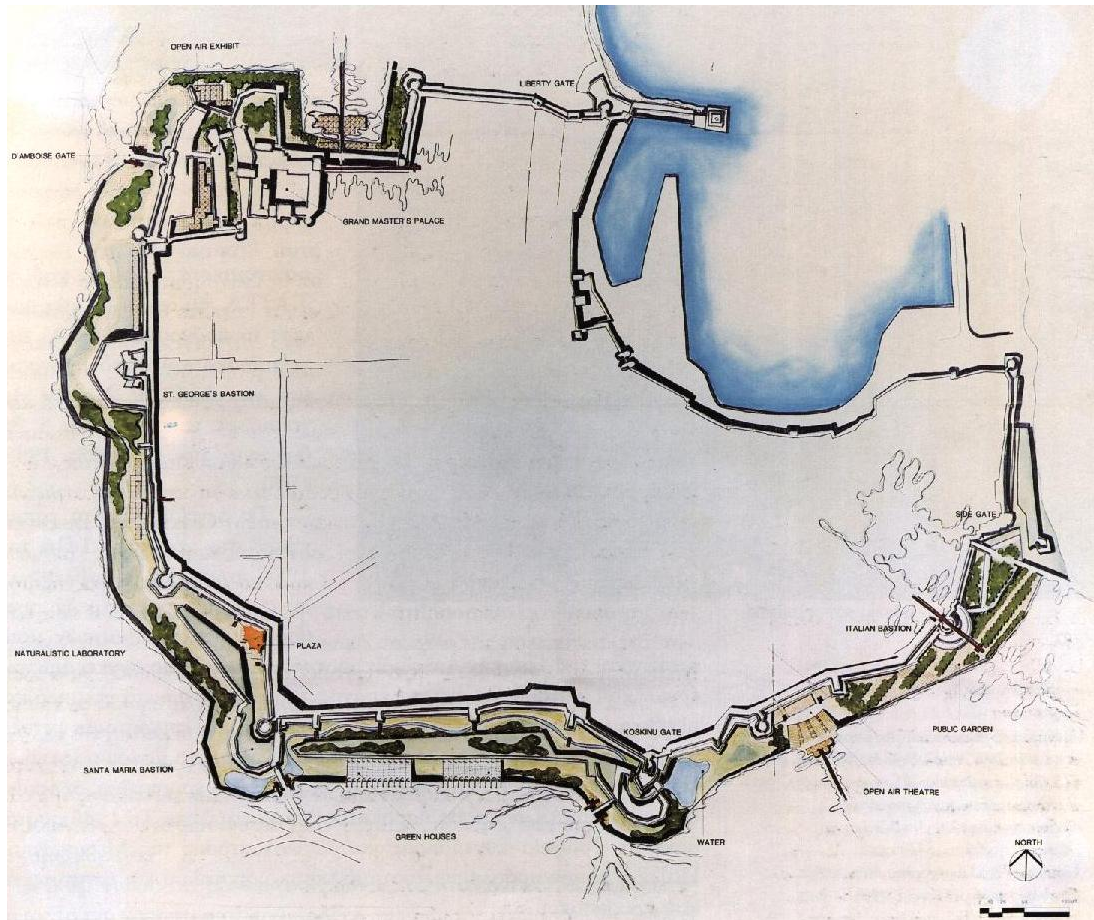
Οι παλιές εκκλησίες, βυζαντινές ή ιπποτικές, που περιλαμβάνονταν στα όρια της Οβριακής ή τα ερείπια όσων από αυτές είχαν καταστραφεί στη διάρκεια της β' πολιορκίας του 1522 (Παναγία Μπούργκου, Παναγία της Νίκης, ανώνυμη εκκλησία της οδού Κισθινίου), χρησιμοποιήθηκαν ως χώροι κατοικίας εβραϊκών οικογενειών.

Μετά τον πόλεμο, το ελληνικό νησιωτικό στοιχείο επανέρχεται και κατοικεί την τειχισμένη πόλη της Ρόδου, έστω και κάτω από τις συνθήκες στις οποίες ήδη αναφερθήκαμε. Έτσι λειτουργούν ξανά ως ενοριακές εκκλησίες η παλιά βυζαντινή εκκλησία και εγκαταλειμμένο τέμενος (Peial ad Din Mesdjidi) στη μουσουλμανική συνοικία, η σημερινή εκκλησία του Αγίου Φανουρίου και η εκκλησία του Αγίου Παντελεήμονα στην εβραϊκή συνοικία.

Μετά το 1982 ο Οργανισμός Διαχείρισης της περιουσίας του Βακούφ αποφάσισε να παραχωρήσει τις εκκλησίες της μεσαιωνικής πόλης στην Αρχαιολογική Υπηρεσία. Την ίδια εποχή σημαντικά κοσμικά μεσαιωνικά μνημεία, όπως ο Ξενώνας της Αγίας Αικατερίνης (14ος αι.), το «Ναυαρχείο» (15ος αι.), τα παλάτια του Operti (αρχές του 16ου αι.) και της οδού Σιμίου (15ος αι.) κατέρρεαν

σιγά σιγά και αλλοιώνονταν από τους χρήστες τους, άστεγους νησιώτες, που τα είχαν καταλάβει αμέσως μετά τον πόλεμο.

Εικόνα 3.14 Γενική διάταξη διαμορφώσεων της τάφρου

Συγχρόνως οι οχυρώσεις διαβρώνονταν ή κατέρρεαν. Αίτια των καταρρεύσεων δεν ήταν πια ο πόλεμος αλλά η έλλειψη φροντίδας και συντήρησης των μνημειακών κατασκευών και του περιβάλλοντος χώρου ενός τόσο επιβλητικού μνημειακού συνόλου. Την τάφρο είχε κάνει αδιάβατη η άγρια αυτοφυής βλάστηση, και την υποβάθμιζε η συνεχής βόσκηση άγριων ζώων, τα ακάθαρτα νερά των παράνομων υπονόμων και τα σκουπίδια και μάζα που συστηματικά αφήνονται εκεί. Μετά την ίδρυση της 4ης Εφορείας Βυζαντινών Αρχαιοτήτων το 1977 έγινε προσπάθεια συστηματικής συντήρησης των ακινήτων διαχείρισης Τ.Α.Π.Α., αφού για πρώτη φορά προσλήφθηκαν ημερομίσθιοι αρχιτέκτονες και πολιτικοί μηχανικοί. Αυτοί εκπονούσαν τις μελέτες και επέβλεπαν τις εργασίες. Το 1981 άρχισαν και συνεχίστηκαν μέχρι περίπου το 1986 σωστικές εργασίες στο θαλασινό τείχος του μεσαιωνικού λιμανιού και στο προτείχισμα των στεριανών οχυρώσεων στις θέσεις μάχης της Ωβέρνης, της Ισπανίας, της Αγγλίας και της Προβηγκίας.

Από το 1979-1980 έως το 1985, που μπορεί να χαρακτηριστεί ως μεταβατική περίοδος προετοιμασίας της «οργανωμένης συνολικής παρέμβασης» στο διατηρητέο μνημειακό συγκρότημα που ακολούθησε, επικράτησε έντονο κλίμα προβληματισμού σχετικά με το φορέα που έπρεπε να αναλάβει την αντιμετώπιση της κρίσιμης

κατάστασης που διαπιστωνόταν σε όλα τα επίπεδα λειτουργίας της τειχισμένης πόλης. Στα πλαίσια αυτά και σε συνεργασία με το συναρμόδιο τοπικό κοινωνικό φορέα προχώρησε η ένταξη πολιτιστικής χρήσης στο νοτιοανατολικό τμήμα του ελεύθερου χώρου της μεσαιωνικής τάφρου με τη μορφή προκατασκευασμένου υπαίθριου θεάτρου, το γνωστό ως Θέατρο Μεσαιωνικής Τάφρου «Μελίνα Μερκούρη». Το θέατρο αυτό, με είσοδο από την πύλη της Ακαντιάς, υπήρξε μια πρώιμη προσπάθεια κοινωνικοποίησης του μνημειακού χώρου και έδωσε το έναυσμα για τις πρώτες πειραματικές διαμορφώσεις της τάφρου κατά μήκος της πρόσβασης του.

Κυρίως μετά το 1983, διαπιστώθηκε ραγδαία επιδείνωση της κατάστασης διατήρησης των μνημείων και ιδιαίτερα των οχυρώσεων, καθώς στο χερσαίο τμήμα των οχυρώσεων στη θέση μάχης της Προβηγκίας εκδηλώθηκαν μεγάλης κλίμακας κατολισθήσεις και κατάρρευση του μεταπρομαχώνιου τμήματος του προτειχίσματος σε μήκος 30μ. το χειμώνα του 1983. Αυτό είχε σαν αποτέλεσμα την ενίσχυση των προσπαθειών των τοπικών φορέων για τη δημιουργία κατάλληλων συνθηκών αποτελεσματικής επέμβασης στα μεσαιωνικά μνημεία.

3.6 Σύγχρονη περίοδος Β(1985-2000)

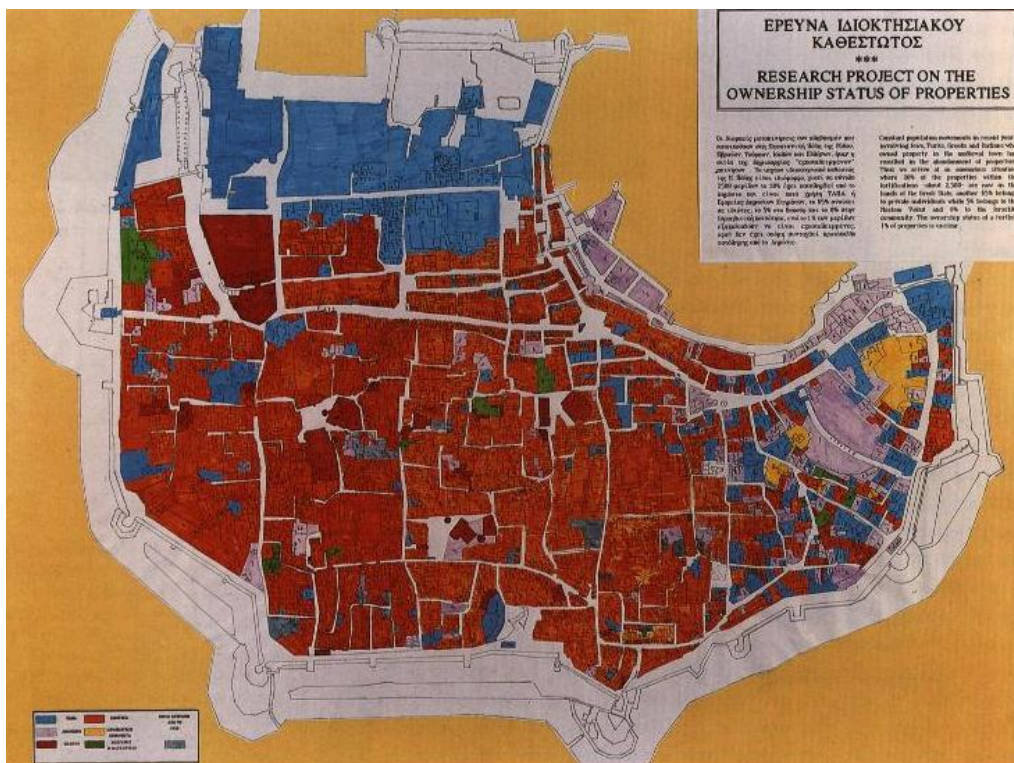
Η δημιουργία του Γραφείου Συντήρησης και Αποκατάστασης της Μεσαιωνικής Πόλης της Ρόδου, στα πλαίσια της Τοπικής Αυτοδιοίκησης και του Υπουργείου Πολιτισμού, τον Οκτώβριο του 1985, αποτελεί σημαντική τομή στα μέχρι εκείνη την εποχή δεδομένα της Διοίκησης στον τομέα της διαχείρισης και ανάδειξης των μνημείων και γενικότερα της πολιτιστικής κληρονομιάς.

Με την έναρξη της συνολικής παρέμβασης στη μεσαιωνική πόλη της Ρόδου εισάγεται ένας νέος θεσμός, που μπορεί να θεωρηθεί ως σταθμός για την ιστορία της Αυτοδιοίκησης στην Ελλάδα. Οι συναρμόδιοι κρατικοί και τοπικοί φορείς αναλαμβάνουν συντονισμένη δράση για την αποκατάσταση και αναβάθμιση του ιστορικού κέντρου της πόλης της Ρόδου, της τειχισμένης μεσαιωνικής πόλης. Την υλοποίηση των κοινών αποφάσεων, που εκφράζονται στα πλαίσια δύο συλλογικών οργάνων, της κοινής και επιστημονικής επιτροπής, αναλαμβάνει για πρώτη φορά στην Ελλάδα ο Δήμος της Ρόδου. Η συλλογικότητα των συμβαλλόμενων φορέων εκφράζεται και στο επίπεδο του εξειδικευμένου τεχνικού γραφείου που δημιουργήθηκε το 1985 ως διεπιστημονική ομάδα ανέλαβε την υλοποίηση του προγράμματος. Συγκεκριμένο, αντικείμενο ορίστηκε η αποκατάσταση 20 ερειπωμένων κτισμάτων ιδιοκτησίας του ελληνικού Δημοσίου, διαχείρισης του Τ.Α.Π.Α., των οποίων η χρήση παραχωρήθηκε στο Δήμο της Ρόδου για μια εικοσαετία, μέχρι τη λήξη της Προγραμματικής Σύμβασης.

Με τον τρόπο αυτό το νεοσύστατο «Γραφείο Συντήρησης και Αποκατάστασης της Μεσαιωνικής Πόλης της Ρόδου» έμπαινε κυριολεκτικά στην καρδιά του προβλήματος της κοινωνικής υπόστασης της τειχισμένης πόλης. Παράλληλα με την οργάνωση ενός πρώτου συνεργείου που προχώρησε άμεσα σε καθαρισμούς, αποχωματώσεις και λήψη επειγόντων σωστικών μέτρων για την εξασφάλιση των κτηρίων μέχρι την οριστική επέμβαση, δρομολογήθηκαν οι πρώτες αναστηλωτικές αλλά και ευρύτερες μελέτες, καθώς και προτάσεις ένταξης κοινωνικού εξοπλισμού (φωτισμούς οδών και ανάδειξης μνημείων και μνημειακών

χώρων, τοποθέτησης κάδων απορριμμάτων κλπ.). Από το ξεκίνημα του το Γραφείο της Μεσαιωνικής Πόλης συνέδεσε τις μελέτες με την έρευνα, τη δημιουργία δηλαδή νέων γνώσεων που έχουν άμεση σχέση με τα έργα. Επίσης ανατέθηκε η εκπόνηση νέων υποβάθρων ακριβούς τεκμηρίωσης των μνημείων και του πολεοδομικού ιστού σε εξειδικευμένα ιδιωτικά τεχνικά γραφεία, όπως της τοπογραφικής αποτύπωσης της μεσαιωνικής πόλης, της τοπογραφικής -φωτογραφικής αποτύπωσης των οχυρώσεων και της τάφρου, της αρχιτεκτονικής αποτύπωσης του φρουρίου του Αγίου Νικολάου κ.ά.

Σε σύντομο χρονικό διάστημα ολοκληρώθηκαν οι πρώτες μελέτες του τεχνικού γραφείου, που προχώρησαν παράλληλα με τις προκαταρκτικές – διερευνητικές εργασίες σε κάθε κτίσμα. Η υλοποίηση των μελετών ξεκίνησε αμέσως μετά το 1986 με αυτεπιστασία από ειδικά συνεργεία του γραφείου, αποτελούμενα κυρίως από τεχνίτες που δεν είχαν εμπειρία σε αναστηλωτικές εργασίες, παρότι ανάμεσα σε αυτούς υπήρχαν και αρκετοί Καρπάθιοι λιθοξόοι- κτίστες πέτρας, κατασκευαστές βοτσαλωτών δαπέδων κ.ά. Στο μεταξύ προχώρησαν και ολοκληρώθηκαν τα ειδικά ερευνητικά προγράμματα σε σχέση με τη συντήρηση των δομικών υλικών των μεσαιωνικών λιθοδομών και τα γεωλογικά- γεωτεχνικά προβλήματα των μεσαιωνικών κατασκευών. Ιδιαίτερα σε σχέση με την επιφανειακή συντήρηση των λιθοδομών επιβλήθηκαν νέοι κανόνες επέμβασης όσον αφορά το βαθμό φθοράς των λίθων που αντικαθίστανται, το βάθος και τον τρόπο δόμησης των νέων υγιών λιθοσωμάτων, ώστε να αποφεύγονται τα μέχρι τότε χρησιμοποιούμενα «καπάκια», δηλαδή η απλή επένδυση των διαβρωμένων λίθων, τη σύνθεση των κονιαμάτων και τον τρόπο σφραγίσματος των αρμών της τοιχοποιία. Σύντομα καταργήθηκε πλήρως το μέχρι τότε χρησιμοποιούμενο ευρύτατα μαύρο τσιμέντο, ακόμη και σε επαφή με τα αυθεντικά τμήματα λιθοδομών, με ιδιαίτερα βλαπτικά αποτελέσματα.

Εικόνα 3.15 Χάρτης παρουσίασης των ιδιοκτησιών της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου

Μέχρι το 1922-1993 το Γραφείο Συντήρησης και Αποκατάστασης της Μεσαιωνικής Πόλης της Ρόδου προχώρησε στην υλοποίηση του αρχικού οικοδομικού προγράμματος της αποκατάστασης των 20 ακινήτων του Τ.Α.Π.Α. σε ένα ποσοστό 60-70%. Στο πρώτο αυτό στάδιο παρέμβασης έγινε προσπάθεια επίλυσης των οξυμμένων στεγαστικών προβλημάτων των μνημείων που είχαν ενταχθεί στην προγραμματική σύμβαση. Για την αποκατάσταση του ιπποτικού ξενώνα της Αγίας Αικατερίνης αλλά και αρκετών από τα άλλα κτίσματα της πρώτης αυτής περιόδου, υπήρξε ανάγκη μεταστέγασης τουλάχιστον 15 οικογενειών. Το πρόβλημα αντιμετωπίστηκε επιτυχώς με την αποκατάσταση των υπόλοιπων κενών ή ημιερειπωμένων κτισμάτων. Αξιοσημείωτο είναι ότι στην ειδική περίπτωση του Ξενώνα της Αγίας Αικατερίνης, από τον οποίο χρειάστηκε να μεταστεγαστούν πάνω από 10 νοικοκυριά, τοποθετήθηκαν στη βομβαρδισμένη πλατεία του Αγίου Παντελεήμονα προκατασκευασμένοι οικισμοί, στα πλαίσια του μεγάλης διάρκειας εργοταξίου του ιπποτικού μνημείου ως χώροι προσωρινής διαμονής των κατοίκων του μέχρι την οριστική μεταστέγαση τους σε κατάλληλα επισκευασμένα ακίνητα της προγραμματικής σύμβασης.

Στις 27-29 Νοεμβρίου του 1986 οργανώθηκε επιστημονική συνάντηση με τίτλο «Ιστορία και προβλήματα συντήρησης της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου», στο πλαίσιο της οποίας λειτούργησε και έκθεση στους χώρους της ιπποτικής Καστελλανίας.

Το 1988 με απόφαση της UNESCO η μεσαιωνική πόλη της Ρόδου εντάχθηκε στον κατάλογο των Πόλεων της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς. Έτσι το ελληνικό κράτος ανέλαβε την υποχρέωση της προστασίας και ανάδειξης του πολιτιστικού αυτού αγαθού «προς όφελος της Ανθρωπότητας». Την ίδια χρονιά, τον Δεκέμβρη του 1988, διεξήχθη στο παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου η Σύνοδος Κορυφής της Ε.Ο.Κ. Με αφορμή το γεγονός αυτό, το αναστηλωμένο από τους Ιταλούς κτήριο συντηρήθηκε και ανανεώθηκε ο εξοπλισμός του. Η ανασκαφική έρευνα, που προχώρησε στο πλαίσιο του έργου, σε πολλά σημεία στο ισόγειο και στην εσωτερική και εξωτερική αυλή, αλλά και η καθαίρεση των ιταλικών επιχρισμάτων στο εσωτερικό των χώρων του, επιβεβαίωσαν αυτό που μέχρι τότε ήταν απλή υπόθεση, ότι δηλαδή το παλάτι ήταν βυζαντινή ακρόπολη και η αρχική του κατασκευή χρονολογείται στο τελευταίο τέταρτο του 7ου αιώνα.

Το μεγάλο ανασκαφικό πρόγραμμα του Κολλάκιου εξελίχθηκε από το παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου μέχρι τη Θαλασσινή Πύλη στο κέντρο του μεσαιωνικού λιμανιού, περιλαμβάνοντας επίσης το μνημειώδες έργο της πλήρους αποκάλυψης των λειψάνων του ναού του Αγίου Ιωάννη. Μεγάλης κλίμακας συστηματική αρχαιολογική έρευνα προχώρησε επίσης σε διάφορα σημεία του ιπποτικού οχυρωματικού συνόλου, και ιδιαίτερα στο εσωτερικό του επιχώματος της τελευταίας οικοδομικής φάσης του μεγάλου προμαχώνα της Ωβέρνης ή του Αγίου Γεωργίου. Οι εργασίες αυτές ήταν πλήρως εναρμονισμένες με τον προγραμματισμό και την εξέλιξη των μελετών και των έργων των οχυρώσεων, ως στοιχεία μιας μεθοδολογίας που βασίζεται στην πλήρη ιστορική – αρχαιολογική έρευνα του μνημείου, σε σχέση με τον ευρύτερο γεωγραφικό χώρο και την πολεοδομική εξέλιξη της πόλης της Ρόδου από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα.

Το 1993 διοργανώθηκε στη Ρόδο το συνέδριο «Νέες Πόλεις πάνω σε παλιές», με την ενεργή συμμετοχή του Γραφείου της Προγραμματικής Σύμβασης, όπως φαίνεται και από την έκδοση των πρακτικών του το 1999. Κατά την ίδια χρονιά εξάλλου εορτάστηκε η επέτειος των 2400 χρόνων από την ίδρυση της πόλης

της Ρόδου το 408 π.Χ., με την ιστορική πράξη του συνοικισμού των τριών αρχαίων πόλεων του νησιού, της Καμείρου, της Ιαλυσού και της Λίνδου. Κορύφωση του εορτασμού αποτέλεσε η διοργάνωση, με ευθύνη των δύο συναρμόδιων τοπικών Εφορειών Κλασικών και Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου με θέμα «Ρόδος 2400 χρόνια. Η πόλη της Ρόδου από την ίδρυσή της μέχρι την κατάληψη από τους Τούρκους(1523)».

Παράλληλα και με χρηματοδότηση των Περιβαλλοντικών Προγραμμάτων των Ηνωμένων Εθνών (UNEP), προχώρησε η μελέτη «Το νησί της Ρόδου. Πρότυπη μελέτη για ολοκληρωμένο χωροταξικό σχεδιασμό και διαχείριση του χώρου», στην οποία συμμετείχε και ο Δήμος Ρόδου με το Γραφείο Συντήρησης και Αποκατάστασης Μεσαιωνικής Πόλης. Η πρώτη φάση της μελέτης ολοκληρώθηκε το Μάιο του 1988 και περιέλαβε μια πλήρη ανάλυση της υπάρχουσας κατάστασης και γενικές κατευθύνσεις της απαιτούμενης συντονισμένης δράσης των φορέων του νησιού για την προσέγγιση των πολυδιάστατων προβλημάτων που εντοπίζονται. Στο πλαίσιο αυτό έγινε μεταφορά διεθνούς εμπειρίας μέσω συνεργασίας με ξεχωριστές προσωπικότητες, ειδικούς στον τομέα της διαχείρισης των μνημειακών οικιστικών συνόλων και προσπάθεια επιτόπου εφαρμογής των συμπερασμάτων που προέκυψαν. Αποφασίστηκε λοιπόν να προχωρήσει για την περίπτωση της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου:

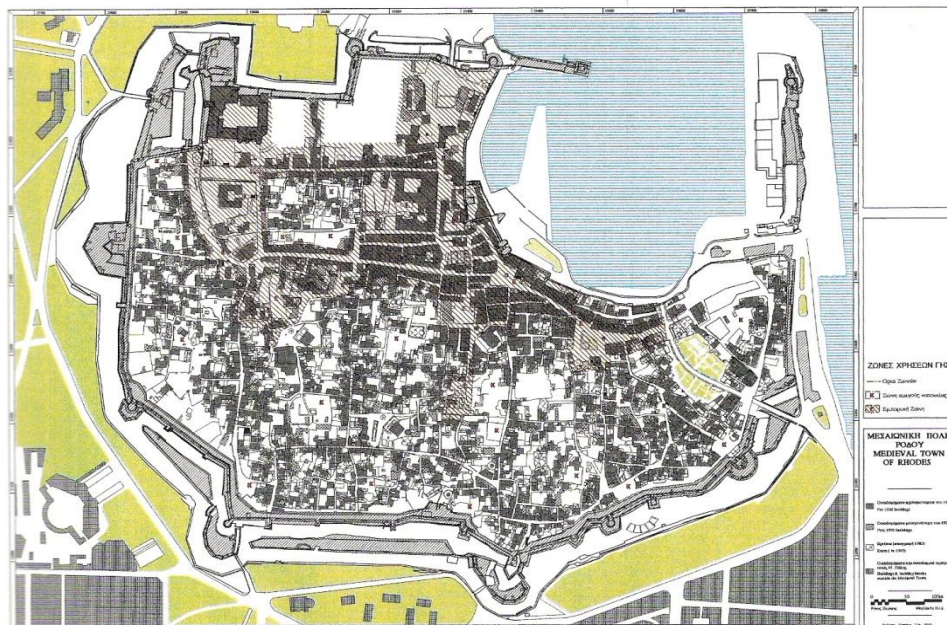
- Η συμπλήρωση και ο έλεγχος του υπάρχοντος φωτογραμμετρικού υπόβαθρου του Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. με επίγειες τοπογραφικές μεθόδους, η ακριβής χωροστάθμηση των δρόμων και η δημιουργία νέων υποβάθρων ακριβείας σε κλίμακα 1:200.
- Η συμπληρωματική απογραφή των κτισμάτων με επιπλέον πληροφορίες, που αφορούν τα ιδιοκτησιακά στοιχεία, τη χρήση, την κατάσταση διατήρησης, τα αρχιτεκτονικά και μορφολογικά στοιχεία, τα υλικά και τους τρόπους δομής, με πρόβλεψη συνεχούς ενημέρωσης σε τυχόν νέα πολεοδομικά και κοινωνιολογικά στοιχεία.
- Η προώθηση πρότυπης πολεοδομικής παρέμβασης σε επιλεγμένη γειτονιά, στην Άνω Οβριακή συνοικία, προκειμένου να δημιουργηθεί ένα μοντέλο για την ολοκληρωμένη αποκατάσταση της πόλης.

Στο πλαίσιο αυτό προτάθηκε να προχωρήσουν:

- Πλήρης φωτογραφική και αρχιτεκτονική τεκμηρίωση των κτισμάτων και των μορφολογικών στοιχείων τους σε κλίμακες 1:50 και 1:25.
- Κατασκευή έργων υποδομής με υπογείωση δικτύων κοινής ωφέλειας και ανακατασκευή των οδοστρωμάτων.
- Διαμόρφωση βομβαρδισμένων- αρχαιολογικών και λοιπών – ελεύθερων χώρων.
- Αποκατάσταση των ακινήτων ιδιοκτησίας του ελληνικού Δημοσίου.
- Παράλληλη εξεύρεση τρόπου συνεργασίας και οικονομικών κινήτρων των ιδιοκτητών ακινήτων για την αποκατάστασή τους.
- Επίλυση κοινωνικών προβλημάτων και κατασκευή κοινωνικού εξοπλισμού.

Κατά τα χρόνια που ακολούθησαν μέχρι το 1995-1996, έγιναν σημαντικά βήματα όσον αφορά το σκέλος της ανάλυσης και τεκμηρίωσης του πολεοδομικού ιστού της μεσαιωνικής πόλης. Πιο συγκεκριμένα:

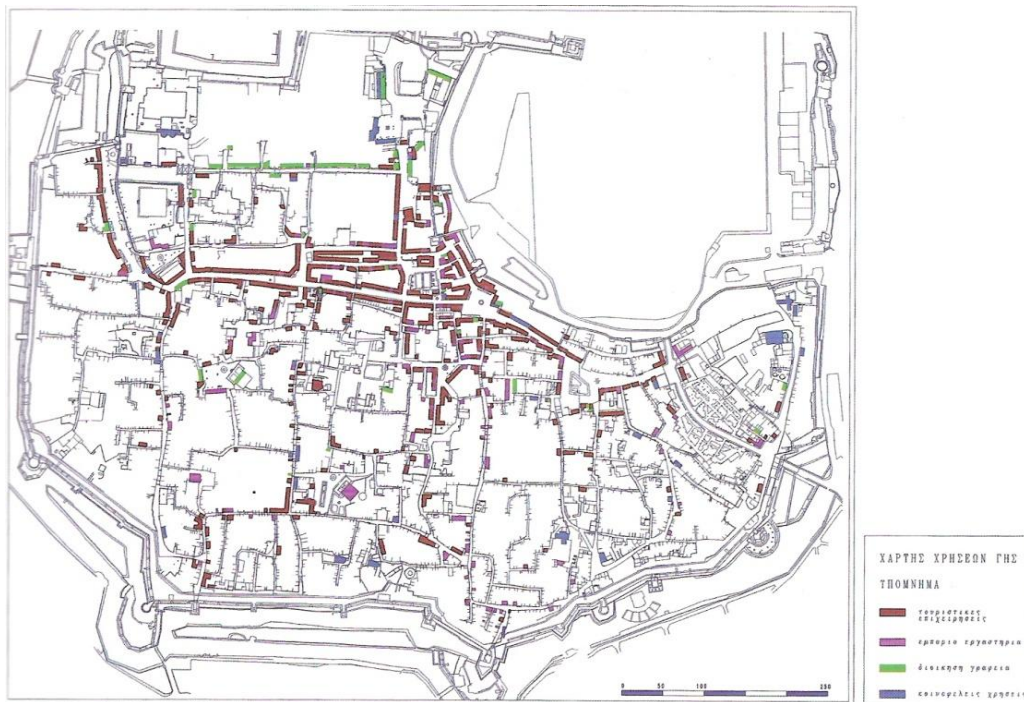
- Ολοκληρώθηκε η εκπόνηση νέων αξιόπιστων τοπογραφικών υποβάθρων του συνόλου της μεσαιωνικής πόλης, τα οποία συσχετίστηκαν με τα κτηματολογικά στοιχεία των ακινήτων και ενημερώθηκαν ως προς το κτιστό-άκτιστο στη σημερινή κατάσταση της πόλης.
- Ολοκληρώθηκε σε δύο φάσεις η μελέτη του ιδιοκτησιακού καθεστώτος και η πλήρης απογραφή των ιδιοκτησιακών μεριδίων που ανήκουν στο ελληνικό Δημόσιο.
- Ολοκληρώθηκε η νέα πολεοδομική απογραφή των ακινήτων της μεσαιωνικής πόλης και η επεξεργασία των στοιχείων που προκύπτουν για το σύνολο της πόλης με ειδικά γεωγραφικά συστήματα Η/Υ.
- Προχώρησε η αρχιτεκτονική τεκμηρίωση σε πέντε οικοδομικά τετράγωνα της Άνω Οβριακής συνοικίας, στην οποία το ποσοστό ιδιοκτησίας του ελληνικού Δημοσίου είναι ιδιαίτερα μεγάλο και περιλαμβάνει εκτεταμένους βομβαρδισμένους χώρους.
- Κατά την ίδια αυτή πρώτη περίοδο παρέμβασης στη μεσαιωνική πόλη (1985-1995), τρία ακόμη σημαντικά ζητήματα τέθηκαν ως θέματα προτεραιότητας στις αρμοδιότητες του Γραφείου της Προγραμματικής Σύμβασης:
- Η κατασκευή νέων υπόγειων δικτύων κοινής ωφέλειας στο σύνολο της επιφάνειας της τειχισμένης πόλης.
- Η παρέμβαση στο εμπορικό κέντρο (παλιά αγορά), στη θέση του παραδοσιακού παζαριού της πόλης της οθωμανικής περιόδου,
- Τα κυκλοφοριακά προβλήματα και η θέσπιση ειδικών κυκλοφοριακών ρυθμίσεων στο εσωτερικό της τειχισμένης πόλης.
- Στις 30 Ιουνίου 1994 ξεκίνησε το μεγάλο έργο της υπογείωσης των δικτύων κοινής ωφέλειας της τειχισμένης πόλης, σε συνδυασμό με την αποκατάσταση του συνόλου των οδοστρωμάτων αλλά και την ανάπλαση των ελεύθερων και αρχαιολογικών χώρων σε σχέση με το έργο. Ήδη είχε ολοκληρωθεί η Α' φάση του έργου, που είχε καλύψει την επιφάνεια της τειχισμένης πόλης σε ποσοστό 45%.

Εικόνα 3.16 Πολεοδομική μελέτη μεσαιωνικής πόλης Ρόδου. Ζώνες χρήσεως γης.

Το 1992 εφαρμόστηκε δέσμη μέτρων που αφορούσαν τον έλεγχο της κυκλοφορίας και της στάθμευσης στο εσωτερικό της μεσαιωνικής πόλης κατά την διάρκεια της τουριστικής περιόδου (από 1-4 έως 31-10). Το πρόγραμμα αυτό περιλαμβάνει την πεζοδρόμηση της κεντρικής περιοχής και της μνημειακής ζώνης, με εξαίρεση την κυκλοφορία των μόνιμων κατοίκων σε ώρες μη αιχμής της τουριστικής κίνησης και την οργάνωση των χώρων στάθμευσης με ελεγχόμενη στάθμευση των οχημάτων εκτός αυτών που φέρουν σήμα μόνιμου κατοίκου και για τα οποία επιτρέπεται ελεύθερη στάθμευση εντός των τειχών. Τα παραπάνω κυκλοφοριακά μέτρα εφαρμόζονται με επιτυχία και ήδη έχουν περάσει στη συνείδηση των πολιτών ως ελάχιστος σεβασμός του μνημειακού χώρου.

Όσον αφορά το εμπορικό κέντρο, η μοναδική παρέμβαση που έγινε περιορίστηκε στην οδό Ορφέως και περιέλαβε τη διαμόρφωση ενιαίας πρόσοψης στα καταστήματα, σύμφωνα με τη μελέτη του Γραφείου Μεσαιωνικής Πόλης το 1988-1989. Η προβλεπόμενη αναβάθμιση της κεντρικής εμπορικής ζώνης οδήγησε στη διαμόρφωση των ελεύθερων χώρων της οδού Ορφέως και της μικρής πλατείας Ευδήμου.

Εικόνα 3.17 Χάρτης με την απογραφή του εμπορικού κέντρου της μεσαιωνικής πόλης.

Κατά τα χρόνια που ακολούθησαν, με αποφάσεις των αρμοδίων επιτροπών εντάχθηκαν στο πρόγραμμα του Γραφείου σημαντικά και επώνυμα μνημεία και μνημειακά συγκροτήματα της μεσαιωνικής Ρόδου, καθώς και το μνημειακό σύνολο των μνημειακών οχυρώσεων και η τάφρος, στην οποία λειτούργησε με επιτυχία το υπαίθριο θέατρο.

Αναστηλωτικά έργα, όπως η αποκατάσταση της ιπποτικής Καστελλανίας και η αναδιαρρύθμιση των χώρων της Δημόσιας Βιβλιοθήκης, η αποκατάσταση του ιπποτικού συγκροτήματος Villaragut στην οδό Ιπποτών, η επιτυχημένη ένταξη του Δημοτικού Ιατρείου σε αποκατεστημένο ιπποτικό κτήριο της οδού Γαβαλά, η

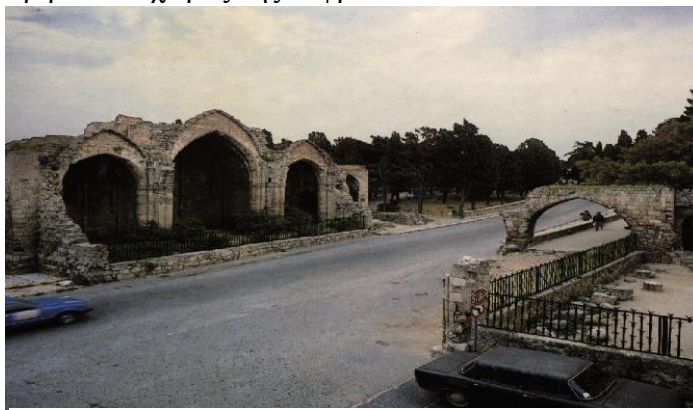

αναστήλωση του ιπποτικού Ξενώνα της Αγίας Αικατερίνης στην Άνω Οβριακή συνοικία, που βραβεύτηκε από την Europanostra το 1997, προχώρησαν και ολοκληρώθηκαν σε μία επταετία. Παράλληλα, την ίδια περίοδο δημιουργήθηκαν οι βάσεις ενός σύγχρονου μηχανισμού παρέμβασης στο μνημειακό σύνολο των ιπποτικών οχυρώσεων και το χώρο της τάφρου.

Την περίοδο του 1994, στο επίπεδο του οικιστικού συνόλου τα προβλήματα υποδομής και η κατάσταση του κτιριακού κελύφους είχαν φθάσει σε οριακό σημείο, παρά τη συνέχιση της εφαρμογής του προγράμματος αναβάθμισης της κατοικίας στο πλαίσιο της Προγραμματικής Σύμβασης. Παράλληλα παρατηρείται ραγδαία επιδείνωση και στο μνημειακό κελύφος της μεσαιωνικής πόλης, ενώ γίνεται πλέον συνείδηση όλων ότι ο ρυθμός επέμβασης και αποκατάστασης των ζημιών υπολείπεται κατά πολύ του ρυθμού φθοράς των μνημειακών κατασκευών.

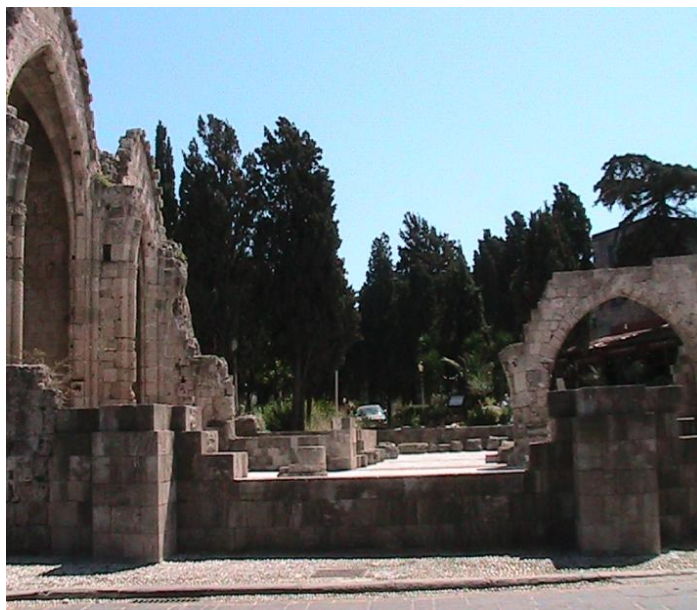
Εν τω μεταξύ είχε σχεδόν ολοκληρωθεί το στάδιο των προκαταρκτικών διερευνητικών και ανασκαφικών εργασιών στις παλιές εκκλησίες που είχαν μετατραπεί σε τεμένη και μετά το 1982 ο Οργανισμός Διαχείρισης Κτημάτων Βακούφ δώρισε στην Αρχαιολογική Υπηρεσία. Αρκετές από αυτές είχαν ήδη αποκατασταθεί, όπως η Αγία Παρασκευή, η Αγία Τριάδα, ο Άγιος Αθανάσιος, ο Άγιος Ιωάννης στην ομώνυμη πύλη, ο Άγιος Σπυρίδωνας, ο Άγιος Γεώργιος (Χουρμαλλί Μενδρσέ) και τα ερείπια του Αρχαγγέλου Μιχαήλ (Ντεμιρλί τζαμί), που είχε καταρρεύσει κατά τους βομβαρδισμούς. Συστηματική ανασκαφική έρευνα προχώρουσε κατά την ίδια περίοδο στον ευρύτερο βομβαρδισμένο χώρο της πλατείας Αθηνάς, στον Άγιο Αρτέμιο, στον Άγιο Κωνσταντίνο και Ελένη, στον Άγιο Νικόλαο ή Άγιο Αυγουστίνo και στην Παναγία της Νίκης. Εξάλλου, κατά την αφαίρεση των επιχρισμάτων κατά τις εργασίες επισκευής του συγκροτήματος του Ιμαρέτ και μετέπειτα Δημοτικού Συσσιτίου, αποκαλύφθηκαν τα ερείπια μικρής εκκλησίας των Αγίων Αποστόλων, η οποία και αποκαταστάθηκε.

Με την πάροδο των χρόνων υπήρχαν αρκετά προτεινόμενα σημεία των επεμβάσεων των μνημειακών συγκροτημάτων, κυρίως εκκλησιαστικά, όπως : α) το συγκρότημα του Αγίου Γεωργίου ή Χουρμαλλί Μενδρσέ, β) το συγκρότημα του Ιμαρέτ με την εκκλησία των Αγίων Αποστόλων, γ) το μοναστηριακό συγκρότημα του Αγίου Νικολάου ή Αγίου Αυγουστίνου, και δ) τα ερείπια της Παναγίας του Μπούργκου ή «Κομμένης Εκκλησίας», αλλά και οχυρωματικά, όπως : α) ο μεγάλος προμαχώνας της «γλώσσας» της Ωβέρνης ή του Αγίου Γεωργίου και ο περιβάλλον χώρος της τάφρου, β) οι βυζαντινές οχυρώσεις του Κολλάκιου και ο αρχαιολογικός χώρος της οδού Παναιτίου, και γ) ο προμαχώνας της Προβηγίας ή του Αγίου Ιωάννη και ο περιβάλλον χώρος της τάφρου.

Εικόνα 3.18 Η Παναγία του Μπούργκου πριν από τις επεμβάσεις

Ένα από τα κύρια αναστηλωτικά έργα ήταν η ιστορική ανάδειξη των επιβλητικών ερειπίων της Παναγίας του Μπούργκου, της γοθτικής Κομμένης εκκλησίας, μετά από κατάργηση του οδικού άξονα που τη διέσχισε από βορρά προς νότο.

Εικόνα 3.19 Τα ερείπια της Παναγίας του Μπούργκου μετά τη διαμόρφωση

Το 1997 ο προμαχώνας του Αγίου Γεωργίου ανοίγει στο κοινό, φιλοξενώντας στο νότιο μεγάλο πυροβολείο του – αίθουσα εκδηλώσεων- έκθεση για το έργο της ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας και του Γραφείου Προγραμματικής Σύμβασης κατά τα 50 χρόνια από την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου στην Ελλάδα. Στα δύο χρόνια που προηγήθηκαν έγιναν σημαντικές εργασίες, που περιέλαβαν α) την αποχωμάτωση τμήματος του επιχώματος της τελευταίας οικοδομικής φάσης του οχυρού, β) την προστασία – στεγάνωση της άνω επιφάνειας της ογκώδους επιχωμένης κατασκευής και των αιθουσών «πυροβολείου και αντιμίνας», που περιλαμβάνει στις διάφορες στάθμες του και γ) τη διευθέτηση της απορροής των όμβριων υδάτων, που ασκούσαν ισχυρή διαβρωτική δράση στις λιθοδομές και τα επιχώματα, στο κεντρικό αποχετευτικό δίκτυο της τάφρου, για την οποία χρειάστηκε να γίνουν ειδικές διατρήσεις του βραχώδους πλατώματος του τομέα της Γερμανίας στα βόρεια του προμαχώνα. Κατά την εξέλιξη του έργου προέκυψαν σημαντικά αρχαιολογικά στοιχεία και λείψανα του υπόγειου υδρευτικού δικτύου της μεγάλης ελληνοιστικής πόλης της Ρόδου, των οποίων προχωρεί ήδη η συστηματική διερεύνηση και ανάδειξη τους στην πορεία του αρχαιολογικού περιπάτου της τάφρου.

Η τριετία 1998-2000 υπήρξε η περίοδος υλοποίησης μεγάλων αναστηλωτικών προγραμμάτων, τα οποία σε ορισμένες περιπτώσεις εξελίχθηκαν σε ολοκληρωμένες παρεμβάσεις, και ήδη αποδόθηκαν σε χρήση των πολιτών και των επισκεπτών της πόλης της Ρόδου.

Το καλοκαίρι του 2000 για πρώτη φορά παραδόθηκε στο κοινό το σύνολο του αρχαιολογικού περιπάτου της τάφρου του χερσαίου τμήματος των μεσαιωνικών οχυρώσεων. Στην πορεία της ιδιαίτερα ευχάριστης αυτής διαδρομής επιχειρούνται

εναλλαγές στην αξιοποίηση του αρχαιολογικού, του φυσικού και του μνημειακού χαρακτήρα του χώρου με ανάδειξη της διαχρονικότητας στην ιστορική εξέλιξη της πόλης της Ρόδου.

Εικόνα 3.20 Γενική άποψη του χώρου της μεσαιωνικής τάφρου μετά την ολοκλήρωση των εργασιών διαμόρφωσης

Πρέπει να σημειωθεί ότι πρόκειται για το πρώτο συνολικό πρόγραμμα αποκατάστασης ενός τόσο εκτεταμένου μνημειακού συνόλου, που προχωρεί προς ολοκλήρωση στην περίοδο της ελληνικής Διοίκησης από την εποχή της Ενσωμάτωσης της Δωδεκανήσου στο ελληνικό κράτος μέχρι σήμερα. Χαρακτηριστικά της παρέμβασης στις μεσαιωνικές οχυρώσεις και την τάφρο είναι:

1) Η διατήρηση της αυτοτέλειας του χώρου ως αρχαιολογικού και του σαφούς διαχωρισμού του από τη νεότερη πόλη της Ρόδου, με δυο κύριες εισόδους, από το Μανδράκι και την Ακαντιά.

2) Η καλή επικοινωνία του με ενδιάμεσες εισόδους – εξόδους στο ύψος των κύριων πυλών της οχύρωσης, που λειτουργούν ως κόμβοι σύνδεσης του χώρου τόσο με την τειχισμένη όσο και με τη νεότερη πόλη της Ρόδου. Η διευκόλυνση της πρόσβασης, στα σημεία που το επιτρέπει η αρχιτεκτονική διάθρωση του χώρου, προς το εσωτερικό της τειχισμένης πόλης, της οποίας αποτελεί οργανικό τμήμα.

3) Η ελεύθερη απόδοση του χώρου προς τους πολίτες και τους πολυάριθμους επισκέπτες της πόλης, σύμφωνα με τις σύγχρονες αντιλήψεις περί ενεργού προστασίας και εξασφάλισης της μελλοντικής συντήρησης και διαχείρισης των μνημείων από το κοινωνικό σύνολο, που επιτυγχάνεται μόνο με τη λειτουργική επανένταξη τους στη σύγχρονη ζωή της πόλης.

Σημαντική στα πλαίσια αυτά είναι τόσο η ανάπτυξη ποικίλων δραστηριοτήτων στο εσωτερικό του αρχαιολογικού χώρου, με την ευρηματική πρωτοβουλία των χρηστών του, όσο και η οργανωμένη λειτουργία χώρων πολιτιστικών εκδηλώσεων, όπως το θέατρο «Μελίνα Μερκούρη», οι εκθεσιακοί χώροι στους προμαχώνες του Αγίου Γεωργίου και του del Carretto και στο συγκρότημα αιθουσών της Πύλης d' Amboise. Επιδιώκεται επίσης η οργάνωση υπαίθριων χώρων, όπως στις υδρευτικές και αποχετευτικές στοές της υποδομής της ελληνιστικής Ιπποδάμειας πόλης στην περιοχή του τομέα της Γερμανίας, όπου τον Οκτώβριο του 2000 έγιναν εκδηλώσεις με θέμα το «Αθάνατο Νερό», κατά τη διάρκεια του εορτασμού των Ευρωπαϊκών Ημερών Πολιτιστικής Κληρονομιάς του Συμβουλίου της Ευρώπης».

Εικόνα 3.21 Πολιτιστική εκδήλωση στον χώρο της μεσαιωνικής τάφρου

Στην περίπτωση της Παναγίας του Μπούργκου, του μοναστηριακού συγκροτήματος του Αγίου Νικολάου ή Αγίου Αυγουστίνου, της εκκλησίας του Αγίου Μάρκου, που συνδέθηκε οργανικά με τον πρόσφατα διαμορφωμένο μεσαιωνικό κήπο του ιδρύματος Marc de Mantalembert, της εκκλησίας των Αγίων Αποστόλων, που εντάσσεται στο αναστηλωμένο συγκρότημα του Ιμαρέτ ή παλιού Συσσιτίου, έχουμε ολοκληρωμένες παρεμβάσεις σε μνημειακά σύνολα που εντάσσονται πλέον λειτουργικά και αποκτούν έναν νέο ρόλο στη ζωή της σύγχρονης πόλης της Ρόδου.

Παράλληλα άρχισε να αναπτύσσεται σε επίπεδο πόλης ένα δίκτυο χρήσεων των αποκατεστημένων μνημείων, που μετατρέπονται σε σημαντικά σημεία αναφοράς των κατοικιών και προσδιορίζουν το νέο ρόλο που τους προδιαγράφεται στη μελλοντική εξέλιξη της πόλης. Κτίσματα που εντάσσονται σε περιοχές αμιγούς κατοικίας αποκτούν συνήθως κοινωνικές χρήσεις, όπως χαρακτηριστικά συνέβη

στην περίπτωση του Δημοτικού Ιατρείου της οδού Γαβαλά και του Κέντρου Αποκατάστασης Ηλικιωμένων (Κ.Α.Π.Η.) της παρόδου Πυθαγόρα 49Ν.

Στην ιδιαίτερη περίπτωση του ιπποτικού ξενώνα της Αγίας Αικατερίνης η χρήση μελετήθηκε παράλληλα με την ολοκλήρωση της αποκατάστασης των κτισμάτων και τη διαρρύθμιση των εσωτερικών χώρων του μνημείου.

Κτίσματα και συγκροτήματα που εντάσσονται στα όρια της μνημειακής ζώνης ή σε σχέση με την εμπορική ζώνη της Παλιάς Αγοράς αποκτούν συνήθως νέες χρήσεις που σχετίζονται με τη λειτουργία μουσειακών – εκθεσιακών χώρων ή χώρων αναψυχής και πολιτιστικών εκδηλώσεων. Έτσι το συγκρότημα του κτηρίου Villaragut στην οδό Ιπποτών λειτουργεί ήδη ως επισκέψιμο μνημείο, χαρακτηριστικό δείγμα κατοικίας της οθωμανικής περιόδου, του 19^{ου} αι., ενώ η δυτική του πτέρυγα πρόκειται να στεγάσει το Προϊστορικό Μουσείο της Ρόδου. Το συγκρότημα του πρώην Δημοτικού Συσσιτίου συνδυάζει χρήσεις δημοτικού αναψυκτηρίου, εκθεσιακού χώρου, στα πλαίσια της Δημοτικής Πινακοθήκης, της εκκλησίας των Αγίων Αποστόλων, ως επισκέψιμου μνημειακού χώρου και του υπαίθριου χώρου της ως χώρου πολιτιστικών εκδηλώσεων.

Τέλος, ειδική περίπτωση αποτελεί το μνημειακό συγκρότημα του παλατιού του Μεγάλου Μαγίστρου, στο οποίο, εκτός από τη μόνιμη οργάνωση του ως επισκέψιμου μνημείου, λειτουργούν συνεδριακό κέντρο και χώροι μόνιμων και περιοδικών εκθέσεων. Οι δύο μόνιμες εκθέσεις που εντάχθηκαν μετά την αποκατάσταση και διαμόρφωση των χώρων του ισογείου του μεσαιωνικού παλατιού το 1993, στο πλαίσιο του εορτασμού των 2.400 χρόνων από την ίδρυση της πόλης της Ρόδου, αφορούν την παρουσίαση της αρχαίας και της μεσαιωνικής πόλης με ευθύνη των αντίστοιχων τοπικών Εφορειών Αρχαιοτήτων. Επίσης, κατά τους καλοκαιρινούς μήνες στο εσωτερικό αίθριο χώρο φιλοξενούνται πολιτιστικές εκδηλώσεις και συναυλίες υψηλής ποιότητας, καθώς και παραστάσεις θεάτρου και όπερας, που εναρμονίζονται απόλυτα με τη μνημειακή κλίμακα και την ιστορική βαρύτητα του χώρου. Παραμένουν βέβαια προς επίλυση σημαντικά ζητήματα, όπως:

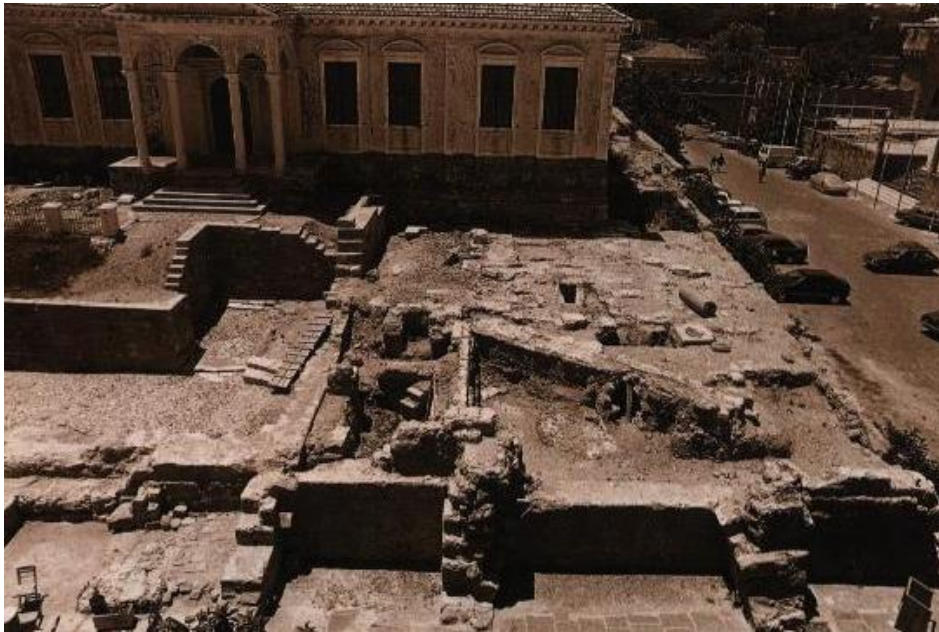
- ✓ Η θεσμοθέτηση μιας πλήρους και τεκμηριωμένης μελέτης αποκατάστασης της τειχισμένης πόλης.
- ✓ Η αναβάθμιση της κεντρικής εμπορικής ζώνης, της γνωστής ως Παλιά Αγορά, στη θέση του παραδοσιακού παζαριού.
- ✓ Η συνολική διευθέτηση – αναβάθμιση της παραλιακής ζώνης του μεσαιωνικού λιμανιού, από το φρούριο του Αγίου Νικολάου μέχρι την πύλη της Ακαντιάς, συμπεριλαμβανομένων και των τριών μεσαιωνικών μολων, του Αγίου Νικολάου, του Naillac και των Μύλων.
- ✓ Το συνολικό πρόγραμμα αποκατάστασης της ακίνητης περιουσίας του ελληνικού Δημοσίου.
- ✓ Η διευθέτηση – διαμόρφωση των εκτός κλίμακας κενών του μεσαιωνικού πολεοδομικού ιστού στις βομβαρδισμένες πλατείες της τειχισμένης πόλης και των αρχαιολογικών χώρων που περιλαμβάνουν.
- ✓ Η διαμόρφωση των ελεύθερων – κοινόχρηστων χώρων της πόλης και των χώρων στάθμευσης, η τοποθέτηση κατάλληλα ενταγμένου αστικού εξοπλισμού, καθώς και το συνολικό πρόγραμμα νυκτερινού φωτισμού – ανάδειξης της πόλης, των μνημείων και των αρχαιολογικών χώρων.

Αρχική παρέμβαση υπήρξε στο βορειοδυτικό τμήμα της πόλης, από την παλιά πύλη της ιπποτικής αγοράς, την πύλη του Αγίου Γεωργίου, μέχρι το παλάτι

του Μεγάλου Μαγίστρου και την περιοχή της ιταλικής επέμβασης στον περιβάλλοντα χώρο του. Κύριο χαρακτηριστικό της είναι ότι αναπτύσσεται μεταξύ του κεντρικού άξονα του παζαριού και της μνημειακής ζώνης της οδού Ιπποτών. Περιλαμβάνει την ενδιάμεση, ουδέτερη και αδιαμόρφωτη μέχρι σήμερα, περιοχή αμιγούς κατοικίας, η οποία επεκτείνεται προς τ' ανατολικά κατά μήκος των αρχαιολογικών χώρων του νότιου τείχους του Κολλάκιου της ιπποτικής πόλης.

Από το 1990 ξεκίνησαν παράλληλες αναστηλωτικές εργασίες για την οριοθέτηση και ανάδειξη των αρχαιολογικών λειψάνων, οι οποίες κορυφώθηκαν το 1994 με τη μεταφορά της πύλης του περιβόλου του τεμένους Σουλεϊμάν επί της οδού Παναιτίου νοτιότερα και την ανάδειξη της διάρθρωσης της βυζαντινής οχυρωματικής γραμμής με τάφρο, προτείχισμα, κυρίως τείχος και τετράγωνους, ρυθμικά επαναλαμβανόμενους πύργους.

Το 1991-1992 προχώρησε η ιστορικής σημασίας ενέργεια της πλήρους αποκάλυψης των ερειπίων του μοναστηριακού ναού του Τάγματος του Αγίου Ιωάννη του Κολλάκιου, που ισοπεδώθηκε από την καταστροφική έκρηξη του 1856, και η έναρξη συστηματικής ανασκαφικής έρευνας σε όλη την έκταση της εκκλησίας και τον περιβάλλοντα χώρο της, γύρω από το μεγάλο νεοκλασικό κτήριο του τέλους του 19ου αι., το Μουσουλμανικό Σχολείο.

Εικόνα 3.22 Τα ερείπια του μοναστηριακού ναού του Τάγματος των Ιπποτών του Αγ. Ιωάννη μετά την αποκάλυψή τους

Τέλος από το 1995 προχώρησαν σε ολοκληρωμένες παρεμβάσεις στο τέμενος του Σουλεϊμάν, στο συγκρότημα του Ιμαρέτ, όπως προαναφέρθηκε, στην εκκλησία του Αγίου Μάρκου και στο Μοναστηριακό συγκρότημα του Αγίου Γεωργίου, γνωστό ως «Χουρμαλί Μενδρεσέ», καθώς και στο μεγάλο προμαχώνα της ιπποτικής οχύρωσης, τον προμαχώνα της «γλώσσας» της Ωβέρνης ή του Αγίου Γεωργίου.

Εικόνα 3.23 Ο μιναρές του Τεμένους του Σουλεϊμάν κατά την αποξήλωση του

Εικόνα 3.24 Ο μιναρές του Τεμένους του Σουλεϊμάν μετά τις επεμβάσεις

Από τη στιγμή, μετά την ολοκλήρωση των ανασκαφικών ερευνών, εντατικές εργασίες αποκατάστασης βρίσκονται σε εξέλιξη σχεδόν σε όλα τα μνημεία και τους μνημειακούς χώρους της περιοχής, ενώ σημαντικά τμήματα χώρων αποδόθηκαν ήδη ή αποδίδονται σταδιακά σε χρήση του κοινού.

Προβλήματα που πρέπει να αντιμετωπιστούν μελλοντικά ως κύριοι στόχοι μιας οργανωμένης παρέμβασης σε επίπεδο ιστορικής πόλης είναι:

Η αναβάθμιση των αδιαμόρφωτων ελεύθερων και αρχαιολογικών χώρων, που καταλαμβάνουν μεγάλες εκτάσεις στον πυρήνα της πολεοδομικής αυτής ενότητας, και η οργανική σύνδεση τους με τη σημερινή δομή και τις λειτουργίες της πόλης.

Σύμφωνα με τη συνολική μελέτη «Διαμόρφωση του αρχαιολογικού περιπάτου του Κολλάκιου και αποκατάσταση – ανάδειξη των βυζαντινών οχυρώσεων», που εγκρίθηκε από το Κεντρικό Αρχαιολογικό Συμβούλιο στο τέλος του 1995, προβλέπεται:

- ✓ Η προέκταση της μνημειακής ζώνης της οδού Ιπποτών και του παλατιού του Μεγάλου Μαγίστρου – πλατείας Κλεοβούλου, των οποίων είχε ήδη γίνει διαμόρφωση κατά την περίοδο της ιταλοκρατίας.
- ✓ Η συνύπαρξη των βυζαντινών και ιπποτικών μνημείων με το μεταγενέστερο μουσουλμανικό συγκρότημα του τεμένους Σουλεϊμάν, καθώς και με τις πολεοδομικές επεμβάσεις μετά την καταστροφική έκρηξη της πυρίτιδας το 1856 (νεοκλασικό σχολείο, ανατολική πλευρά οδού Παναιτίου κλπ.). Αυτό προσδίδει ακόμη μεγαλύτερη αξία στην ανάδειξη της περιοχής, που συγκεντρώνει σε μια μοναδική ενότητα μερικά από τα σημαντικότερα μνημεία όλων των ιστορικών περιόδων της πόλης.
- ✓ Η ανάδειξη του βυζαντινού οχυρωματικού συνόλου ως δυναμικού στοιχείου του πολεοδομικού ιστού για την προβολή της διαχρονικής ιστορικής εξέλιξης της μεσαιωνικής πόλης και η οργανική σύνδεση των τμημάτων του που διατηρούνται αποσπασματικά, είτε σαν ανασκαφικοί χώροι είτε ενσωματωμένα σε μεταγενέστερες κατασκευές. Κατά τη διαμόρφωση προβλέπεται η συντήρηση – μερική συμπλήρωση των ερειπίων, ώστε να αναδεικνύονται και να γίνουν κατανοητές η συνέχεια του μνημείου κατά μήκος των νεότερων οδών, η δομή και η πορεία της οχύρωσης.

Τα λείψανα του μεγαλοπρεπούς ναού του Αγίου Ιωάννη του Κολλάκιου προβλέπεται να διαμορφωθούν και να αναδειχθούν ως κυρίαρχο πολεοδομικό στοιχείο, διατηρώντας την εικόνα της σημαντικής καταστροφής της πόλης το 1856, σε ισορροπία ανάμεσα στον επιβλητικό όγκο του νεοκλασικού σχολείου και στη δυναμική ιταλική παρέμβαση ανακατασκευής της Ιπποτικής Loggia και του παλατιού του Μεγάλου Μαγίστρου.

Η αντιμετώπιση των προβλημάτων που δημιουργεί η άναρχη εξάπλωση των εμπορικών – τουριστικών χρήσεων στο ιστορικό και μνημειακό κέλυφος, σε επέκταση του παραδοσιακού παζαριού, και η ανεξέλεγκτη κατάληψη όχι μόνο των παλιών κτηρίων αλλά και των δωμαίων τους, όπου δημιουργούνται αντιαισθητικές αυθαίρετες προσθήκες για τη λειτουργία roof-garden. Η επέκταση των λειτουργιών της ψυχαγωγίας, του τουρισμού και των παρεπόμενων τους καταστρέφουν τον ιστορικό χαρακτήρα της πόλης και το λόγο ύπαρξης της ως πολιτιστικού αγαθού, μετατρέποντας την ως ακόμη ένα καταναλωτικό προϊόν. Χαρακτηριστική εδώ υπήρξε η περίπτωση της αυθαίρετης ιδιωτικής εμπορευματοποίησης του ιστορικού πύργου του Ρολογιού, που εδράστηκε τον 19^ο αι. επάνω στο γωνιακό πύργο της βυζαντινής και ιπποτικής οχύρωσης του Κολλάκιου, τον γνωστό από τις αρχαιακές πηγές ως «πύργο της Guardia» (της φρουράς). Οι χρήσεις αυτές διώχνουν πολύ γρήγορα την κατοικία, αναζητώντας διαρκώς και μεγαλύτερη έκταση για να απλωθούν, και αλλοτριώνουν πλέον ριζικά τον αστικό χώρο της ιστορικής πόλης.

Η επίλυση του σημαντικού προβλήματος της μαζικής εισβολής του ιδιωτικού αυτοκινήτου και της μετατροπής σε ανοργάνωτο και πάντα προβληματικό χώρο στάθμευσης του επίπεδου χώρου υπό μορφή αναγεννησιακής πλατείας, που επεδίωξαν να διαμορφώσουν οι Ιταλοί μεταξύ του παλατιού του Μεγάλου Μαγίστρου και των λειψάνων της εκκλησίας του Αγίου Ιωάννη.

Ο καθορισμός των επιθυμητών και δυνατών χρήσεων για το κάθε μνημείο ή χώρο, με προτεραιότητα την κατοικία και τον εμπλουτισμό της πόλης με νέους κατοίκους, μέσα από τη διερεύνηση των κτιριολογικών και κατασκευαστικών δυνατοτήτων του και της ιστορικής και μνημειακής του αξίας, ώστε να συμβάλλει στην ισόρροπη πολεοδομική ανανέωση του αστικού χώρου.

Είναι προφανές ότι για τα πιο πάνω ζητήματα απαιτείται συντονισμένη δράση των συναρμόδιων φορέων σε επίπεδο πόλης, στα πλαίσια της πρωτοβουλίας και της πρωτοποριακής επέμβασης του Υπουργείου Πολιτισμού και των τοπικών υπηρεσιών του, που έχουν την ευθύνη για την προστασία του διατηρητέου μνημειακού συγκροτήματος. Κατάλληλη στιγμή για τη συνολική παρέμβαση αναβάθμισης της περιοχής αναμένεται να αποτελέσει η προγραμματισμένη για το 2003-2005 διέλευση των κοινών υπόγειων δικτύων υποδομής, σε συνδυασμό με την ανακατασκευή των οδοστρωμάτων των οδών και των κοινοχρήστων χώρων.

Την αντίθετη ακριβώς όψη προβλημάτων καλούμαστε να αντιμετωπίσουμε στη δεύτερη περιοχή παρέμβασης, που εκτείνεται στα νοτιοανατολικά της μεσαιωνικής πόλης, από την Παναγία του Μπούργκου μέχρι την πύλη της Αγίας Αικατερίνης ή παλιά πύλη του μόλου των Μύλων και νοτιότερα μέχρι την ιπποτική πύλη της Ακαντίας, στο ύψος του νεότερου προμαχώνα του del Carretto. Κύριο χαρακτηριστικό είναι ότι περιλαμβάνει την πιο εκτεταμένη βομβαρδισμένη πλατεία στο κέντρο της Άνω Οβριακής συνοικίας, σε συνδυασμό με τον ερειπιώνα που δημιούργησε η μεταγενέστερη, επί ελληνικής Διοίκησης, κατεδάφιση των ερημωμένων δημόσιων κτηρίων της εβραϊκής κοινότητας. Πρόκειται για περιοχή αμιγούς κατοικίας, σχετικά υποβαθμισμένης, αφού σε ένα μεγάλο ποσοστό αποτελείται από εγκαταλελειμμένα ισραηλιτικά ακίνητα, που κατά κανόνα έχουν περιέλθει στην ιδιοκτησία του ελληνικού Δημοσίου.

Επιμέρους επεμβάσεις στα μνημεία και τους ακάλυπτους χώρους της περιοχής αυτής ξεκίνησαν αμέσως με την έναρξη της Προγραμματικής Σύμβασης, το χειμώνα του 1985-1986, μετά από την εκδήλωση καταρρεύσεων σε τμήματα του βομβαρδισμένου νοτιοανατολικού τμήματος του ιπποτικού Ξενώνα της Αγίας Αικατερίνης, στον οποίο κατοικούσαν σε υποβαθμισμένες συνθήκες 16 οικογένειες μεταναστών από τα γύρω νησιά της Δωδεκανήσου.

Η ολοκλήρωση της αποκατάστασης του σωζόμενου τμήματος του ιπποτικού ξενώνα το 1995, μετά την επιτυχή αντιμετώπιση του κοινωνικού προβλήματος και την οριστική μεταστέγαση των κατοίκων του, και η ίδρυση του Κέντρου Εκπαιδευτικών Αρχαιολογικών Προγραμμάτων έδωσαν μία έδρα της Υπηρεσίας στην περιοχή αυτή, που μπορεί να αποτελέσει εφιαλτήριο για τις συνολικότερες παρεμβάσεις.

Από το 1995 τέλος, στα πλαίσια του Β' Κ.Π.Σ., η 4^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και το Τ.Δ.Π.Ε.Α.Ε. προχώρησαν σε εργασίες ανασκαφικής διερεύνησης και στερέωσης – ανάδειξης των ερειπίων στους αρχαιολογικούς χώρους της Παναγίας της Νίκης, της ανώνυμης ιπποτικής εκκλησίας της οδού Κισθινίου, που συνδυάστηκε με την έρευνα της οικοδομικής εξέλιξης της ιπποτικής οχύρωσης

στην περιοχή της Ακαντιάς και της παλαιοχριστιανικής και βυζαντινής εκκλησίας στα νότια του Ξενώνα της Αγίας Αικατερίνης.

Εικόνα 3.25 Γενική άποψη του χώρου του Ξενώνα της Αγ. Αικατερίνης

Αυτή τη στιγμή προχωράει εντατικά η αποκατάσταση της ανατολικής βομβαρδισμένης πτέρυγας του Ξενώνα της Αγίας Αικατερίνης και η ενοποίηση του με τους αρχαιολογικούς χώρους που τον περιβάλλουν. Η τοποθέτηση ειδικά μελετημένης εφελκυσμένης κατασκευής (τέντας) για την προστασία των ερειπίων και των τοιχογραφιών της βυζαντινής εκκλησίας δίνει έμφαση στην ύπαρξη του σημαντικού αυτού μνημείου της μεσαιωνικής πόλης, αναδεικνύοντας το σε σημαντικό στοιχείο αναφοράς για τους κατοίκους της περιοχής.

Σημαντικά προβλήματα, των οποίων την αντιμετώπιση πρέπει να συμπεριλάβει η συνολική παρέμβαση στην ευρύτερη περιοχή είναι:

- ✓ Η αποκατάσταση – αναβάθμιση των κτισμάτων που ανήκουν στο ελληνικό Δημόσιο – Τ.Α.Π.Α. και ανέρχονται περίπου στο 70% των ιδιοκτησιών στην περιοχή αμιγούς κατοικίας της εβραϊκής συνοικίας. Με τον τρόπο αυτό επιδιώκεται η εγκατάσταση νέων μόνιμων κατοίκων, εμπλουτίζοντας τη σύνθεση της κοινωνικής δομής της τειχισμένης πόλης και εξασφαλίζοντας την ενεργή προστασία του σημερινού υποβαθμισμένου οικιστικού κελύφους.
- ✓ Η ολοκλήρωση των ανασκαφικών ερευνών και η ενοποίηση των εκτεταμένων αρχαιολογικών χώρων ως στοιχείων της διαχρονικής εξέλιξης

της πόλης της Ρόδου, ώστε να αποτελέσουν χώρους ποιοτικής αναβάθμισης της ζωής των κατοίκων της περιοχής αλλά και των πολυάριθμων επισκεπτών της μεσαιωνικής πόλης.

- ✓ Σημαντική είναι η αναβάθμιση της παλαιάς κύριας εισόδου στην ιπποτική πλατεία από το μόλο των Μύλων, της Πύλης της Αγίας Αικατερίνης, η οποία έχει πλέον χαθεί μέσα στην αναρχία ενός τεράστιου χώρου ελεύθερης στάθμευσης. Η επιχειρούμενη σήμερα ανάδειξη της σε κύρια πρόσβαση – αφετηρία του αρχαιολογικού περιπάτου της Εβραϊκής, σε συνέχεια του μνημειακού συνόλου του μόλου των Μύλων, αναμένεται να δώσει νέες δυνατότητες διαμόρφωσης στην αδόμητη πλέον βομβαρδισμένη πλατεία του Αγίου Παντελεήμονα.
- ✓ Σαν τελευταίο σημείο της ανάλυσης της αναστηλωτικής παρέμβασης, που ήδη βρίσκεται σε εξέλιξη στα μνημεία και τις οχυρώσεις της πόλης της Ρόδου, πρέπει να αναφερθούμε στις προοπτικές που έχουν τεθεί για την επέκταση του προγράμματος αποκατάστασης και ανάδειξης του μνημειακού συνόλου των μεσαιωνικών οχυρώσεων στο πλαίσιο του Γ' Κ.Π.Σ. (2000-2006). Στα άμεσα έργα περιλαμβάνονται:
- ✓ Η ολοκλήρωση των στερεωτικών και αναστηλωτικών επεμβάσεων στα σημεία που έχουν διαπιστωθεί σημαντικά προβλήματα και παλαιότερες καταρρεύσεις ή καθιζήσεις των κατασκευών.
- ✓ Η ολοκληρωμένη περιβαλλοντική και εσωτερική διαχείριση των μεγάλων προμαχώνων του Αγίου Γεωργίου και του del Carretto, καθώς και του φρουρίου του Αγίου Νικολάου, με ένταξη νέων χρήσεων.
- ✓ Η ολοκλήρωση της διαμόρφωσης του πυθμένα της τάφρου με επανένταξη του υπαίθριου θεάτρου «Μελίνα Μερκούρη», έτσι ώστε να αρμόζει στην κλίμακα και τις ιδιαίτερες απαιτήσεις του ευαίσθητου αυτού αρχαιολογικού χώρου.

Το νέο στοιχείο όμως των προγραμματιζόμενων κατά την επόμενη πενταετία επεμβάσεων στη μνημειακή ζώνη της μεσαιωνικής πόλης είναι η ανάπλαση της περιοχής των δύο κύριων λιμανιών, του Μεγάλου Λιμένα και του μικρού λιμένα του Μανδρακίου. Ήδη προχώρησε με πειραματικό χαρακτήρα η διαμόρφωση χαμηλωμένης πλατείας στο χώρο προ της κεντρικής Θαλασσινής Πύλης του μεσαιωνικού λιμανιού, στο πλαίσιο της οποίας αναδείχθηκαν τα αποκαλυφθέντα κατά την διέλευση των κοινών υπόγειων δικτύων ίχνη του ιπποτικού προτειχίσματος της θαλάσσιας οχύρωσης.

Η μνημειώδης βάση του ελληνιστικού μόλου με τετράγωνο πύργο μεγάλων διαστάσεων, η οποία αποκαλύφθηκε κατά τη συστηματική ανασκαφική έρευνα που ξεκίνησε πριν δύο χρόνια στο πλαίσιο του αναστηλωτικού προγράμματος του μεσαιωνικού μόλου και των ανεμόμυλων, βρίσκεται εγκλωβισμένη πίσω από αντιαισθητικές παράγκες και αυθαίρετες κατασκευές που συνεχώς πολλαπλασιάζονται. Η ολοκλήρωση της αποκατάστασης της βόρειας απόληξης του ιπποτικού μόλου και η προσπάθεια ανάδειξης του, σε συνδυασμό με τον επιβλητικό πύργο των Μύλων με τη διαμόρφωση περιμετρικής ζώνης προστασίας και ηλεκτροφωτισμό – νυχτερινή ανάδειξη του, στραγγαλίζονται από την ανεξέλεγκτη παραμονή των ογκωδών οχημάτων και container στο χώρο που προορίζεται για τη μετεπιβίβαση των επιβατικών των κρουαζιερόπλοιων.

Εικόνα 3.26 Ο Μόλος των Μύλων κατά την διάρκεια των επισκευών

Εικόνα 3.27 Ο Μόλος των Μύλων ύστερα από τις σωστικές επεμβάσεις

Με αυτές τις προϋποθέσεις είναι δυνατόν να επιτευχθεί η συνύπαρξη των μνημείων όλων των εποχών στη σύγχρονη πόλη ως στοιχείων αναβάθμισης της ποιότητας ζωής των κατοίκων της. Αυτό είναι το σημαντικό επίτευγμα που θα εξασφαλίσει τη διαρκή συντήρηση των ορατών στοιχείων του παρελθόντος, ταυτόχρονα και ως δυναμικών στοιχείων του μέλλοντος μιας ιστορικής πόλης.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4

ΟΙΚΟΔΟΜΙΚΑ ΥΛΙΚΑ – ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΔΟΜΗΣΗΣ

4.1 Γενικά

Οι οικοδομικές τεχνικές που χρησιμοποιήθηκαν στην Ρόδο, όπως και αλλού, σχετίζονται κυρίως με τα διατιθέμενα στη φύση υλικά. Το κλίμα και τα κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα έπαιξαν επίσης σημαντικό ρόλο στην επιλογή των αρχιτεκτονικών λύσεων και αυτές με τη σειρά τους, στα υλικά και στις τεχνικές μεθόδους που εφαρμόστηκαν. Το ξύλο και η πέτρα υπήρξαν επί αιώνες τα κύρια υλικά δόμησης. Από τη φύση επίσης προέρχονται και οι κονίες που χρησιμοποιήθηκαν. Η πέτρα προέρχεται από το ίδιο το νησί ενώ την ξυλεία εκτός από την ίδια την Ρόδο προμήθευε και Μικρασιατική ενδοχώρα. Τέλος το σίδηρο χρησιμοποιήθηκε σε πολύ μικρή έκταση και στα απολύτως απαραίτητα.

4.1.1 Η πέτρα

Τα πετρώματα που δίνουν την πέτρα, που χρησιμοποιείται ως οικοδομικό υλικό, είναι δύο ειδών: στο βόρειο τρίγωνο του νησιού επικρατεί ο ψαμμιτικός ασβεστόλιθος. Στο κεντρικό και νότιο τμήμα του νησιού αφθονεί ο συμπαγής ασβεστόλιθος των ορεινών όγκων του Ατταβύρου και του Ακραμύτη. Το πέτρωμα αυτό θεωρείται παλαιότερο.

Ο ψαμμιτικός ασβεστόλιθος πρόκειται δόμησης από τα ψαμμιτικά πετρώματα της περιοχής είναι βιογενούς κατά το πλείστον προέλευσης, με χαμηλές, μηχανικές αντοχές και γενικά μεγάλη ανομοιογένεια. Είναι ιδιαίτερα πορώδες γεγονός που τον καθιστά κακής ποιότητας οικοδομικό υλικό λόγω της μεγάλης υδροαπορροφητικότητας του. Οι πόροι του λίθου αυτού, σε συνδυασμό με τις τοπικές κλιματικές συνθήκες, είναι σε μεγάλο βαθμό υπεύθυνοι για τις φθορές των ιστορικών κτηρίων της Ρόδου ειδικά μάλιστα της πόλης. Ο ασβεστόλιθος με μορφή αργών λίθων χρησιμοποιήθηκε για την οικοδόμηση κτηρίων στα χωριά της κεντρικής και νότιας Ρόδου. Το όνομα τους το οφείλουν στο σκούρο γκριζο χρώμα που έχει το πέτρωμα, ακόμα το συναντάμε σε κιτρινωπές ή καφέ αποχρώσεις λόγω των οξειδίων των μετάλλων.

Ο πορόλιθος είναι το υλικό δομής, ασβεστολιθικό πέτρωμα που λαξεύεται εύκολα και χρησιμοποιείται στην οικοδομική ή αλλιώς πουρί. Σχεδόν όλα τα ιστορικά κτήρια του νησιού, από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα, έχουν δομηθεί με αυτό. Τα ιερά της Λίνδου και της Καμείρου έχουν κτιστεί με το λίθο αυτόν στον οποίο λόγω της μικρής σκληρότητας του, έχουν λαξευθεί κυμάτια, ραβδώσεις και άλλα αρχιτεκτονικά στοιχεία.

Εικόνα 4.1 Κατασκευή και ανακατασκευή από πορόλιθο

Εικόνα 4.2 Κατασκευή από ασβεστόλιθο

Η προμήθεια του ασβεστόλιθου γινόταν από μικρά λατομεία κοντά στους οικισμούς. Τα μαρμάρινα μέλη των παλαιοχριστιανικών ναών προέρχονται από λατομεία εκτός νησιού ή από αρχαία σπόλια σε δεύτερη χρήση.

Το βότσαλο της θάλασσας είναι ένα φυσικό υλικό που χρησιμοποιήθηκε σε μεγάλη έκταση ως οικοδομικό υλικό για τη διάστρωση δαπέδων εσωτερικών και εξωτερικών χώρων, καθώς και οδόστρωμα αντικαθιστώντας τις πλακοστρώσεις.

4.1.2 Το ξύλο

Η ξυλεία στο μεγαλύτερο μέρος της προερχόταν από τα δάση της Ρόδου, στα οποία φύτρωναν δέντρα κατάλληλα για οικοδομικές εργασίες, όπως πεύκα, κυπαρίσσια και κέδροι. Χρησιμοποιήθηκε και ξυλεία των δασών της Μικράς Ασίας που, ειδικά στα Δωδεκάνησα ονομάζεται κατράνι. Η προμήθεια του ήταν δυνατή δεδομένου ότι οι εμπορικές σχέσεις του κράτους των Ιπποτών με τους Οθωμανούς διατηρήθηκαν καλές παρά τις κατά καιρούς εχθροπραξίες.

Πρόκειται για ένα είδος κέδρου σχετικά σκληρό, με ελάχιστους ρόζους που αναδύει ευχάριστη οσμή κατά την επεξεργασία του. Αν και δεν έχει την αντοχή του κυπαρισσόξυλου, όταν χρησιμοποιείται στεγνό είναι ανθεκτικό ακόμη και σε δυσμενείς κλιματικές συνθήκες. Το ξύλο της Μικράς Ασίας χρησιμοποιήθηκε για όλα σχεδόν τα ξύλινα μέρη των κτηρίων αλλά κυρίως για τα φέροντα δοκάρια των πατωμάτων και τα κουφώματα.

Εικόνα 4.3 Εβραϊκή επιγραφή σε ξύλο που χρησιμοποιήθηκε σαν δοκάρι

4.1.3 Το σίδηρο

Χρησιμοποιήθηκε κυρίως για κιγκλιδώματα, καρφιά, συνδετήρες, ελκυστήρες, χειρολαβές, κλειδαριές και φυσικά οικοδομικά εργαλεία. Λόγω της επίπονης κατεργασίας του και του ότι σπάνιζε, ήταν σχετικά ακριβό και γι' αυτό είχε περιορισμένη χρήση και μόνο σε σημαντικά κτήρια. Για την προέλευση των μετάλλων, δεν υπάρχουν αρκετές πληροφορίες.

4.1.4 Κονίες και κονιάματα

Ως κονίες, δηλαδή συγκολλητικές ύλες οι οποίες αναμειγνύομενες με αδρανή δίνουν τα κονιάματα, έχουν χρησιμοποιηθεί διάφορα υλικά. Το κοινό αργιλόχωμα, με την **πηλοκονία** που περιείχε, ήταν το πρώτο και παρέμενε κατά το μεσαίωνα η πιο διαδεδομένη κονία στο νησί για τις συνηθισμένες κατασκευές. Χαρακτηριστικό είναι ότι μέχρι και σήμερα διασώζονται στο νησί αλλά και στην μεσαιωνική πόλη σπίτια, πολύ μεγάλης ηλικίας, που για κάλυψη επίπεδων δώματος χρησιμοποιούν ένα είδος αργίλου γκρίζου χρώματος που τοπικά ονομάζετε πατελία.

Μια άλλη κονία ήταν ο **ασβέστης** είτε σαν υδράσβεστος είτε σαν σβησμένος ασβέστης. Πρόκυπτε για Οξειδίο του ασβεστίου CaO προέρχεται από τον ασβεστόλιθο με μεγάλα ποσοστά ανθρακικού ασβεστίου CaCO_3 , μετά από φρύξη. Πιο συγκεκριμένα ο υδράσβεστος είναι Όταν η άσβεστος έλθει σε επαφή με το νερό μετατρέπεται σε Υδράσβεστο ή Υδροξείδιο του ασβεστίου $\text{CaO} + \text{H}_2\text{O} \Rightarrow \text{Ca(OH)}_2 + \text{θερμότητα}$. Σταδιακά η υδράσβεστος διογκώνεται και κονιορτοποιείται. Η Υδράσβεστος πρέπει να αποθηκεύεται σε μικρές ποσότητες και σε ειδικούς χώρους, αφού με την επίδραση του ατμοσφαιρικού αέρα δεσμεύει το CO_2 και μετατρέπεται σε CaCO_3 (Ανθρακικό ασβέστιο) Αυτή η ιδιότητα της υδρασβέστου είναι χρήσιμη όταν απαιτείται παραγωγή πολύ καθαρού CaCO_3 που προορίζεται σε ειδικές χρήσεις. Ανάλογα με την ποσότητα του νερού που προστίθεται στον ασβέστη παράγεται υδράσβεστος σε μορφή πολτού ή σκόνης. Η υδράσβεστος προσδίδει στα υλικά που προστίθεται μια πλαστικότητα και βοηθά τόσο στην συγκόλληση όσο και στην διαμόρφωση της επιφάνειας. Βέβαια ο ασβέστη ήταν ένα σχετικά ακριβό υλικό έτσι χρησιμοποιούταν σε μεγάλα κτήρια ή όταν υπήρχαν οικονομικοί πόροι ο ασβέστης αναμειγνυόταν με το αργιλόχωμα ή ακόμα χρησιμοποιούνταν μόνος του με την πρόσμιξη της άμμου ως κονίαμα.

Ακόμα δράση του ηφαιστείου της Νισύρου έχει δημιουργήσει μια εξαιρετικής ποιότητας φυσική κονία ή ποζουλάνα. Η εξόρυξη του υλικού αυτού γίνεται από στο νησάκι Γυαλί κοντά στην Νίσυρο και είναι γνωστή στα Δωδεκάνησα με το όνομα πορσελάνη. Η πορσελάνη σήμερα προέρχεται από την Αντιμάχεια της Κω. Όπως όλες οι ποζολάνες όταν αναμιχθεί με ασβέστη αποχτά υδραυλικές ιδιότητες και δηλαδή στερεοποιείτε ακόμα και μέσα στο νερό. Το υλικό αυτό δίνει ισχυρά κονιάματα που έχουν μεγαλύτερες μηχανικές αντοχές και στεγανότητα από τα κοινά ασβεστοκονιάματα. Έχει χρησιμοποιηθεί στα κονιάματα τμημάτων των οχυρώσεων και σημαντικά κτήρια της πόλης. Η σκόνη κεραμικού υλικού είναι κονία γνωστή από την αρχαιότητα. Παράγεται με τεμαχισμό παλαιών κεραμικών οστράκων σε τριβείο. Ανάλογα με την χρήση είναι δυνατή ποικίλη κοκκομετρική σύνθεση. Αναμειγμένη με ασβέστη σε αναλογία όγκου 1:3 παράγει κονίαμα μεγάλης αντοχής και

στεγανότητας το γνωστό κουρασάνι, είναι ένα είδος κονιάματος που ανακαλύφθηκε και χρησιμοποιήθηκε κατά τους ρωμαϊκούς και βυζαντινούς χρόνους, αποτελείται από θηραϊκή γη, ποταμίσια άμμο, κεραμάλευρο και υδρασβέστιο. Η χρήση του ήταν σε οδοστρώσεις, στεγανώσεις εξωτερικών τοίχων, τρούλων δεξαμενών κατά κύριο λόγο αλλά και αλλού.

Σε αξιολογικά κτήρια της παλιά πόλης κυρίως της ιπποτικής περιόδου συναντώνται κονιάματα αρμών και επιχρισμάτων διαφόρων περιόδων, λόγω των επισκευών και επεμβάσεων που ακολούθησαν.

Τελειώνοντας για τα κονιάματα παραθέτουμε συμπεράσματα από την μελέτη του Ε.Μ.Π για τα παλαιά κονιάματα στα σημεία που αναφέρετε για την παλιά πόλη της Ρόδου:

«Τα κονιάματα της Μεσαιωνικής Πόλης της Ρόδου μπορούν να χαρακτηριστούν ως ασβεστοκονιάματα χωρίς υδραυλικά συστατικά. Τα αδρανή είναι φυσικά κύριος ασβεστολιθικά που όμως περιέχουν σημαντικό ποσοστό, έως 30%, χαλαζία και άλλων ορυκτών που είναι θραύσματα εκρηξιγενών πετρωμάτων.

Τα κονιάματα της Μεσαιωνικής Πόλης της Ρόδου είναι τυπικά ασβεστιτικά (έως 90%) κονιάματα, που συντίθενται από ασβέστιο και άμμο και χαρακτηρίζονται από τη σταθερή αναλογία κονία/αδρανούς, γεγονός που αποδεικνύει σταθερή τεχνολογία παραγωγής, ποιότητας και προέλευσης πρώτων υλών, ανεξάρτητα από τις ιστορικές περιόδους, που χαρακτηρίζουν τα κτίσματα που έγινε η δειγματοληψία.

Σε χαρακτηριστικά στοιχεία της τεχνικής της αρμολόγησης όπως λεπτοί αρμοί εσωτερικά του μετώπου του τοίχου, με μερική κάλυψη της επιφάνειας αρμολόγησης, καθώς και στο πορώδες του πωρόλιθου ως δομικού λίθου αποδίδεται η σχετικά υψηλή ταχύτητα και υψηλός βαθμός ενανθράκωσης των κονιαμάτων (σ.σ. βάσει της γνώστης αντίδρασης $\text{Ca(OH)}_2 + \text{CO}_2 \rightarrow \text{CaCO}_3 + \text{H}_2\text{O}$)

Η πλήρης μετατροπή της ασβεστού σε ανθρακικό ασβέστιο ερμηνεύουν τις καλές μηχανικές αντοχές σε εφελκυσμό.

Η φθορά των κονιαμάτων οφείλεται στη χημική διάλυση του ενεργού μικρό-κρυσταλλικού ασβεστίτη, που στη συνέχεια διευκολύνει την κυκλοφορία και κρυστάλλωση των διαλυτών αλάτων και τη συναφή αποσάθρωση. Ειδικότερα, στην περίπτωση των ιδιαίτερα σκληρών και ανθεκτικών κονιαμάτων η ασυμβατότητα με τους δομικούς λίθους προσανατολίζει την κυκλοφορία των αλάτων στην πέτρα και οδηγεί εκλεκτικά στην αποσάθρωση του πωρόλιθου». Ακόμα χρησιμοποιήθηκαν θηραϊκή γη και πορσελάνη από την Αντιμάχεια της Κω.

Άλλο ένα σύνηθες κονίαμα, γνωστό από την αρχαιότητα ήταν η **Οστρακοκονία ή Οστρακιά ή Κουρασάνι**, φυσικό προϊόν χωρίς χημικές προσμίξεις, που παράγεται από την ανάμειξη αλεσμένου κεραμιδιού και ασβέστη. Το κουρασάνι με κατάλληλη επεξεργασία γινόταν άριστο υδρομονωτικό υλικό, που κάλυπτε θόλους και επίπεδες στέγες και εσωτερικές επιφάνειες δεξαμενών νερού. Στη Ρόδο κατά την περίοδο της Ιπποτοκρατίας και της τουρκοκρατίας το κουρασάνι κάλυπτε και τις εξωτερικές επιφάνειες κτηρίων, όπου εξασφάλιζε στεγανότητα και ανθεκτικότητα, ενώ ταυτόχρονα χάριζε στα κτίσματα το γνωστό κοκκινωπό χρώμα.

4.2 Τεχνικές Δόμησης

Οι τεχνικές δόμησης ποικίλουν ανάλογα με την ιστορική περίοδο στην οποία αναφερόμαστε και στις κοινωνικές και οικονομικές συνθήκες που επικρατούν. Κατά την ιπποτοκρατία μεταφέρονται στη Ρόδο αρχιτεκτονικές μορφές και ορισμένες τεχνικές των Δυτικοευρωπαϊκών χωρών, τόπο καταγωγής των κυρίαρχων του νησιού. Κατά την Οθωμανική περίοδο οι αρχιτεκτονικές λύσεις που απαιτούν τα σημαντικά κτήρια των νέων ηγεμόνων διαφέρουν από εκείνες των ντόπιων. Οι πληροφορίες από γραπτές πηγές που αναφέρονται στην Ρόδο της Βυζαντινής περιόδου είναι ελάχιστες. Τα στοιχεία που διαθέτουμε για τα οικοδομικά δεδομένα της εποχής προέρχονται κυρίως από ανασκαφικά δεδομένα ή συνάγονται από αυτά που γνωρίζουμε για άλλες περιοχές της Αυτοκρατορίας. Τα σωζόμενα κτήρια για άντληση πληροφοριών είναι μόνο εκκλησίες και τμήματα οχυρώσεων. Απ' την άλλη η Ιπποτική περίοδος αποτέλεσε μια περίοδο έντονης οικοδομικής δραστηριότητας με οχρωματικά έργα, κοσμικά και εκκλησιαστικά κτήρια, τα οποία παρουσίαζαν μεγάλες αλλαγές στο αρχιτεκτονικό ύφος και στις κατασκευαστικές λύσεις. Αντίθετα η πλειοψηφία των οθωμανικών κτηρίων δεν έχουν τα χαρακτηριστικά της άρτιας και επιμελημένης κατασκευής των ιπποτικών κτηρίων. Εξαιρεση αποτελούν ελάχιστες ιδιωτικές κατοικίες, καθώς και τα τεμένη και τα λουτρά.

4.2.1 Θεμελιώσεις

Κατά την Βυζαντινή Περίοδο τα θεμέλια ήταν τοιχοποιίες από πωρόλιθο με διαστάσεις των λίθων 0,20X0,20X0,20. Για τις οχυρώσεις ή για σημαντικά δημόσια κτήρια έχει χρησιμοποιηθεί ως συνοδευτικό υλικό το ασβεστοκονίαμα, το οποίο μπορεί να ήταν μίγμα ασβέστη και σκόνης κεραμικού υλικού ή πορσελάνης. Αργότερα την περίοδο των Ιπποτών οι θεμελιώσεις των φερόντων στοιχείων κατασκευάζονται από μεγάλο μεγέθους λαξευτούς πωρόλιθους. Κατά κανόνα το πάχος του θεμελίου υπερβαίνει το πάχος του τοίχου. Τα θεμέλια των τειχών έχουν λοξή την εξωτερική τους πλευρά και οι διαστάσεις των λίθων κυμαίνονται από 0,20-0,30μ και είναι κτισμένοι κατά το ισόδομο σύστημα. Αντίθετα τα θεμέλια των τοίχων που κατασκευάστηκαν από τους Οθωμανούς έχουν μικρό βάθος και πάχος όμοιο με αυτό του τοίχου. Υπάρχουν περιπτώσεις που στην ουσία δεν υφίστανται θεμέλια αφού οι τοίχοι σταματούν λίγα εκατοστά κάτω από το έδαφος. Απ' την άλλη τα θεμέλια δημόσιων κτηρίων, όπως αυτά του τεμένους του Ρετζέπ Πασά(1588), είναι ιδιαίτερα επιμελημένα, καθώς το θεμέλιο προχωρεί σε μεγάλος βάθος.

Εικόνα 4.4 Θεμελιώσεις

4.2.2 Φέροντα Στοιχεία

Τα κύρια φέροντα στοιχεία των οικοδομών και των τριών περιόδων (Βυζαντινή, Ιπποτική και Οθωμανική) είναι οι τοιχοποιίες, οι πεσσοί, οι κονίες, τα τόξα και τα πατώματα. Οι θόλοι, οι οποίοι κυριαρχούσαν στην Βυζαντινή και Ιπποτική Περίοδο, την Οθωμανική Περίοδο αντικαθίστανται από τους τρούλους.

4.2.2.1 Τοιχοποιίες

Κατά την Βυζαντινή Περίοδο το υλικό των τοίχων είναι ο ντόπιος παρόλιθος. Στις εκκλησίες της περιόδου που έχουν διατηρηθεί μέχρι σήμερα, οι λίθοι είναι λαξευτοί. Το σύστημα δόμησης στους μεγάλους ναούς είναι ισόδομο και οι δόμοι έχουν ύψος 0,40-0,20μ. Χρησιμοποιείται ασβεστοκονίαμα μικρού πάχους (<1,5εκ.). Σε εκκλησίες μικρών διαστάσεων συναντούμε τοιχοποιίες με αργούς λίθους κτισμένους χωρίς ιδιαίτερη επιμέλεια. Τα πάχη των τοίχων αν και ποικίλουν είναι σημαντικά (0,50-0,60μ.). Σε μερικά σημαντικά κτήρια παρατηρούμε την χρήση τούβλων στους αρμούς τμημάτων της λαξευτής λιθοδομής. Η χρήση αυτή όμως δεν γίνεται με συστηματικό και οργανωμένο τρόπο ώστε να μπορούμε να μιλήσουμε για το γνωστό πλινθοπερίβλητο σύστημα δόμησης. Κατά την Ιπποτική Περίοδο οι φέροντες τοίχοι έχουν πάχος 0,50-0,60μ. Οι τοίχοι ισογείων οι οποίοι στηρίζουν θόλους έχουν ακόμη μεγαλύτερο πάχος (>0,80μ.). Οι πέτρες είναι γενικά καλά λαξευμένες σύμφωνα με το ψευδοισόδομο ή ισόδομο σύστημα. Κατά τον 14^ο αι. τα μεγέθη των λίθων είναι μεγάλα με ύψος δομών 0,40-0,50μ. Κατά τον 15^ο αι. και 16^ο αι. το ύψος των δομών είναι 0,19-0,22μ. Χρησιμοποιείται ασβεστοκονίαμα σε πολύ λεπτή στρώση, με τρόπο τέτοιο ώστε να μη χρειάζεται αρμολόγημα. Οι τοίχοι των οχυρώσεων έχουν μεγάλα πάχη που συχνά φτάνουν τα 2,00μ. Κατά κανόνα πρόκειται για τοιχοποιίες λαξευτών παρόλιθων στις δύο όψεις του τείχους και πλήρωση του κενού με μικρές πέτρες και χώμα. Η τοιχοποιία της εξωτερικής πλευράς έχει κλίση ως προς την κατακόρυφο προς το εσωτερικό, για μεγαλύτερη στατική ευστάθεια και αντοχή κατά την πρόσπτωση των βλημάτων.

Εικόνα 4.5 Τοιχοποιία

Εικόνα 4.6 Τοιχοποιία

Ο τρόπος δόμησης τους ποικίλει. Τείχη κτισμένα κατά την διάρκεια εχθροπραξιών δομούνται με λίθους μικρού μεγέθους (συνήα με 0,20X0,20μ), λόγω της ταχύτητας κατασκευής. Ενώ σε περιοχές που έχουν ανεγερθεί σε ειρηνικές περιόδους το ύψος των δομών φτάνει 0,40μ. Κατά την Οθωμανική Περίοδο οι εξωτερικοί τοίχοι είναι φέρουσες λιθοδομές. Στις κατοικίες οι εξωτερικοί τοίχοι του ισογείου είναι αργολιθοδομές με πάχος 0,50μ. περίπου, επιχρισμένες εξωτερικά και εσωτερικά. Συχνά αντί επιχρίσματος υπάρχει απλή βαφή με υδρόχρωμα ασβέστη. Οι τοίχοι των ορόφων είναι συνήθως λαξευτές λιθοδομές πάχους 0,20μ. Οι λιθοδομές είναι εμφανείς εξωτερικά και επιχρισμένες εσωτερικά με ασβεστοκονίαμα πάχους 2εκ. Οι τοίχοι των ορόφων, είναι διάτρητοι από παράθυρα διαστάσεων 0,60-0,70 X 1,00-1,30μ. με ενδιάμεσα τμήματα τοίχους(πεσσούς) πλάτους 0,40μ. περίπου.

4.2.2.2 Πεσσοί

Κατά την Βυζαντινή Περίοδο οι πεσσοί (Τετράγωνος κίονας πάνω στον οποίο στηρίζονταν οι αψίδες του θόλου των χριστιανικών ναών) είναι δομημένοι με πωρόλιθο επιμελώς λαξευμένο και χρήση κονιάματος μικρού πάχους. Συνήθως ήταν κατακόρυφα φέροντα στοιχεία τόξων μεγάλων ανοιγμάτων. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της περιόδου οι πεσσοί της Παναγίας του Κάστρου. Όμοια στην Ιπποτική Περίοδο, οι πεσσοί δομούνται με λαξευτούς πωρόλιθους και ασβεστοκονίαμα. Στην εκκλησία της Παναγίας του Μπούργκου οι πεσσοί έχουν αντικατασταθεί από κτιστούς ογκώδεις κόνιες κυκλικής διατομής. Τέλος οι πεσσοί ως οικοδομικό στοιχείο στην Οθωμανική περίοδο χρησιμοποιείται στα τεμένη. Στη Ρόδο μεγάλος αριθμός τεμενών ήσαν οι προϋπάρχουσες του 1522, εκκλησίες της πόλης.

Εικόνα 4.7 Πεσσοί στη οδός Σωκράτους

Εικόνα 4.8 Πεσσοί

4.2.2.3 Κίονες

Την περίοδο του Βυζαντίου οι κίονες είναι μαρμάρινοι, μονολιθικοί συχνά σε δεύτερη χρήση, προερχόμενοι πιθανόν από κτήρια της ελληνιστικής περιόδου. Στους κίονες εδράζονται ημικυκλικά τόξα, έτσι ώστε τα φορτία να διαβιβάζονται κατακόρυφα στον κίονα. Πάντα οι κίονες φέρουν κιονόκρανο και βάση από μάρμαρο. Την περίοδο των Ιπποτών οι κίονες είναι επίσης μονολιθικοί μαρμάρινοι και έχουν χρησιμοποιηθεί μόνο σε σημαντικά κτήρια, όπως του Μεγάλου Μαγίστρου. Γενικά οι κίονες αποφεύγονται γιατί αποτελούν ευπαθή φέροντα στοιχεία, ιδιαίτερα σε περιοχή σεισμογενή όπως η Ρόδος. Τέλος την περίοδο της Τουρκοκρατίας οι κίονες χρησιμοποιούνται για τη στήριξη των τοξοστοιχιών των προστώων των τεμένων, των εσωτερικών ξύλινων εξωστών και στο εσωτερικό όταν δημιουργούνται ειβάν. Στην τελευταία περίπτωση οι κίονες είναι κτιστοί κυλινδρικοί. Οι μαρμάρινοι κίονες προέρχονται πάντα από παλιότερα κτήρια, συνήθως ελληνιστικά ή παλαιοχριστιανικά.

Εικόνα 4.9 Διάταξη κίωνων στην Παναγιά του Μπούργκο

4.2.2.4 Τόξα

Το τόξο είναι το βασικό φέρον στοιχείο και τρόπος γεφύρωσης ανοιγμάτων. Οι βυζαντινοί θολίτες είναι πωρόλιθοι επιμελώς λαξευμένοι με σφηνοειδή μορφή, για να υπάρχει απόλυτη συναρμογή μεταξύ τους. Στους αρμούς χρησιμοποιείται συνήθως μικρή ποσότητα κονιάματος. Απ' την άλλη οι διαστάσεις των ιπποτικών τόξων ποικίλουν, είναι είτε ημικυκλικά είτε αποτελούν τμήμα κύκλου (χαμηλωμένα), τα οποία έχουν σχέση ανοίγματος προς ύψος $8/5$. Χαρακτηριστικότερα τόξα της ιπποτικής περιόδου είναι τα οξυκόρυφα που προκύπτουν από την τομή δύο κυκλικών τόξων. Αντίθετα στις οθωμανικές κατοικίες τα τόξα χρησιμεύουν για την διαχώριση χώρων. Συνήθως τόξα μεμονωμένα συναντώνται επίσης στο ισόγειο των σημαντικών κατοικιών, όπου οι χώροι χρησίμευαν ως αποθήκες και ήταν χρήσιμος ο ενιαίος χώρος που εξασφάλιζε το άνοιγμα τόξου. Οι διαχωριστικοί τοίχοι του ορόφου εδράζονται στα τόξα αυτά. Τα τόξα των τοξοστοιχιών των τεμενών ενισχύονται με μεταλλικούς οριζόντιους ελκυστήρες στα στάθμη των γενέσεων.

Εικόνα 4.10 Τόξα

4.2.2.5 Θόλοι- Τρούλοι

Η θολοδομία των βυζαντινών χρόνων στη Ρόδο έχει δύο κυρίως μορφές: τους θόλους και τους τρούλους. Στους ναούς μικρών διαστάσεων, της εποχής αυτής οι καλύψεις γίνονται με ημικυλινδρικούς θόλους(Αγ. Αικατερίνη, Αγ. Κωνσταντίνος). Σε σταυροειδείς ναούς ο κεντρικός χώρος καλύπτεται με τρούλο εδρασμένο σε κυλινδρικό τύμπανο(Αγ. Φανούριος, Αγ. Σπυρίδων). Στις ιπποτικές κατοικίες οι θόλοι συνηθίζονται στα ισόγεια. Πρόκειται για επιμελημένες κατασκευές από λαξευτούς παρόλιθους πάχους 0,18-0,22μ. και μήκους 0,25-0,50μ. Έχουν διατομή ημικυκλική ή μικρότερη του ημικυκλίου. Σταυροθόλια και θόλοι με νευρώσεις είναι δεν περιορίζονται μόνο σε εκκλησίες(Παναγία του Μπούργκου, η Παναγία του Κάστρου) αλλά συναντώνται σε σπίτια και καταστήματα. Για το σχηματισμό του δαπέδου πάνω από το θόλο τα κενά μεταξύ των τοίχων και του εξωραχίου του θόλου γεμίζονται με χώμα. Σε ορισμένες περιπτώσεις για την μείωση των νεκρών φορτίων που δημιουργούνται εγκιβωτίζονται στα σημεία αυτά κενά κεραμικά αγγεία μεγάλου μεγέθους. Αντίθετα σε Οθωμανικά κτήρια της Ρόδου δεν συναντάται ο θόλος ως μορφής στέγασης, αλλά ο τρούλος, όπως βλέπουμε σε πολλά τεμένη και λουτρά. Στα τεμένη ο τρούλος καλύπτει τον κυρίως χώρο προσευχής και έχει ημισφαιρικό σχήμα, τουλάχιστον εσωτερικά. Η μετάβαση από τον κύκλο της έδρασης του τρούλου στο τετράγωνο του χώρου γίνεται με ημιχώνια, χαρακτηριστικό της μουσουλμανικής αρχιτεκτονικής. Συνήθως τα προστώα των τεμένων στεγάζονται με σειρά ημισφαιρικών επίσης τρουλίσκων. Οι τρούλοι είναι κατασκευασμένοι με λαξευμένο παρόλιθο και στα τεμένη καλύπτονται με φύλλα μολύβδου. Οι κρήνες καθαρισμού είναι κτήρια που, κατά κανόνα, συνοδεύουν τα τεμένη. Στη Ρόδο έχουν μορφή πολυγωνικής μαρμάρινης δεξαμενής με κρουνούς περιμετρικά για τον καθαρισμό των χεριών και του προσώπου των πιστών πριν την προσευχή. Η δεξαμενή στεγάζεται με ημισφαιρικό τρούλο με χαμηλό τύμπανο, που εδράζεται σε έξι λίθινους κτιστούς κίονες μέσω των τόξων. Οι κίονες περιβάλλουν την δεξαμενή αφήνοντας διάδρομο γύρω από την κρήνη για τους πιστούς. Η εξωτερική επιφάνεια επιχρίεται με κουρασάνι και η εσωτερική με ασβεστοκονίαμα. Τα περισσότερα οθωμανικά σπίτια έχουν λουτρά (χαμάμ) που λειτουργούν με υπόκαυστα. Στεγάζονται με μικρούς τρούλους διαμέτρου μέχρι 2,00μ. κατασκευασμένους από λαξευμένο παρόλιθο. Η εξωτερική επιφάνεια του τρούλου επιχρίεται με κουρασάνι ενώ εσωτερικά με ασβεστοκονίαμα. Τρούλοι καλύπτουν τους χώρους του σωζόμενου οθωμανικού λουτρού έργο πιθανότατα του τέλους του 16^{ου} αι. Είναι και αυτοί λίθινοι, επιχρισμένοι εξωτερικά με κουρασάνι και εσωτερικά με ασβεστοκονίαμα. Όλοι οι τρούλοι είναι διάτρητοι με ανοίγματα αστεροειδούς μορφής καλυμμένα με μικρά ημισφαίρια. Το πάχος των τρούλων κυμαίνεται από 0,25-0,30μ. ανάλογα με τη διάμετρό τους.

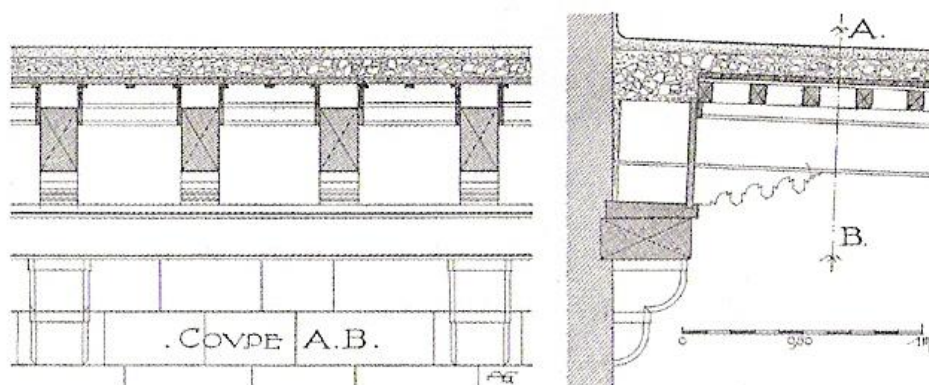
Εικόνα 4.11 Εσωτερικό θόλου

Εικόνα 4.12 Τρούλος

4.2.2.6 Πατώματα- Δώματα

Δεν έχουν σωθεί ξύλινα πατώματα της βυζαντινής περιόδου. Στους ναούς τα δάπεδα ήταν πλακοστρωμένα με μαρμάρινες πλάκες και διακοσμημένα με ψηφιδωτά. Η προέλευση αυτών ήταν είτε από το χωριό Λάρδος της Ρόδου με χρήση του Λάρτιου λίθου είτε από ερειπωμένους αρχαίους ναούς και διάφορα αρχιτεκτονικά μέλη σε δεύτερη χρήση, τα λεγόμενα σπόλια. Ενώ από την Ιπποτική και την Οθωμανική περίοδο έχουν διασωθεί κάποια ξύλινα πατώματα. Κατά την ιπποτική περίοδο τα πατώματα είναι με δοκούς 0,20-0,35μ που φέρουν δοκίδες διαστάσεων 0,09X0,07μ, πάνω στις οποίες τοποθετείται πέτσωμα από σανίδες πλάτους 0,20μ και πάχους 0,03μ. Οι αρμοί μεταξύ των σανίδων καλύπτονται με αρμικάλυτα. Οι δοκοί, οι δοκίδες και τα αρμοκάλυπτα ήταν πάντα επιζωγραφισμένα με γεωμετρικά και φυτικά σχήματα με έντονα χρώματα. Σε ελάχιστες περιπτώσεις έχουν διασωθεί ίχνη των διακοσμήσεων αυτών από τα οποία έγινε αποκατάσταση τους σε όλη την έκταση της οροφής ενός δωματίου. Στα σημαντικά κτήρια τα άκρα των δοκών του δώματος έχουν στο κάτω πέλμα τους διεύρυνση καθ' ύψος, ένα είδος κιλίβαντος (φουρουσιού) με κυμάτια, μέσω του οποίου εδράζονται στους εκατέρωθεν τοίχους. Με τον τρόπο αυτό ενισχύεται η δοκός στο σημείο της στήριξης, και αυξάνεται ο όγκος του ξύλου μέσα στον τοίχο, όπου και υφίσταται την μεγαλύτερη φθορά(σάπισμα) και κατά συνέπεια μείωση διαστάσεων.

Εικόνα 4.13 Τομές Ιπποτικού Δώματος

Τα δώματα, κυρίως των σημαντικών κτηρίων, αποτελούνται από μια στρώση λιθοδέματος με ασβεστοκονίαμα πάχους 0,10μ. η οποία καλύπτεται και προστατεύεται από ένα στρώμα κουρασανιού πάχους 0,04-0,05εκ, το οποίο έχει πατηθεί και λειανθεί και αποτελεί τη στεγνωτική επικάλυψη του δώματος. Τα υπόλοιπα κτήρια της Μεσαιωνικής πόλης είναι πολύ πιθανόν να είχαν δώματα καλυμμένα με πατελιά. Πρόκειται για αργιλικό χρώμα το οποίο διαστρώνεται πάνω στο πέτσωμα σε πάχος 0,20-0,30μ. Κατά τη διάστρωση διαβρέχεται και συμπιέζεται με κύλινδρο. Τα οθωμανικά πατώματα αποτελούνται από ξύλινα δοκάρια πάνω στα οποία στηρίζονται σανίδες πλάτους 0,20-0,25μ και πάχους 25χιλ. Συνήθως σε σημαντικά κτήρια μεταξύ δοκών και ξύλινου πετσώματος παρεμβάλλονται δοκίδες, οι οποίες ενισχύουν την ακαμψία του δίσκου τον οποίον αποτελεί το πάτωμα. Το πάτωμα των δωματίων συνήθως έχει αναβαθμό(σκαλοπάτι). Μόνο μια μικρή λωρίδα

του δαπέδου βρίσκεται στη στάθμη του δαπέδου των χώρων διημέρευσης ενώ το υπόλοιπο βρίσκεται ψηλότερα. Συχνά στον αναβαθμό τοποθετείται και ξύλινο κάγκελο στο μέσον του οποίου αφήνεται κάποιο άνοιγμα. Μετά τον αναβαθμό συχνά δημιουργείται υπερυψωμένη επιφάνεια κατά το μήκος των τοίχων. Η υπερύψωση είναι 15-20εκ. και σε κάτοψη έχει συνήθως σχήμα Π. Κατασκευή παρόμοια με τα πατώματα ήταν τα ξύλινα πατάρια των τεμενών. Στηρίζονται σε ξύλινα υποστυλώματα και προστατεύονται με ξύλινα στηθαία.

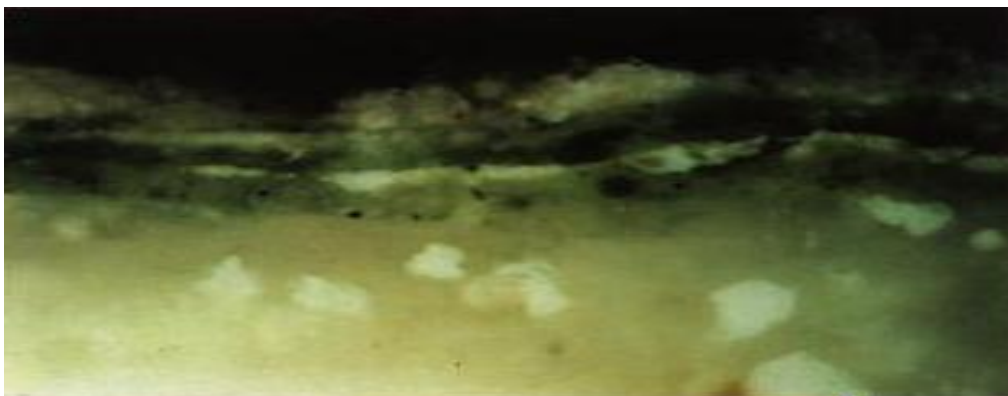
4.2.3 Επιχρίσματα

Στην Βυζαντινή Περίοδο το εσωτερικό των κτηρίων ήταν επιχρισμένο με ασβεστοκονίαμα σε δύο τουλάχιστον στρώσεις. Συχνά χρησιμοποιούνταν και ο γύψος ή μίγμα γύψου και ασβέστη. Στις εκκλησίες το τελευταίο στρώμα ασβεστοκονιάματος επιζωγραφιζόταν με την μέθοδο της νωπογραφίας, για την πραγματοποίηση του γραπτού δικόσμου του ναού. Αντίθετα την Οθωμανική Περίοδο τα συνηθέστερα κονιάματα ήταν το ασβεστοκονίαμα και το κουρασάνι. Το ασβεστοκονίαμα χρησιμοποιούνταν κατά κύριο λόγο στους εσωτερικούς τοίχους κατοικιών. Σε περιπτώσεις αργολιθοδομών ισογείων επιχρίονται εξωτερικά και εσωτερικά με ασβεστοκονίαμα. Σε εξωτερικές επιφάνειες στο επίχρισμα σφηνώνονται μικρά θραύσματα κεραμικού υλικού, τα οποία περιορίζουν τις ρηγματώσεις του. Όπως παρατηρήθηκε κατά τις εργασίες αποκατάστασης στο Δημοτικό Λουτρό, κάτω από το σημερινό ασβεστοκονίαμα αποκαλύφθηκαν δύο ακόμη στρώματα παλαιότερων επιχρισμάτων. Το πρώτο, και ίσως το αρχικό επίχρισμα του Λουτρού, είχε εκτεταμένες ανάγλυφες διακοσμήσεις που είχαν υποστεί σημαντικές φθορές. Το δεύτερο επίχρισμα είναι κουρασάνι και προφανώς κατασκευάστηκε για να καλύψει τις φθορές του προϋπάρχοντος.

Εικόνα 4.14 Τοιχογραφία σε επίχρισμα

Εικόνα 4.15 Τομή σε επίχρισμα

4.2.4 Κλίμακες

Κατά την Ιπποτική περίοδο οι κλίμακες είναι πέτρινες χωρίς στηθαίο, ενώ αντίθετα την περίοδο της τουρκοκρατίας είναι ξύλινες με ξύλινη κουπαστή και ξύλινα κιγκλιδώματα και σε ελάχιστες περιπτώσεις πέτρινες χωρίς κιγκλιδώματα. Η φέρουσα κατασκευή των πέτρινων κλιμάκων είναι θόλος με σχήμα τεταρτοκυκλίου. Το ψηλότερο σημείο του τόξου στηρίζεται στην κατακόρυφη παρειά του τοίχου ή στο πλατύσκαλο. Συνήθως το πλατύσκαλο όπου καταλήγει η σκάλα έχει μορφή ανοιχτού εξώστη, ο οποίος εδράζεται σε κυκλικά χαμηλωμένα τόξα, τα οποία με τη σειρά τους στηρίζονται σε λίθινους προβόλους που προεξέχουν από τον τοίχο. Απ' την άλλη οι ξύλινες κλίμακες είναι πάντα ευθύγραμμες. Σε περίπτωση που αλλάζουν κατεύθυνση, το κάτω σκάλος τους και το πλατύσκαλο κατασκευάζονται από πέτρα. Έτσι οι βαθμιδοφόροι των κλιμάκων στηρίζονται στα δάπεδα ή τα πλατύσκαλα. Στις ελάχιστες πέτρινες σκάλες που κατασκευάζονται αυτή την περίοδο, αυτές αποτελούνται από τμήμα θόλου που φέρει τα σκαλοπάτια και μοιάζουν με τις ιπποτικές κλίμακες.

Εικόνα 4.16 Κλίμακες

Εικόνα 4.17 Κλίμακες

4.2.5 Διαχωριστικοί Τοίχοι

Κατά την διάρκεια της παραμονής των Ιπποτών στην Ρόδο, οι διαχωριστικοί τοίχοι των δωματίων είναι λιθοδομές από λαξευτό παρόλιθο πάχους 0,20μ. Κατά την κατασκευή τους χρησιμοποιείται ασβεστοκονίαμα μικρού πάχους. Την περίοδο της οθωμανικής κατοχής υπήρχαν και πέτρινοι αλλά και ξύλινοι διαχωριστικοί τοίχοι. Οι πέτρινοι τοίχοι είναι και φέροντες. Σε αυτούς υπάρχουν εκτός από θύρες και παράθυρα, τα οποία έχουν ξύλινα σκούρα και πολλές φορές υαλοστάσια ή κάγκελα. Συνήθως σε εύπορες κατοικίες οι πέτρινοι τοίχοι παρουσιάζουν μια σειρά διακοσμημένων φεγγιτών πάνω από τα παράθυρα. Απ' την άλλη οι ξύλινοι τοίχοι είναι από σκελετό καδρονιών διατομής 4X4 ή 5X5εκ. που επενδύεται και από τις δύο πλευρές με πέτσωμα από κατακόρυφες σανίδες πλάτους 10-20εκ. Σε περιπτώσεις που οι ξύλινοι τοίχοι έχουν υαλοστάσια αυτά είναι κατά κανόνα ανασυρόμενα κατακόρυφα. Ακόμα σε αρκετά κτήρια της όψιμης οθωμανικής περιόδου συναντώνται και τοίχοι από μπαγδατί. Πολλές φορές τη θέση των ξύλινων τοίχων καταλαμβάνουν ξύλινες αμφιπρόσωπες ντουλάπες, γνωστές ως μουσάντρες, που αντιστοιχούν σε δύο γειτονικά δωμάτια συνήθως μεταξύ γυναικωνίτη και άνδρων.

Εικόνα 4.18 Παράδειγμα εσωτερικής τοιχοποιίας

Εικόνα 4.19 Μουσάντρα – Είδος Οθωμανικού Διαχωριστικού τοίχου

4.2.6 ΑΝΟΙΓΜΑΤΑ

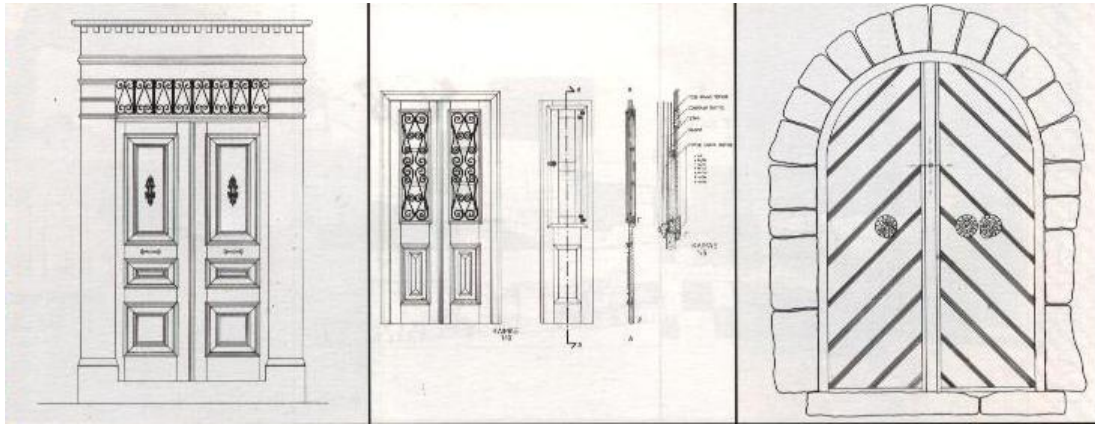
4.2.6.1 Θύρες

Οι εξώθυρες των ιπποτικών κτηρίων έχουν τοξωτά υπέρθυρα μορφής ημικυκλίου ή οξυκόρυφου τόξου. Τα τελευταία αποτελούν την πλειοψηφία των θυρών εισόδου στα κτήρια κατοικίας. Δεν έχουν κορυφαίο θολίτη αλλά στην κορυφή αντιστοιχεί αρμός λίθων. Ημικυκλικά είναι πάντα τα τόξα των εξώθυρων των κατοικιών που άνηκαν σε ιπότες ισπανικής καταγωγής, όπου συνηθιζόταν υπέρθυρο μορφής ημικυκλίου με θολίτες μικρού πλάτους και μεγάλου ύψους. Τόξα μορφής τμήματος ημικυκλίου είναι τα υπέρθυρα των θυρών των αποθηκών. Λόγω του μεγάλου πάχους των εξωτερικών τοίχων των κτηρίων το υπέρθυρο των εξωθυρών με οξυκόρυφο τόξο είναι διαφορετικό κατά το πάχος του και στην εσωτερική πλευρά έχει μορφή χαμηλωμένου τόξου. Δευτερεύουσες θύρες ή θύρες των πλαγίων και πίσω όψεων έχουν οριζόντιο μονολιθικό υπέρθυρο με χαρακτηριστική λαξευτή διακόσμηση στο μέσον. Χαρακτηριστική λεπτομέρεια τυπική όλων των θυρών της ιπποτικής περιόδου είναι η λοξή απότμηση των ακμών των λαμπάδων και των υπερθύρων των θυρών.

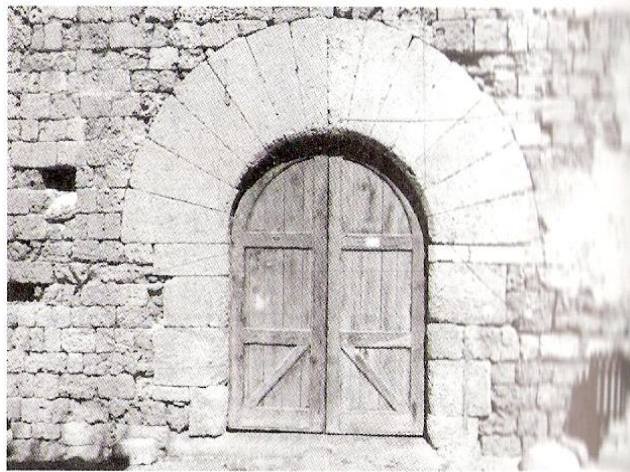

Εικόνα 4.20 Πόρτα

Εικόνα 4.21 Παραδείγματα θυρών

Εικόνα 4.22 Θύρα Ιπποτικού Σπιτιού

4.2.6.2 Παράθυρα

Τα παράθυρα των κύριων όψεων των ιπποτικών κτηρίων έχουν μεγάλες διαστάσεις και τοξωτά ή οριζόντια υπέρθυρα. Στα δημόσια κτήρια και στις εύπορες κατοικίες τα παράθυρα έχουν έξεργο ανάγλυφο διακοσμητικό περιθώριο με πλοχμό και κυμάτιο. Το περιθώριο εκτείνεται κατά μήκος των λαμπάδων και των υπερθύρων. Η λίθινη ποδιά των παραθύρων αυτού του τύπου εξέχει 10εκ. από το επίπεδο της όψης. Τα μεγάλα παράθυρα των όψεων διαιρούνται σε τέσσερα τμήματα από μαρμάρινο «σταυρό». Οι διακοσμητικές ζώνες που περιβάλλουν τα παράθυρα έχουν απλή ή σύνθετη απόληξη διαφόρων τύπων. Παράθυρα μικρού μεγέθους με οριζόντιο μονολιθικό υπέρθυρο επιστρέφονται συχνά με εξαιρετικά χαμηλά ανακουφιστικά τόξα που απέχουν 1-2εκ. από το υπέρθυρο. Όπως και στις θύρες με απλά οξυκόρυφα τόξα, έτσι και στα αδιακόσμητα υπέρθυρα, η ακμή έχει πάντα λοξή απότμηση. Σπανιότερος είναι ο τύπος του δίδυμου παραθύρου με τρίλοβο τοξωτό υπέρθυρο. Ο κιονίσκος που διαχωρίζει τα δύο παράθυρα είναι μαρμάρινος. Τα δίδυμα τόξα εγγράφονται σε ορθογώνιο πλαίσιο που περιβάλλεται από έξεργο

ανάγλυφο ή ελικοειδή διακόσμηση. Τα παράθυρα των συνηθισμένων κτηρίων δεν έχουν υαλοστάσια. Αυτά συναντώνται σχεδόν αποκλειστικά στις εκκλησίες, όπως στην Παναγία του Κάστρου, όπου υπήρχαν έγχρωμα διακοσμημένα υαλοστάσια. Τα ξύλινα παραθυρόφυλλα ποικίλουν σε διακόσμηση. Εκείνα των δημόσιων κτηρίων και των κατοικιών ευπόρων αστών έχουν σύνθετη διακόσμηση. Τα υπόλοιπα είναι απλά καρφωτά. Τα παραθυρόφυλλα αποτελούνται από σανίδες συνδεδεμένες με πατούρες και καρφωμένες σε δύο ή τρεις τραβέρσες. Τα διακοσμημένα φύλλα φέρουν καρφωμένους στην εξωτερική πλευρά τους πήχεις με κυμάτια που σχηματίζουν τετράγωνα. Οι πήχεις αυτοί εμποδίζουν το σκέβρωμα των ξύλινων φύλλων αν και τους προσθέτουν βάρος. Τα μεγάλα μεγέθους παράθυρα έχουν φύλλα που διπλώνουν το ένα πάνω στο άλλο. Αντίθετα τα οθωμανικά παράθυρα είναι δύο ειδών: παράθυρα των εξωτερικών όψεων και παράθυρα μεταξύ των δωματίων.

Εικόνα 4.23 Παράθυρα Κτηρίου Καστελανίας

Εικόνα 4.24 Καρφωτά Εξώφυλλα Παραθύρων

Τα εξωτερικά παράθυρα στην πλήρη μορφή τους αποτελούνται από τα εξώφυλλα, το καφασωτό και το υαλοστάσιο. Τα εξώφυλλα είναι απλά καρφωτά με δύο ή τρεις οριζόντιες τραβέρσες (δοκάρι ου χρησιμοποιείται στη σύνδεση δύο ή περισσότερων δομικών στοιχείων) στην εξωτερική πλευρά τους. Οι κατακόρυφες σανίδες έχουν διακοσμητική εγκοπή κατά μήκος του αρμού επαφής τους. Τα εξώφυλλα ανοίγονται πάνω στους τοίχους. Το καφασωτό αποτελείται από δύο τμήματα που χωρίζονται με οριζόντιο σταθερό τεμάχιο. Κάθε τμήμα έχει δύο φύλλα ανοιγμένα περί κατακόρυφο άξονα προς το εσωτερικό. Το καφασωτό δημιουργείται από μικρές πήχεις ημικυκλικής διατομής διαμέτρου 10χιλ. τοποθετημένες χιαστί. Τα υαλοστάσια έχουν μικρές ξύλινες διατομές και είναι δίφυλλα με δύο ή τρεις υαλοπίνακες το καθένα. Σε πολλές περιπτώσεις μεταξύ του εξωφύλλου και του καφασωτού παρεμβάλλονται σιδερένια κατακόρυφα κάγκελα. Τα παράθυρα μεταξύ εσωτερικών χώρων αποτελούνται μόνο από υαλοστάσια. Αυτό είναι συνήθως όπως αυτά που περιγράφηκαν προηγουμένως. Υπάρχει όμως και ο τύπος των συρόμενων κατακόρυφα το ένα πάνω στο άλλο συνήθως σε ξύλινους διαχωριστικούς τοίχους. Σε κατοικίες ευπόρων του πρώτου μισού του 19^{ου} αιώνα τα παράθυρα εσωτερικών χώρων κλείνουν με συμπαγή ταμπλαδωτά φύλλα με ξυλόγλυπτες διακοσμήσεις.

Εικόνα 4.25 Παράθυρα

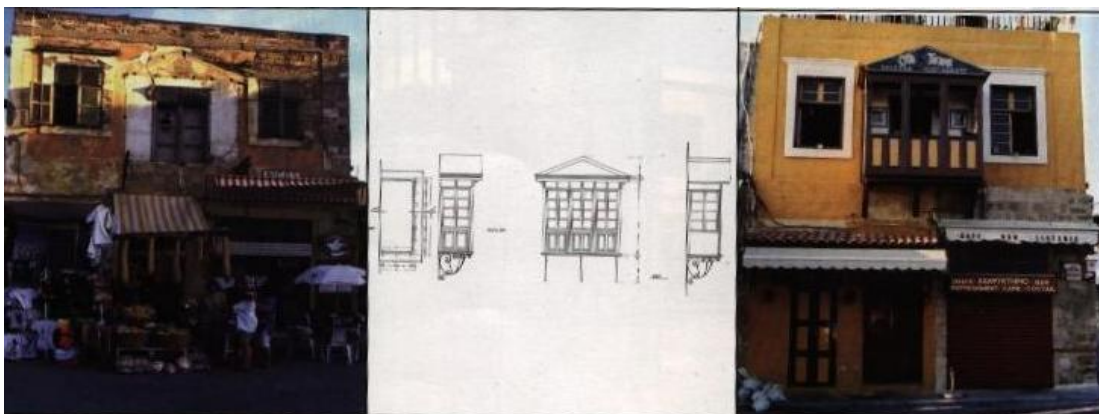
Εικόνα 4.26 Παράθυρα

4.2.7 ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΤΩΝ ΟΨΕΩΝ

4.2.7.1 Προστεγάσματα

Οι εξωτερικές όψεις των περισσότερων κτηρίων της ιπποτικής περιόδου έφεραν ξύλινα στέγαστρα για την προστασία των ανοιγμάτων από τη βροχή και τον ήλιο. Στα ανοίγματα του ορόφου κάθε παράθυρο είχε ξεχωριστό στέγαστρο, ενώ στο ισόγειο το στέγαστρο ήταν ενιαίο. Στην οδό των Ιπποτών, λόγω κλίσης της οδού, οι θύρες του ισόγειου έχουν ανεξάρτητα στέγαστρα που διατάσσονται κλιμακωτά. Για τη στήριξη των στεγαστρών χρησιμοποιούνται κιλλόβαντες που προεξέχουν από τον τοίχο των όψεων. Στις προεξοχές μέσα σε διαμορφωμένη υποδοχή στηρίζονται οριζόντια ξύλινη δοκός, πάνω στην οποία προσαρμόζονται κατά διαστήματα αντηρίδες που φέρουν το πέτσωμα του στεγαστρου. Σήμερα τα στέγαστρα απουσιάζουν από τα σωζόμενα κτήρια της ιπποτικής περιόδου, τα οποία όμως διατηρούν στις προσόψεις τις λίθινες προεξοχές των στηρίξεων. Τα προστεγάσματα των οθωμανικών κτηρίων διατρέχουν τις όψεις των κτηρίων κατοικίας στη στάθμη μεταξύ παραθύρων και φεγγιτών. Αποτελούνται από λοξό σανίδωμα, που στηρίζεται στον τοίχο με ξύλινες αντηρίδες. Η επικάλυψη του σανιδώματος γίνεται με κεραμίδια ή κυματοειδή λαμαρίνα. Ο αρχικός τρόπος επικάλυψης πρέπει να ήταν πιθανόν ασφαλτική επικάλυψη και για κατοικίες ευπόρων, τα μολυβδόφυλλα. Τα προστεγάσματα προεξέχουν από την όψη κατά 0,70-1,10μ.

Εικόνα 4.23 Ανακατασκευή προστεγάσματος στην πλατεία εβραίων μαρτύρων

4.2.7.2 Υδρορροές

Κατά την Ιπποτική περίοδο οι υδρορροές είναι λίθινες και αποτελούν χαρακτηριστικά στοιχεία των όψεων. Συνήθως έχουν μορφή ορθογωνίου πρίσματος με αποτμημένες ακμές, μέσα στο οποίο έχει λαξευτεί αυλάκι. Στο κατάλυμα της Γλώσσας της Γαλλίας και στο κτήριο της Καστελλανίας οι υδρορροές έχουν μορφή φανταστικών ζώων, κατά τα δυτικοευρωπαϊκά μεσαιωνικά πρότυπα. Από την άλλη, την περίοδο των Οθωμανών, οι υδρορροές αποτελούν κατακόρυφα αυλάκια πάνω στους τοίχους με πλάτος 0,20-0,30μ οι λεγόμενες χολέντρες. Τα αυλάκια επιστρώνονται με κουρασάνι και έχουν κατακόρυφα προεξέχοντα χείλη από το ίδιο υλικό, για να περιορίζεται και να οδηγείται το νερό στο έδαφος. Τα χείλη αυτά στο κάτω άκρο τους σε απόσταση από το έδαφος 0,60-1,00μ διαμορφώνονται με μορφή διακοσμητικών σπειρών.

Εικόνα 4.24 Υδρορροή

4.2.7.3 Σημαιοστάτες

Στη στέψη των κτηρίων, κυρίως αυτών της ιπποτικής περιόδου, στα άκρα της πρόσοψης συναντώνται λίθινες προεξοχές κυλινδρικής μορφής, που χρησιμεύουν ως στηρίγματα σημαίων. Οι προεξοχές μπορεί να αποτελούνται από ένα ή δύο λίθινα τεμάχια. Το κοντάρι της σημαίας τοποθετείται σε κατακόρυφη οπή στον άξονα του κυλίνδρου. Τα λίθινα τεμάχια έχουν στενόμακρο οριζόντιο τμήμα σημαντικού μήκους, ως αντίβαρο για τη στήριξη του σημαιοστάτη μέσα στο πάχος του τοίχου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5

ΙΣΧΥΟΥΣΑ ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ- ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ

Η Ρόδος θεωρείται τυπικό παράδειγμα Μεσαιωνικής Πόλης προσαρμοσμένο στο Ευρωπαϊκό Μοντέλο. Το λιμάνι της ήταν σταθμός της ανατολικής Μεσογείου, καθώς εκεί προσάραζαν πλοία με εμπόρους και προσκυνητές για τους Αγίους Τόπους. Μετά την κατάκτησή της από τους Ιωαννίτες Ιππότες των Ιεροσολύμων, στις αρχές του 14^{ου} αι., σηματοδότησε μια νέα εποχή. Χαρακτηριστικό της νέας πόλης ήταν τα κυρίαρχα στοιχεία οχύρωσης, όπως οι δυτικοευρωπαϊκές μεσαιωνικές πόλεις, αλλά μέχρι και σήμερα κρατάει τα στοιχεία από την ελληνιστική Ιπποδάμεια και Βυζαντινή πόλη που την διαδέχτηκαν. Λογικό ήταν λοιπόν η Ρόδος να χαρακτηρίζεται ως κέντρο οικονομοπολιτικών και πολιτιστικών επιρροών της εποχής στο σταυροδρόμι Ανατολής και Δύσης.

Το 1985 συνυπογράφηκε και από την Ελλάδα η σύμβαση της Γρανάδας, η οποία προέβλεπε την προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της Ευρώπης. Κρατικοί, αλλά και τοπικοί φορείς, ανέλαβαν δράση για την αποκατάσταση και αναβάθμιση του ιστορικού κέντρου της πόλης της Ρόδου, όπως και της Μεσαιωνικής πόλης στο πλαίσιο της προγραμματικής Σύμβασης μεταξύ Υπουργείου Πολιτισμού, Τ.Α.Π.Α., και Δήμου Ροδίων. Για τον σκοπό αυτόν μια πολυεπιστημονική ομάδα κλήθηκε να αντιμετωπίσει τα σύνθετα προβλήματα, του οικιστικού συνόλου, με γνώμονα να μην αλλάξει η φύση και χαρακτηριστικά της μεσαιωνικής πόλης. Έτσι αποκτήθηκε σημαντική τεχνογνωσία στον τομέα της συντήρησης και της αποκατάστασης των μνημειακών κατασκευών.

Ένα βασικό πρόβλημα που αντιμετώπισαν ήταν ότι παρουσιάζονταν περισσότερες της μιας οικοδομικής φάσης, οι οποίες διακρίνονται συχνά αποσπασματικά στα κτίσματα, φανερώνοντας έτσι την συνεχή ιστορικής εξέλιξη της πόλης. Το 1988 η Μεσαιωνική πόλη της Ρόδου εντάχθηκε στις πόλεις «Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς» της UNESCO με γνώμονα πως κάθε κτίσμα είναι μοναδικό και ανεπανάληπτο στοιχείο του μνημειακού αυτού συνόλου, γι' αυτό η όποια επέμβαση πρέπει να αντιμετωπίζεται με υπευθυνότητα και σεβασμό των διεθνών αρχών.

Οι πρώτες ολοκληρωμένες επεμβάσεις βασίστηκαν στις αρχές:

- A. Την επιλογή στερεωτικών λύσεων με κύριο κριτήριο την αναστρεψιμότητα των επεμβάσεων και την ελάφρυνση των κατασκευών με παράλληλη εξασφάλιση της διαφραγματικής λειτουργίας ιδιαίτερα στην επίστεψη των φερουσών τοιχοποιιών από λιθοδομή για αντισεισμικούς λόγους .
- B. Την χρήση, κατά προτίμηση, παραδοσιακών υλικών συμβατών με τα αυθεντικά δομικά υλικά των μνημείων, που αντικατέστησαν την μέχρι τότε χρήση ισχυρών τσιμεντοκονιαμάτων και ιδιαίτερα του μαύρου τσιμέντου του οποίου οι θειικές προσμίξεις σε συνδυασμό με το παραθαλάσσιο περιβάλλον προκαλούσαν διάβρωση του ψαμμιτικού ασβεστόλιθου.

Οι όροι δόμησης πάντως για την ένταξη νέων οικοδομών είναι συμβατοί με τις ιδιαιτερότητες του μεσαιωνικού πολεοδομικού ιστού και παραμένουν φιλικό προς το μνημειακό περιβάλλον. Ορίζεται το συνεχές σύστημα δόμησης, η πόλη χωρίζεται σε τομείς κατοικίας με ελάχιστο εμβαδόν οικοπέδων τα 300τ.μ. και εμπορικού κέντρου με ελάχιστο εμβαδόν τα 100τ.μ. και η επιτρεπόμενη κάλυψη προσδιορίζεται στο 50% ή στο 70% αντίστοιχα. Ο επιτρεπόμενος αριθμός ορόφων είναι τα διώροφα με μέγιστο ύψος τα 8μ., εκτός από μικρό τμήμα του εμπορικού κέντρου, που είναι μονώροφα με μέγιστο ύψος τα 5,50μ. Το ρυμοτομικό αυτό σχέδιο ισχύει τυπικά μέχρι και σήμερα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6

ΕΠΕΜΒΑΣΕΙΣ

6.1 Αρχές και Μεθοδολογία επεμβάσεων συντήρησης και αποκατάστασης των κατασκευών

Η σημερινή κατάσταση διατήρησης του οχυρωματικού συνόλου της Ρόδου, μετά από μία δεκαετία συστηματικών επεμβάσεων, κυρίως σε ότι αφορά την υποδομή, την πρόσβαση και την παραμονή στους χώρους της τάφρου και των οχυρωμάτων, αλλά και τις στερεωτικές επεμβάσεις και την αποκατάσταση των κατασκευών στα σημεία όπου διαπιστώνεται επικινδυνότητα ή εκδηλώνονται καταρρεύσεις, μπορεί να θεωρηθεί ως ελεγχόμενη.

Η επιτάχυνση του ρυθμού των επεμβάσεων, ιδιαίτερα μετά το 1995, συνδυάστηκε με συντονισμένες ενέργειες για την εκπόνηση ειδικών διεπιστημονικών μελετών και ερευνητικών προγραμμάτων. Η παράλληλη λήψη ευρύτερων περιβαλλοντικών μέτρων και η ολοκλήρωση των έργων υποδομής στον χώρο της τάφρου έχουν ήδη αποδώσει ορατά αποτελέσματα, όσον αφορά την επιβράδυνση του ρυθμού εξέλιξης των φθορών και τη βελτίωση της γενικότερης κατάστασης διατήρησης των οχυρωμάτων.

Ο προβληματισμός που αναπτύχθηκε κατά την εκπόνηση των μελετών, αλλά κυρίως κατά την εκτέλεση των έργων, είχε οδηγήσει πλέον στη διατύπωση των γενικών αρχών και της μεθοδολογίας που προτείνεται να ακολουθείται, ιδιαίτερα για τις επεμβάσεις στο μνημειακό σύνολο των μεσαιωνικών οχυρώσεων της Ρόδου.

Βάσει αυτών και στα πλαίσια μιας στενά συνεργαζόμενης διεπιστημονικής ομάδας, πριν από τη διατύπωση των προτάσεων για την αποκατάσταση των ζημιών σε οποιοδήποτε τμήμα του μνημείου, πρέπει να προηγείται ένα σημαντικό στάδιο πλήρους διάγνωσης των αιτιών που τις προκάλεσαν στην ιστορική πορεία της κατασκευής, καθώς και των προοπτικών σταθεροποίησης ή περαιτέρω επιδείνωσης της κατάστασης κάτω από τη δράση των σημερινών περιβαλλοντικών συνθηκών του μνημειακού συνόλου.

Εικόνα 6.1 Συνθήκες απορροής των ομβρίων υδάτων στον τομέα της «γλώσσας» της Αγγλίας

Μπορούμε λοιπόν να διακρίνουμε:

A. Τις γενικές φθορές, που οφείλονται στα υλικά και τον τρόπο δόμησης, καθώς και στην έλλειψη τακτικής συντήρησης, και επαναλαμβάνονται συνήθως στις κατασκευές της ίδιας περιόδου.

B. Στις ειδικές φθορές, που οφείλονται σε συγκεκριμένο τοπικό πρόβλημα ή στην ιστορική πορεία της ίδιας της κατασκευής.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, παρατηρούνται οι ακόλουθοι παράγοντες φθοράς των οχυρωματικών κατασκευών:

1) Η μακρόχρονη εγκατάλειψη και έλλειψη της απαραίτητης συνεχούς και αδιάλειπτης μέριμνας για συντήρηση των κατασκευών σε σχέση με προβλήματα διευθέτησης της απορροής των όμβριων υδάτων, καταπολέμησης της ανεπιθύμητης βλάστησης, καθώς και επιδείνωσης της φθοράς των υλικών δόμησης και των τοιχοδομών, που φτάνει μέχρι την πλήρη αποδιοργάνωση- κατάρρευση τμημάτων του μνημείου.

Εικόνα 6.2 Η κατάρρευση του δυτικού άκρου του προχώματος της Αγγλίας τον Φεβρουάριο του 1998

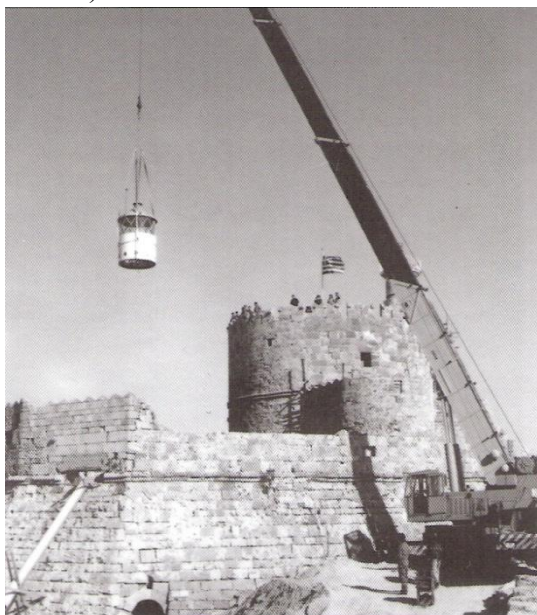
2) Τα υλικά και οι τρόποι δόμησης των οχυρωμάτων, όπως ποιότητα και προέλευση λίθων, είδος κονιάματος, κατασκευαστικές μέθοδοι των τοιχοποιιών, κανονιοθυρίδων και επάλξεων, τόξων, θολοδομίας κλπ.

Οι κατασκευές της πόλης της Ρόδου σε όλη τη διάρκεια της ιστορικής εξέλιξης, από την αρχαιότητα μέχρι και την περίοδο της Ιταλοκρατίας, είναι δομημένες με το τοπικό υλικό, τον καστανοκίτρινο ψαμμιτικό ασβεστόλιθο, που τον χαρακτηρίζει μεγάλο πορώδες, υδατοαπορροφητικότητα και μειωμένη αντοχή σε θλίψη, παρουσιάζοντας παράλληλα έντονο πρόβλημα διάβρωσης σε όλες τις μορφές της από τα άλατα της ατμοσφαιρικής και της ανερχόμενης από το έδαφος υγρασίας. Το υλικό αυτό προήλθε από συστηματική λατόμευση του ίδιου του εδαφικού υποστρώματος της πόλης της Ρόδου αρχικά και, μετά τη σταδιακή εξάντληση του, και από άλλες περιοχές του νησιού στη συνέχεια (Κοσκινού, Καρακόνερο, Μάλωνα, Αρχάγγελος κλπ).

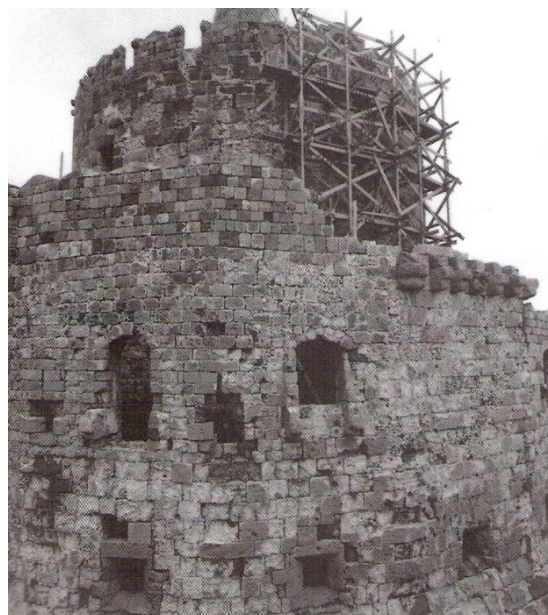
Οι λίθοι, ανάλογα με το λατομείο από όπου προέρχονται, έχουν διαφορετικά μηχανικά και χημικά χαρακτηριστικά και ιδιότητες, η διερεύνηση των οποίων αποτέλεσε το αντικείμενο ειδικών ερευνητικών προγραμμάτων. Πρέπει να αναφερθεί χαρακτηριστικά η εξαιρετικά καλή ποιότητα λίθων των κατασκευών της βυζαντινής περιόδου, καθώς και των πρώτων χρόνων της Ιπποτοκρατίας. Συνδυάζοντας το γεγονός αυτό με τις ιστορικές πηγές, σύμφωνα με τις οποίες κατά τον Μεσαίωνα έγινε συστηματική χρήση των ερειπίων της αρχαιότητας για την άντληση οικοδομικού υλικού, καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι το υλικό δόμησης των ελληνοβυζαντινών κτισμάτων, προερχόμενο κυρίως από το μητρικό πέτρωμα της πόλης της Ρόδου, ήταν πολύ καλής ποιότητας. Πρέπει εδώ να σημειωθεί ότι, όπως τεκμηριώνεται κυρίως στον αρχαιολογικό χώρο της μεσαιωνικής τάφρου και σε πολλούς αρχαιολογικούς ανασκαφικούς χώρους στο εσωτερικό, αλλά και στις παρυφές της πόλης, στην αρχαία νεκρόπολη κλπ., οι Ιππότες συνέχισαν την συστηματική λατόμευση του φυσικού πετρώματος, για παράδειγμα στα σημεία εκβάθυνσης της τάφρου, με αποτέλεσμα να καθίστανται ορατά στις παρειές του χώρου σημαντικά στοιχεία της υποδομής της «Ιπποδάμειας» πόλης, όπως υδραγωγοί και αποχετευτικοί αγωγοί, δεξαμενές, πηγάδια, κλπ.

Η αναζήτηση οικοδομικού υλικού, μετά την εξάντληση του, σε διάφορα άλλα σημεία του νησιού, προκειμένου να τροφοδοτηθούν τα μεγάλα μεσαιωνικά εργοτάξια της ιπποτικής Ρόδου, υπήρξε σημαντικό πρόβλημα.

Κατά την κατασκευή των ιπποτικών λιθοδομών έχει γίνει συνειδητή χρήση λίθων διαφορετικής ποιότητας, ακόμη και στον ίδιο τοίχο, ανάλογα με τις συνθήκες της περιβαλλοντικής και στατικής καταπόνησής τους. Όπως φαίνεται, οι Ιππότες ήταν γνώστες των ιδιοτήτων των λίθων διαφορετικής ποιότητας, που είχαν στη διάθεσή τους. Για το λόγο αυτό χρησιμοποιούσαν ανθεκτικότερους λίθους στα πιο εκτεθειμένα στις καιρικές συνθήκες και ενισχυμένα τμήματα των τειχών (π.χ. στην περιοχή της θεμελίωσης, στις ενισχυμένες ζώνες γύρω από κανονιοθυρίδες και επάλξεις ή στην περιοχή της γένεσης τόξων και θόλων, καθώς και γύρω από το κλειδί).

Εικόνα 6.3 Η αποσυναρμολόγηση του ιστορικού φάρου του Αγ. Νικολάου τον Φεβρουάριο του 1998

Εικόνα 6.4 Η ανακατασκευή του σπειροειδούς κλιμακοστάσιου του κεντρικού πύργου του στο φρούριο του Αγ. Νικολάου

Πρέπει να τονιστεί ότι διακρίνονται κατασκευαστικές περιόδους των ιπποτικών οχυρώσεων, στη διάρκεια των οποίων γίνεται συστηματική λατόμευση και χρήση ομοιογενούς υλικού κατά την οικοδόμηση των οχυρωματικών κατασκευών και άλλες, που χαρακτηρίζονται από ιδιαίτερη σπουδή λόγω επικείμενης επίθεσης και σχετικά ευτελή κατασκευή των οχυρωμάτων με πέτρες διαφορετικής προέλευσης και κατώτερη ποιότητα κονιάματος.

Οι μνημειακές κατασκευές του οχυρωματικού συμπλέγματος της Ρόδου περιλαμβάνουν κατά κανόνα φέρουσες λιθοδομές από λαξευτούς πωρόλιθους κτισμένους ισοδομικά, με ύψος δομών και εύρος αρμών που διαφοροποιούνται αισθητά ανάλογα με τη χρονική περίοδο κατασκευής.

Η τοιχοποιία του κύριου τοίχους συνήθους αρχικού πάχους άνω των 3μ., αποτελείται από δύο ανεξάρτητες όψεις λαξευτής λιθοδομής, χωρίς διάταξη διαμπερών λίθων και ενδιάμεση πλήρωση του κενού με λιθόδεμα, δηλαδή ισχυρό ασβεστοκονίαμα και αργούς λίθους μικρού μεγέθους.

Με ανάλογο τρόπο είναι δομημένοι οι ενδιάμεσοι πύργοι, με πάχος εξωτερικού τοίχου άνω των 2μ., τα προτειγίσματα και τα πρώιμα προπετάσματα, το πάχος των οποίων κυμαίνεται από 80εκ. έως 1,50μ.

Εικόνα 6.5 Το Πρόχωμα της Ισπανίας κατά τη διάρκεια της ανακατασκευής του καταρρεύσαντος τμήματος

Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση κατασκευής λίθινων επενδύσεων των ογκωδών οχυρωματικών κατασκευών, στο εσωτερικό των οποίων διατηρείται αδιατάρακτο το φυσικό έδαφος, όπως στην περίπτωση του αναλήμματος της τάφρου προς την ύπαιθρο ή των όψεων των προχωμάτων προς τη νέα διερεύνηση της τάφρου.

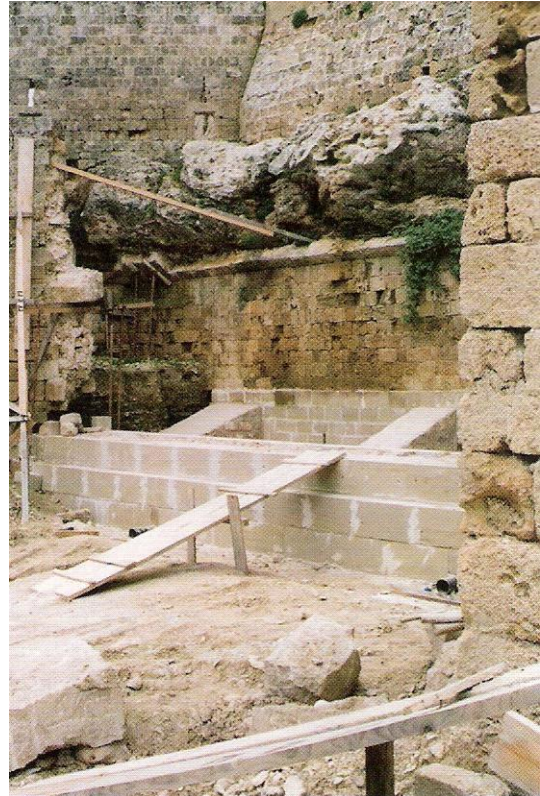
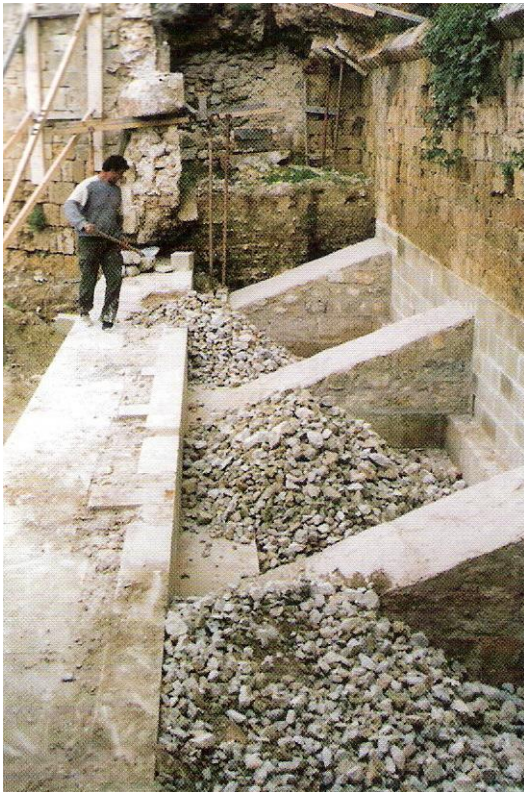

Λόγω της επείγουσας οικοδόμησης των οχυρωμάτων αυτών, που είναι συνήθως μεγάλης κλίμακας, η λίθινη επένδυση είναι συχνά μικρού πάχους (1μ. περίπου), με αισθητή μείωση προς τα πάνω και συχνά ανεπαρκή θεμελίωση. Η επιφάνεια πρόσφυσης της προς το φυσικό έδαφος διαμορφώνεται με την κατασκευή ισχνού λιθοδέματος σε μικρό βάθος.

Η ιστορική εξέλιξη της κατασκευής κατά τη διάρκεια των αιώνων ύπαρξης της. Τα προβλήματα προέρχονται είτε από την αλληλεπίθεση των διαδοχικών οικοδομικών φάσεων είτε από μεταγενέστερες τροποποιήσεις, αλλοιώσεις και ανθρώπινες επεμβάσεις ή ακόμη και από καταστροφές της πόλης.

Είναι σαφές ότι η ανάλυση της ένταξης του συγκριμένου οχυρώματος στον πολεοδομικό ιστό της ευρύτερης περιοχής της πόλης, η μελέτη μετασχηματισμού του σε σχέση και με τις κύριες προσβάσεις του οικισμού, η διάκριση των διαδοχικών οικοδομικών φάσεων και η προσπάθεια γραφικής αποκατάστασης της αρχικής και των ενδιάμεσων μορφών του αποτελούν απαραίτητα στοιχεία κάθε τεχνικής μελέτης.

Σε αυτό το στάδιο και σε στενή συνεργασία αρχιτέκτονα και αρχαιολόγου διατυπώνονται οι βασικές υποθέσεις ή «σενάρια» της έρευνας. Οι υποθέσεις αυτές βασίζονται στην καλή γνώση του αρχαιολογικού υπόβαθρου της ελληνοιστικής και βυζαντινής πόλης, όσο και των μηχανισμών μετασχηματισμού των οχυρωματικών διατάξεων της ιπποτικής περιόδου. Με αυτόν τον τρόπο καθοδηγείται η ερμηνεία των προβλημάτων που παρουσιάστηκαν και εξαιτίας αυτής και η ορθή διάγνωση των φθορών που πρέπει να αντιμετωπιστούν από τη σημερινή επέμβαση, χωρίς να διαταραχτεί η δυνατότητα αναγνώρισης του μνημείου, που βασίζεται στη συνετή διατήρηση όλων των στοιχείων μνήμης του.

Εικόνα 6.6 και 6.7 Διαδοχικές φάσεις αποκατάστασης των ανατολικών προπετασμάτων του προμαχώνα του Αγ. Ιωάννη μετά την κατολίσθηση

Χαρακτηριστική περίπτωση, κατά την οποία η λήψη αποφάσεων για την αντιμετώπιση των επειγόντων προβλημάτων ευστάθειας, που διαπιστώθηκαν, βασίστηκε στην πλήρη ανάλυση της οικοδομικής του εξέλιξης και τον αρχικό στόχο για διατήρηση της αυθεντικότητας αλλά και των παραμορφώσεων του τμήματος που κινδύνευε άμεσα, υπήρξε το ανατολικό τμήμα του προμαχώνα του Αγίου Ιωάννη. Ανάλογα αντιμετωπίστηκε και η αποκατάσταση της ετοιμορροπίας του σπειροειδούς κλιμακοστασίου του κεντρικού πύργου του Zacosta στο φρούριο του Αγίου Νικολάου, που περιέλαβε την πλήρη ανακατασκευή του αποδιοργανωμένου τμήματος με νέα υγιή λιθοσώματα καλής ποιότητας, αφού προηγουμένως έγινε άρση του αιτίου της επιπλέον επιπόνησης της κατασκευής, δηλαδή του πρόσθετου πέτρινου πυργίσκου ενός από τους παλαιότερους φάρους της Μεσογείου.

Είναι σαφές εξάλλου ότι, κατά τη μελέτη αποκατάστασης του ανατολικού πυροβολείου του προμαχώνα του παλατιού του Μεγάλου Μαγίστρου, που κατέληγε στον πύργο της πυροβολαρχίας, θα πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη η πορεία των αρχαίων νεωρίων και η διακοπή του φυσικού πετρώματος αρκετά δυτικότερα, ενώ το προβληματικό τμήμα εδράστηκε σε τεχνητή επίχωση στο εσωτερικό του αρχαίου λιμανιού του Μανδρακίου.

Τα χαρακτηριστικά και οι ιδιαιτερότητες της ίδιας της κατασκευής, όπως:

Α) Η θέση της σε σχέση με τη θάλασσα και τη δράση του ανέμου και άλλων περιβαλλοντικών παραγόντων (όπως ατμοσφαιρική ρύπανση, κραδασμός κλπ.). Πρέπει να τονιστεί ότι η επιφανειακή φθορά της πέτρας είναι πιο εντυπωσιακή σε λιθοδομές που βρίσκονται κοντά στη θάλασσα λόγω της άμεσης επίδρασης των αλάτων, καθώς και σε σημεία που η ροή του ανέμου καθίσταται τυρβώδης και επηρεάζει άμεσα την επιφάνεια του τοίχου. Χαρακτηριστικά παραδείγματα άμεσης επίδρασης των αλάτων στην επιφανειακή φθορά των λιθοδομών είναι τα οχρωματικά συμπλέγματα των τριών μεσαιωνικών μολων και, ιδιαίτερα, το φρούριο του Αγίου Νικολάου και το θαλασσινό τείχος του κεντρικού – εμπορικού λιμανιού. Στην περίπτωση, εξάλλου, του Δ' πύργου του τομέα της Προβηγίας, η εντυπωσιακή διάβρωση του αρχικού δομικού υλικού εξαιτίας της τυρβώδους ροής του ανέμου αποκαταστήθηκε με συστηματική αντικατάσταση των σαθρών λίθων και εξυγίανση της λιθοδομής, μετά από αφαίρεση των προβληματικών παλαιών επεμβάσεων.

Εικόνα 6.8 Η δράση των περιβαλλοντικών παραγόντων στο φρούριο του Αγ. Νικολάου

Β) Στην κατηγορία αυτή εντάσσονται οι φθορές που οφείλονται στο είδος του εδάφους θεμελίωσης, στη στάθμη έδρασης των κατασκευών σε σχέση με την αρχική στάθμη της πόλης και τη σταδιακή εκβάθυνση της τάφρου, σε πρωτογενή ή δευτερογενή υποχώρηση του θεμελίου ή του πετρώματος έδρασης του λόγω και της συνεχούς φόρτισης από ογκώδεις κατασκευές των οχυρωμάτων. Τα παραπάνω προβλήματα έχουν ως αποτέλεσμα να παρατηρούνται σημαντικές βλάβες της ανωδομής λόγω διαφορετικής καθίζησης ή ολίσθησης του θεμελίου.

Στο σημείο αυτό πρέπει ακόμη να αναφερθούν οι φθορές που οφείλονται στο είδος και τον τρόπο θεμελίωσης, σε σχέση και με την πρόσθετη επιβάρυνση από πλάγιες ωθήσεις θόλων ή υδροστατικές πιέσεις στο εσωτερικό επιχωμένων τμημάτων, όπως και στις περιπτώσεις όπου διαπιστώνεται επιφανειακή θεμελίωση είτε λόγω των αρχικών συνθηκών κατασκευής είτε λόγω δευτερογενούς επέμβασης με εκβάθυνση της τάφρου κατά τη δεύτερη οικοδομική περίοδο των οχυρώσεων ή σταδιακή διάβρωση - απομείωση του επιφανειακού ψαμμίτη έδρασης των θεμελίων. Πρέπει, τέλος, να επισημάνουμε τα προβλήματα που οφείλονται στην αλληλεπίδραση των γειτονικών κατασκευών ή των διαδοχικών οικοδομικών φάσεων, καθώς και σε κατασκευαστικά λάθη.

Είναι χαρακτηριστικό ότι οι σημαντικές ζημιές με υψηλό βαθμό επικινδυνότητας εντοπίζονται κυρίως στο κεντρικό τμήμα του χερσαίου τείχους και σχετίζονται με τις επεμβάσεις αναπροσαρμογής των οχυρωματικών κατασκευών κατά τη δεύτερη οικοδομική περίοδο. Ιδιαίτερα σε ότι αφορά το προμαχώνα της Αγγλίας, στο οποίο διατυπώνονται συνεχείς καταρρεύσεις και ανακατασκευές σε όλη τη διάρκεια της ιστορίας του, καθοριστικός είναι ο ρόλος της αισθητής εκβάθυνσης της τάφρου και ιδιαίτερα του εσωτερικού παλαιότερου τμήματος μετά το 1480.

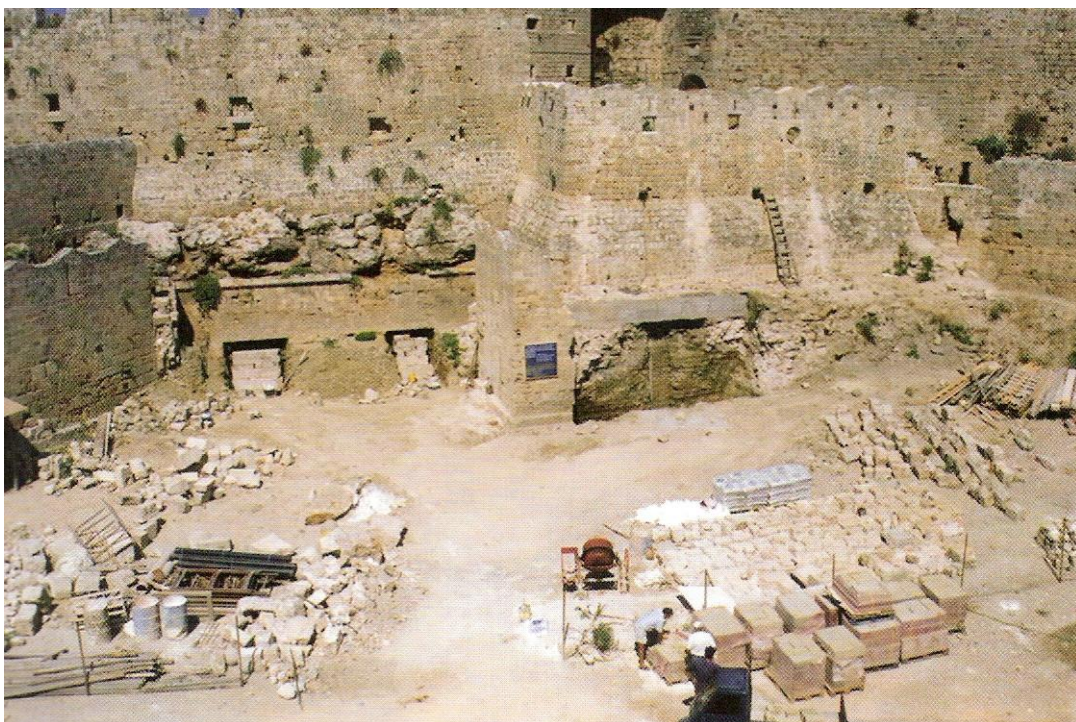
Η συστηματική λατόμευση της αβαθούς στρώσης μητρικού πετρώματος, προκειμένου να τροφοδοτηθούν τα μεγάλα εργοτάξια των ογκωδών κατασκευών των προμαχόνων και των προχωμάτων του Μεγάλου Μαγίστρου d' Aubusson, δημιούργησε μια εσωτερική λεκάνη συγκέντρωσης των οβριών υδάτων χωρίς φυσική διέξοδο. Η εισχώρηση των λιμναζόντων υδάτων κάτω από τον ψαμμίτη έδρασης συμπαρασύρει τη χαλαρή αργιλική στρώση εδάφους και δημιουργεί τοπικές καθιζήσεις και καταρρεύσεις των οχυρωμάτων.

Στους δυσμενείς αυτούς παράγοντες πρέπει να προστεθεί και η ιδιαιτερότητα της αρχαιολογικής υπόστασης του βραχώδους υποστρώματος, στο οποίο εδράζονται οι οχυρωματικές κατασκευές. Η ύπαρξη υπόγειων στοών (υδρευτικών και αποχετευτικών) και ορθογώνιων χώρων δεξαμενών, που μετά τη κατάργηση τους μεταβλήθηκαν σε μπαζωμένους χώρους, δημιουργεί ήδη συνθήκες ανομοιογένειας του εδάφους θεμελίωσης των κατασκευών. Το πρόβλημα αυτό επιτάχθηκε με τη διακοπή της συνέχειας του μητρικού πετρώματος (στη στάθμη της τάφρου και προς τις δύο πλευρές του προχώματος), καθώς και με την αισθητή υπερύψωση του με επίχωση σε σχέση με την αρχική στάθμη κυκλοφορίας της πόλης.

Σύμφωνα με την πλήρη διάγνωση των αιτιών φθορών και του βαθμού επικινδυνότητας, τα προβληματικά τμήματα των οχυρώσεων κατατάσσονται στις πιο κάτω κατηγορίες:

- A. Καλή κατάσταση. Απαιτούνται απλές εργασίες συντήρησης της κατασκευής.
- B. Μέτρια κατάσταση. Απαιτούνται εκτεταμένες επεμβάσεις στις κατασκευές και διευθέτηση του περιβάλλοντα χώρου, στον οποίο εντάσσεται.

Εικόνα 6.9 και 6.10 Διαδοχικές Φάσεις του έργου αποκατάστασης των ανατολικών προπετασμάτων του προμαχώνα του Αγ. Ιωάννη μετά την κατολίσθηση

Γ. Κακή κατάσταση. Αναγκαία η άμεση επέμβαση στις φέρουσες λιθοδομές και τη θεμελίωση, παράλληλα με τη λήψη περιβαλλοντικών μέτρων προστασίας.

Η διατύπωση των προτάσεων στερέωσης και αποκατάστασης και η επιλογή των μεθόδων που θα χρησιμοποιηθούν σχετίζεται με τον βαθμό και την έκταση των ζημιών, καθώς και την κλίμακα του έργου, και προϋποθέτει την τήρηση των διεθνών αρχών και συμβάσεων για την αποκατάσταση των ιστορικών μνημείων.

Οι επεμβάσεις διακρίνονται σε:

1) Απλές εργασίες συντήρησης – «επούλωσης» - των φθορών.

Πρόκειται για αντικατάσταση ενός υλικού που έχει καταστεί ανίκανο να εκπληρώσει τη λειτουργία του με ένα άλλο υγιές και κατά το δυνατό αυθεντικό. Είναι η περίπτωση της επιφανειακής συντήρησης των λιθοδομών των οχυρωματικών κατασκευών, που έχει στόχο την αποκατάσταση μιας αρχικά συνεκτικής λιθοδομής που αποδιοργανώθηκε. Περιλαμβάνει:

- Την αφαίρεση και αντικατάσταση σαθρών λίθων με νέα υγιή λιθώματα από πωρόλιθο, κατά προτίμηση σε δεύτερη χρήση, ανάλογης υφής και πορώδους με το αυθεντικό υλικό, ώστε να μη δημιουργείται μεγάλη αισθητική αντίθεση, αλλά και «σκληρά» σημεία στην κυκλοφορία και την εξάτμιση της υγρασίας διαμέσου της επιφάνειας της λιθοδομής.
- Την επιφανειακή προστασία και προσεκτική πλήρωση των αρμών της τοιχοποιίας με νέο αρμολόγημα ασθενούς ασβεστοκονιάματος, με βάση την πορσελιάνη ή τη θηραϊκή γη, και αποφυγή της χρήσης τσιμέντου, ώστε να καθίσταται πλήρως συμβατό με τη λειτουργία της υπόλοιπης λιθοδομής.
- Τη στερέωση των ελαφρά διαβρωμένων λίθων ή τμημάτων τοιχοποιίας, ώστε να συνεχίσουν τη λειτουργία τους ως υγιή στοιχεία της υπό συντήρηση λιθοδομής. Μέχρι σήμερα έχει δοκιμαστεί κατά περίπτωση ο επαναλαμβανόμενος ψεκασμός με «ασβεστίων ύδωρ», η συστηματική εφαρμογή του οποίου έχει δώσει με πολύ μικρό κόστος ικανοποιητικά αποτελέσματα για τις μεγάλες επιφάνειες των οχυρωμάτων.
- Την εξασφάλιση της ομαλής απορροής των όμβριων υδάτων, με την αρχική πρόβλεψη ή εκ των υστέρων διάνοιξη επαρκών στομιών απορροής στα επιχωμένα τμήματα, ώστε να αποφεύγεται η ανάπτυξη μεγάλων υδροστατικών πιέσεων και η γενικότερη επιβάρυνση της κατασκευής.

2) Εργασίες αντικατάστασης ή «υποκατάστασης» των πασχόντων στοιχείων

- Το πάσχον στοιχείο συμπληρώνεται ή ανακουφίζεται από ένα άλλο στοιχείο διαφορετικής φύσης. Η μέθοδος αυτή εφαρμόζεται κατ' εξαίρεση μόνο στα αφανή τμήματα των κατασκευών και μπορεί να περιλαμβάνει τη χρήση σύγχρονων υλικών και τεχνικών, εφόσον αυτό επιβάλλεται από τους αρχικούς στόχους της μελέτης.
- Είναι η περίπτωση της επέμβασης για σταθεροποίηση της κατολίσθησης που εκδηλώθηκε τον Νοέμβριο του 1993 στην ανατολική πλευρά του προμαχώνα του Αγίου Ιωάννη. Η αντιστήριξη του ετοιμόρροπου παλιού προπετάσματος του Fluvian περιέλαβε την κατασκευή τριάντα μικροπασσάλων κάτω από τη θεμελίωση του, που αντιστοιχεί στην αρχική στάθμη της τάφρου.

3) Εργασίες «επαναφοράς των φορτίων».

Οι βλάβες που αντιμετωπίζονται προέρχονται από τη μεταβολή των συνθηκών ισορροπίας του οχυρώματος, με άμεσο κίνδυνο κατάρρευσης τμημάτων

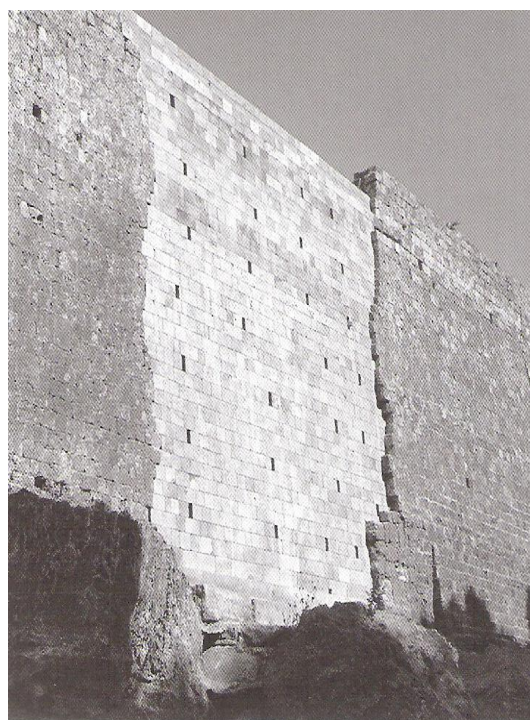

του. Η επέμβαση έχει στόχο τον έλεγχο της κατάστασης και τη δημιουργία μιας νέας ισορροπίας, κατά την οποία τα φορτία επαναφέρονται στο κέντρο βάρους της κατασκευής.

Γενική αρχή είναι η προσπάθεια επιτόπου βελτίωσης και ενεργοποίησης των τοιχοδομών και, όσο είναι δυνατόν, η αποφυγή διάταξης νέων δομικών στοιχείων και συστημάτων. Είναι η περίπτωση των εκτεταμένων επεμβάσεων στα σημεία έδρασης των οχυρωματικών κατασκευών ή των ανακατασκευών τμημάτων που έχουν ήδη καταρρεύσει, με βελτίωση της αρχικής τους κατασκευής και ισορροπίας. Τόσο στην περίπτωση των προπετασμάτων του d' Aubusson, στα ανατολικά του προμαχώνα του Αγίου Ιωάννη, όσο και στα τρία τελευταία έργα αποκατάστασης τμημάτων του προχώματος της Ισπανίας και της Αγγλίας, χρησιμοποιήθηκαν παραδοσιακά υλικά και τεχνικές απολύτως συμβατά με την αρχική δομή των μνημειακών κατασκευών.

Εικόνα 6.11 Προβληματικό τμήμα ανατολικά του προχώματος της Αγγλίας

Εικόνα 6.12 Ανακατασκευή κατέρρευσης στο μέσο του προχώματος της Αγγλίας

Η κατασκευή των νέων ογκωδών θεμελιώσεων για την ασφαλή έδραση των εκτεταμένων ανακατασκευαζόμενων τμημάτων σε προβληματικό και ασταθές έδαφος έγινε με χρήση νέας λιθοδομής από πέτρα κυπριακής προέλευσης. Αυτό εξασφαλίζει την πλήρη συμβατότητα των επεμβάσεων με τα αυθεντικά τμήματα του μνημείου, καθώς και την απαιτούμενη αντοχή στο χρόνο.

Η ενίσχυση, εξάλλου, της κατασκευής των τοιχοποιιών με την ένταξη αφανών εσωτερικών λίθινων αντηρίδων, τη διάταξη μεταλλικών ελκυστήρων και τη δημιουργία εσωτερικού αρμού όπου κρίθηκε απαραίτητο, είναι λύσεις πρωτότυπες, αποδεκτές από αρχιτεκτονική και αναστηλωτική άποψη και απόλυτα προσαρμοσμένες στις κατασκευαστικές δυνατότητες του μηχανισμού υλοποίησης των έργων με αυτεπιστασία του μεγάλης κλίμακας εργοταξίου της μεσαιωνικής οχύρωσης.

Κατά την ανακατασκευή των τμημάτων αυτών, εκτός από πέτρα Κύπρου, που χρησιμοποιείται μόνο στα αφανή τμήματα(θεμελιώσεις, εσωτερικές αντηρίδες κλπ), γίνεται χρήση κατά προτίμηση του αυθεντικού υλικού της κατάρρευσης. Σε περιοχές μη διάσωσης του αρχικού υλικού γίνεται συμπλήρωση με νέους υγιείς λίθους από το λατομείο των «Σφουγγαριών» στα Στενά Αρχαγγέλου. Εκεί όπου κατέστη υποχρεωτική η ελεγχόμενη καθαίρεση, λόγω μη αναστρέψιμης παραμόρφωσης ή απόκλισης από την κατακόρυφο της τοιχοποιίας, έγινε συστηματική αρίθμηση – αφαίρεση όλων των λίθων και επανατοποθέτηση τους στην ίδια ακριβώς θέση.

Εικόνα 6.13 Γενική άποψη των σημερινών συνθηκών θεμελίωσης του προχώματος της Αγγλίας

6.2 Ιστορικό Επεμβάσεων - Σημερινή Κατάσταση των Μεσαιωνικών Οχυρωματικών Έργων

Οι Τούρκοι, αμέσως μετά την κατάληψη της Ρόδου, άρχισαν την επισκευή των οχυρώσεων που είχαν πάθει ζημιές από τον συνεχή βομβαρδισμό του πυροβολικού και από τις υπονομεύσεις. Αυτές οι πρώιμες επεμβάσεις των Τούρκων διακρίνονται με δυσκολία, διότι δεν φαίνεται να μετέβαλαν, να τροποποίησαν ή να αλλοίωσαν τη μορφή τους. Επίσης, τα υλικά και ο τρόπος δόμησης είναι ίδια με εκείνα των Ιπποτών. Τεκμηριώνεται και χρονολογείται με ακρίβεια μόνο η επισκευή του προμαχώνα του Αγίου Αθανασίου, η οποία έγινε σύμφωνα με περσική επιγραφή εντοιχισμένη στη νότια όψη του, στα 1530-1531 από τον Αμπτ Ουλ Τζελίλ. Η ζώνη προστασίας, που περιέλαβε τις οχυρώσεις και την οποία οι Ιππότες διατηρούσαν αποψιλωμένη για λόγους ασφαλείας, φαίνεται ότι από τις πρώτες δεκαετίες της κατάληψης της Ρόδου άρχισε να καλύπτεται από μουσουλμανικούς και εβραϊκούς τάφους. Επίσης και ο περιφερειακός εσωτερικός δρόμος ασφαλείας, που διατηρούσαν οι Ιππότες, κατελήφθη από κτίσματα και κήπους.

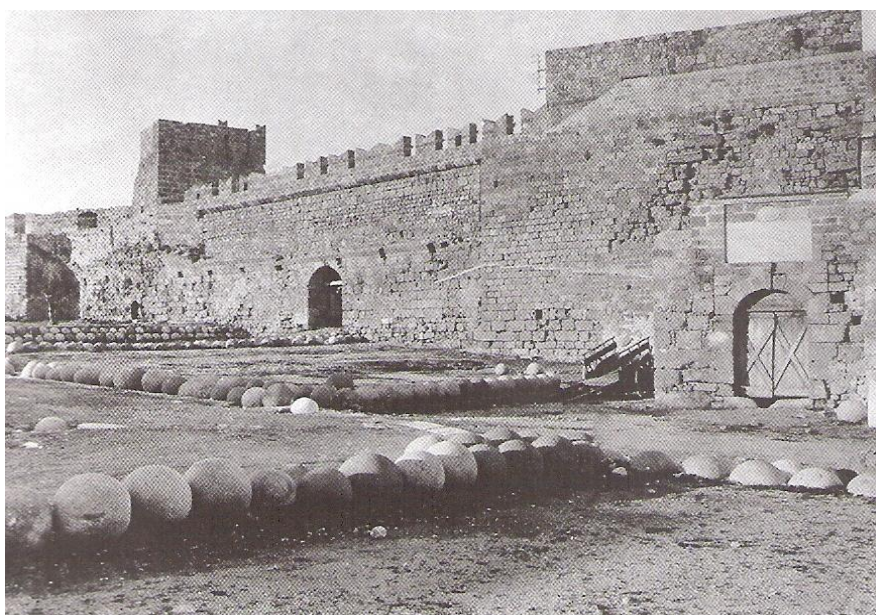
Τη Ρόδο, επειδή ίσως δεν απειλήθηκε σοβαρά στη διάρκεια της Τουρκοκρατίας, δεν την άγγιξαν οι νέες ιδέες γύρω από την άμυνα και γενικά γύρω από τις οχυρώσεις. Το Κάστρο της διατηρεί τη μεταβατική μορφή του έως τις αρχές του 20ου αι., οπότε αρχίζει να χάνει την αμυντική του σημασία. Στην τάφρο καλλιεργούν λαχανικά που χορταριάζουν και μέσα στους προμαχώνες εμφανίζονται κτίσματα. Στο εμπορικό λιμάνι έξω από τη θαλασσινή πύλη και σε ένα μεγάλο τμήμα τον μυχό του, σχεδόν ως την πύλη του Αποστόλου Παύλου, κτίζονται καταστήματα και αποθήκες.

Οι Ιταλοί αφού κατέλαβαν το νησί, άρχισαν να καθαρίζουν τις οχυρώσεις από κάθε ξένο σώμα. Κατεδάφισαν όλα τα κτίσματα που ορθώνονται πάνω από τα τείχη, ένα μεγάλο διώροφο κτήριο που ήταν κτισμένο μέσα στον προμαχώνα του Αποστόλου Παύλου και τα κτίσματα μπροστά από τη θαλασσινή πύλη. Άνοιξαν το εσωτερικό άνοιγμα, προς την πόλη της πύλης του Αγίου Γεωργίου, που μετά το 1501 το είχαν κλείσει οι Ιππότες, μετατρέποντας την ισχύουσα οχυρωμένη πόλη σε προμαχώνα. Επίσης αποχωμάτωσαν τα πυροβολεία και τις υπόγειες αίθουσες. Το ίδιο έκανα και στον ημικυκλικό προμαχώνα της γλώσσας της Ιταλίας ή του del Carretto. Το 1922, κατά την επέτειο των 400 χρόνων από την άλωση της πόλης από τους Τούρκους, άνοιξαν την πύλη του Αγίου Αθανασίου και αποκατέστησαν την πέτρινη γέφυρα που οδηγούσε προς την ύπαιθρο. Το έργο αυτό είχε συμβολικό χαρακτήρα, διότι άνοιγε και πάλι η πύλη, από την οποία, σύμφωνα με την τουρκική παράδοση, εισήλθε στην πόλη ο κατακτητής της Ρόδου Σουλεϊμάν και έδωσε εντολή να κλείσει, ώστε να μην περάσει άλλος κατακτητής μετά από αυτόν, αν και το πιθανότερο είναι να ήταν η πύλη φραγμένη ήδη πριν το 1522. Στερέωσαν τους πύργους της πύλης των κανονιών, που βρίσκεται κοντά στο παλάτι του μεγάλου Μαγίστρου και στη συνέχεια τμήματα των τειχών και των επάλξεων.

Από την ιπποτική αποψιλωμένη ζώνη ασφαλείας που περιέλαβε την πόλη, οι Ιταλοί απομάκρυναν τα μουσουλμανικά και εβραϊκά νεκροταφεία και μετέβαλαν την περιοχή σε ένα μεγάλο άλσος, το οποίο συνθέτουν ψηλά δέντρα και θαμνοειδή φυτά. Με αυτόν τον τρόπο αποκαταστάθηκε μια ζώνη προστασίας από τον σύγχρονο εχθρό της μεσαιωνικής πόλης, την οικοδομή, και συνάμα δημιουργήθηκε ένας χώρος περιπάτου και θέασης των μεσαιωνικών οχυρώσεων.

Οι σημαντικότερες επεμβάσεις επί των οχυρώσεων της ιταλικής διοίκησης ήταν εκείνες που είχαν χαρακτήρα πολεοδομικό. Διατηρώντας οι Ιταλοί «τον μεγάλο λιμένα» των αρχαίων Ροδίων ως κύριο λιμάνι του νησιού, όπως ήταν στην αρχαία και τη μεσαιωνική εποχή και στην περίοδο της Τουρκοκρατίας, και αναπτύσσοντας συγχρόνως μια νέα πόλη γύρω από τη μεσαιωνική, ήταν φυσικό επακόλουθο ότι θα αναζητούσαν τρόπους οδικής επικοινωνίας των νέων τμημάτων της πόλης με το λιμάνι. Άνοιξαν λοιπόν μια νέα πύλη, τη σημερινή πύλη της Ελευθερίας, στο βορειοανατολικό τμήμα των οχυρώσεων και διεύρυναν την πύλη του Ταρσανά, ώστε το βορειοδυτικό τμήμα της πόλης, όπου βρισκόταν πια το διοικητικό και εμπορικό κέντρο, να επικοινωνεί εύκολα με το λιμάνι. Επίσης, διανοίχθηκαν ακόμα δύο πύλες, μια στο τείχος του λιμανιού, τη σημερινή πύλη της Παναγιάς, βόρεια της εκκλησίας της Παναγιά του Μπούργκου και μια άλλη, την πύλη της Ακαντιάς, στο νοτιοανατολικό τμήμα του τείχους, κοντά στον προμαχώνα του del Carretto. Οι δύο πύλες συνενώθηκαν με μία οδό, που διέσχισε τον μεσαιωνικό κήπο, γνωστό με την ονομασία «μεγάλος κήπος», και την Παναγιά του Μπούργκου, αποκαλούμενη από τότε «Κομμένη Εκκλησία». Πρόσφατα το 1996, συνενώθηκε η εκκλησία με τις εργασίες αποκατάστασης που εκτελεί η 4η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, στα πλαίσια των περιφερειακών προγραμμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Εικόνα 6.14 Το εσωτερικό του τείχους στην περιοχή του Ταρσανά πριν την διάνοιξη της πύλης της Ελευθερίας

Η επιλογή της ιταλικής διοίκησης να διατηρήσει το μεσαιωνικό λιμάνι ως κεντρική θαλάσσια πύλη εισόδου και εξόδου εμπορευμάτων και ταξιδιωτών, καθώς και η υιοθέτηση στη συνέχεια της ίδιας λύσης από την ελληνική διοίκηση, είχε δυσμενέστερες συνέπειες για τη μορφή του αρχαίου και μεσαιωνικού λιμανιού και για τις θαλάσσιες οχυρώσεις. Ο αρχαίος μόλος, χτισμένος με μεγάλους παρόλιθους και συντηρημένος από τους Ιππότες, και ο πύργος των μύλων, χτισμένος στα μέσα του 15ου αι. στο βόρειο άκρο του μόλου, είναι βυθισμένοι πλέον μέσα σε μία πλατιά έκταση από τσιμέντο. Γιγαντιαία πλοία, τεράστια κιβώτια με εμπορεύματα και μεγάλα οχήματα δεν συνθλίβουν τις μεσαιωνικές οχυρώσεις μόνο αισθητικά, αλλά και τις πληγώνουν με συγκρούσεις και κραδασμούς. Η φθορά των θαλασσινών

οχυρώσεων επιταχύνεται από μέρα σε μέρα από τα καυσαέρια και τις δονήσεις των μεγάλων οχημάτων που κατευθύνονται προς το λιμάνι ή απομακρύνονται από αυτό.

Εικόνα 6.15 Το εσωτερικό του τείχους στην περιοχή του Ταρσανά μετά την διάνοιξη της πόλης της Ελευθερίας

Η μεθοδολογία που τηρήθηκε κατά την Ιταλοκρατία ως προς τη συντήρηση και αποκατάσταση των οχυρώσεων ήταν εκείνη του Μεσοπολέμου, αποκαταστάσεις όσο το δυνατόν πληρέστερες, που προσέγγιζαν την πιθανή αρχική μορφή του κτίσματος, και δόμηση κατά το ισόδομο σύστημα. Οι πωρόλιθοι ήταν πάντα μετρίου μεγέθους και οι δόμοι δεν ξεπερνούσαν το ύψος των 0,22μ. Οι αρμοί ήταν λεπτοί και το συνδετικό κονίαμα δεν ήταν ορατό. Αυτό ο τρόπος δόμησης μιμούνταν εμφανώς εκείνον του τέλους του 15ου αι. και των αρχών του 16ου αι. Έκαναν επίσης ευρεία χρήση τσιμέντου, ως συνδετικού υλικού και ως υλικού πλήρωσης φθοράς ή στερέωσης.

Στη διάρκεια του τελευταίου μεγάλου πολέμου ίσχυσε εν μέρει η αρχική λειτουργία των οχυρώσεων. Ένα τμήμα του φρουρίου χρησιμοποιήθηκε ως καταφύγιο του άμαχου πληθυσμού, όπως οι προμαχώνες του Αγίου Γεωργίου και της Ιταλίας ή του Del Carretto και δύο ή τρεις ανθυπόνομοι. Στο φρούριο του Αγίου Νικολάου ο ιταλικός στρατός εγκατέστησε αντιαεροπορικά πυροβόλα από οπλισμένο σκυρόδεμα και χτίστηκαν ογκώδεις τοίχοι με ασβεστόλιθους. Η μεσαιωνική πόλη και ιδιαίτερα το λιμάνι δέχτηκε συνεχή βομβαρδισμό, που είχε ως συνέπεια την καταστροφή τμημάτων της οχύρωσης του Αγίου Ιωάννη, τμημάτων των θαλασσινών τειχών στον μυλό του λιμανιού, μεγάλου μέρους του βόρειου κυλινδρικού πύργου της θαλασσινής πύλης, της δυτικής πύλης του προμαχώνα του Αποστόλου Παύλου, τμήματος της νεότερης πύλης της Ελευθερίας και των ορθογώνιων πύργων του μεγάλου Μαγίστρου Heredia που την περιβάλλουν. Μεγάλες φθορές είχε υποστεί και ο πύργος των Μύλων ή της Γαλλίας, στο βορειοανατολικό άκρο του λιμανιού. Βόμβες επίσης έπληξαν τμήματα των στεριανών οχυρώσεων.

Στη διάρκεια της Αγγλοκρατίας, από το 1945 έως το 1947, ελάχιστες εργασίες έγιναν για την αποκατάσταση των τμημάτων των οχυρώσεων που είχαν

πληγεί από τους βομβαρδισμούς. Οι Άγγλοι περιορίστηκαν κυρίως στο έργο της αποκομιδής του οικοδομικού υλικού που είχε σωρευτεί μετά την κατάρρευση.

Εικόνα 6.16 Γενική άποψη του μεσαιωνικού μόλου των Μύλων κατά τη διάρκεια κατασκευής του νέου λιμανιού της Ρόδου

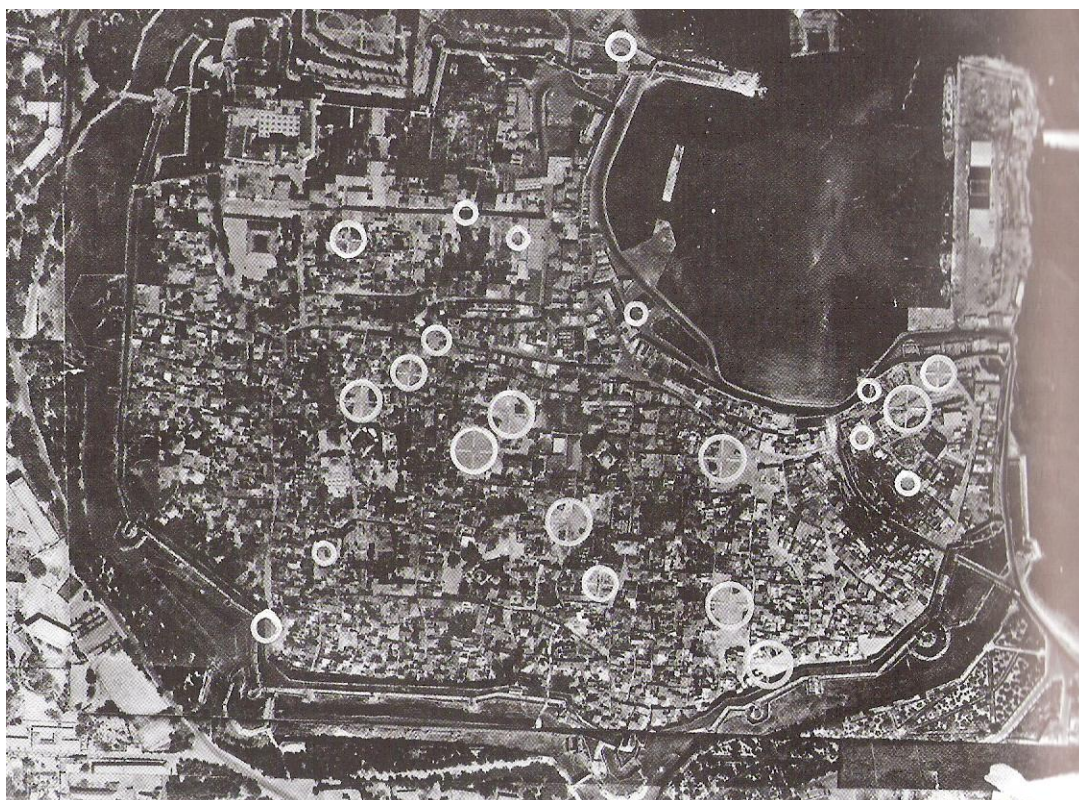
Αμέσως μετά την ενσωμάτωση της Δωδεκανήσου, ένας από τους σημαντικότερους στόχους της Ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας ήταν η αποκατάσταση των πληγέντων τμημάτων των μεσαιωνικών οχυρώσεων. Οι λόγοι που η ελληνική πολιτεία έδωσε προτεραιότητα στην αναστήλωση των κατακρημνισμένων τμημάτων της οχύρωσης είναι προφανείς. Αφενός έπρεπε να κλείσουν οι πληγές που θύμιζαν τον ολέθριο πόλεμο, αφετέρου να ευπρεπιστεί η πόλη για να δεχτεί τουρισμό, διότι η Ρόδος ήταν από τις ελάχιστες περιοχές της Ελλάδας με τουριστική υποδομή και δεν έπληττε ο εμφύλιος πόλεμος που μαινόταν τότε σε όλη την υπόλοιπη χώρα.

Αποκαταστάθηκαν με σχετικά γρήγορο ρυθμό τρία μεγάλα τμήματα του θαλασσινού τείχους στον μυχώ του λιμανιού, που είχαν καταρρεύσει μέχρι τα θεμέλια. Επίσης, αποκαταστάθηκε ο βόρειος κυλινδρικός πύργος της θαλασσινης πύλης και αναστηλώθηκαν τμήματα του τείχους πάνω και γύρω από τη νεότερη πύλη της Ελευθερίας. Αυτό το παρά πολύ σοβαρό και μεγάλο έργο υλοποιήθηκε σε σχετικά μικρό χρονικό διάστημα, μεταξύ των ετών 1947 και 1950, λαμβάνοντας υπόψη ότι η Αρχαιολογική Υπηρεσία συγχρόνως ευπρεπίζει και αναστήλωνε μνημεία μέσα στην μεσαιωνική πόλη που είχαν καταρρεύσει ή είχαν υποστεί ζημιές από τους βομβαρδισμούς του πολέμου, έκανε την επανέκθεση των Μουσείων της Ρόδου και της Κω, συντηρούσε και ευπρεπίζει το παλάτι του μεγάλου Μαγίστρου και τα απέδιδε ως επισκέψιμα Μουσεία στο κοινό. Επιπροσθέτως, εκτελούσε ανασκαφές και συντηρούσε μνημεία σε όλη τη Δωδεκάνησο. Στα 1951 τελείωσε η αποκατάσταση της δυτικής πύλης του προμαχώνα του Αποστόλου Παύλου. Τις αναστηλωτικές εργασίες διεύθυνε ο πρώτος Έλληνας Έφορος Αρχαιοτήτων στη Δωδεκάνησο, ο Γιάννης Κοντής, με στενό του συνεργάτη τον τότε επιμελητή αρχαιοτήτων Παύλο Λαζαρίδη. Ένας από τους σημαντικότερους λόγους που το έργο συντελέστηκε γρήγορα και με ικανοποιητικό τρόπο ιστορικά και αισθητικά ήταν το γεγονός ότι τότε υπήρχαν ασκημένοι τεχνίτες λιθοξόοι, που είχαν εκπαιδευτεί στα αναστηλωτικά έργα της Ιταλικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας.

Το έργο της αποκατάστασης των οχυρώσεων συνεχίστηκε με αμείωτο ρυθμό στη δεκαετία του 1950 και την πρώτη πενταετία του 1960. Συμπληρώθηκε το αναστηλωτικό έργο στη θαλασσινή πύλη, το τείχος του λιμανιού, την πύλη της Ελευθερίας και άρχισε από το 1963 περίπου η συντήρηση και αποκατάσταση των χερσαίων τειχών που είχαν πληγεί από τις πολεμικές εχθροπραξίες. Αποκαταστάθηκαν οι επάλξεις και τα μικρά τμήματα του τείχους στην πύλη του πρωτομαστόρου ή d' Amboise, τη θέση μάχης της γλώσσας της Γερμανίας, τη νεότερη πύλη της Ακαντιάς, την πύλη του Αγίου Αθανασίου, τον προμαχώνα του Αγίου Γεωργίου και τις οχυρώσεις από τον προμαχώνα του Αγίου Γεωργίου μέχρι την πύλη του Αγίου Αθανασίου.

Στη διάρκεια της παραπάνω περιόδου, δηλαδή από το 1947 έως το 1996 περίπου, είχαν αποκατασταθεί πλήρως όλες σχεδόν οι ζημιές που είχαν προξενήσει οι βομβαρδισμοί του τελευταίου μεγάλου πολέμου, ενώ ταυτόχρονα η Αρχαιολογική Υπηρεσία αποκαθιστούσε τις φθορές των μνημείων, καθώς και των κτηρίων συνοδείας, δηλαδή απλών κτισμάτων στη μεσαιωνική πόλη. Τέλος, αποκαταστάθηκαν τα μνημεία του Φιλερήμου στη Ρόδο.

Εικόνα 6.17 Αεροφωτογραφία της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου με τις θέσεις που έπληξαν οι βομβαρδισμοί των Συμμάχων

Στη διάρκεια της επταετούς δικτατορίας ο ρυθμός συντήρησης των ροδιακών μεσαιωνικών οχυρώσεων μειώθηκε, αφενός από έλλειψη επαρκών κρατικών οικονομικών επιχορηγήσεων, αφετέρου από την πίεση που δέχθηκε η Αρχαιολογική Υπηρεσία και στράφηκε προς τις σωστικές ανασκαφές. Η οικοδομική δραστηριότητα των Ροδίων έφερνε στο φως αρχαιότητες που έπρεπε να αποκαλυφθούν, να αποτυπωθούν, να μελετηθούν και να διατηρηθούν είτε ως

αρχαιολογικοί χώροι είτε σε υπόγειες κατασκευές ή, σε έσχατη ανάγκη, να καταχωθούν, χωρίς να καταστραφούν από τις νέες οικοδομές που τις κάλυπταν.

Το 1971 άρχισε η συντήρηση του φρουρίου του Αγίου Νικολάου, που ορθώνεται στο βόρειο άκρο του αρχαίου μόλου του «μικρού λιμένος» των αρχαίων Ροδίων, του μεσαιωνικού «Μαντρακιού». Το φρούριο του Αγίου Νικολάου κτίστηκε επί μεγάλου Μαγίστρου Pedro Raimondo Zacosta μεταξύ των ετών 1464 και 1467 και υπήρξε λέξη κλειδί για την άμυνα της Ρόδου. Παρά τον ρόλο που έπαιξε το φρούριο, όπως αναφέρθηκε παραπάνω, στη διάρκεια των εχθροπραξιών του τελευταίου πολέμου ως αμυντικό έρεισμα για την προστασία του λιμανιού, δεν έπαθε σοβαρές ζημιές. Εντούτοις είχε υποστεί μεγάλες φθορές, διότι είναι χτισμένο μέσα στη θάλασσα, η οποία το διαβρώνει συνεχώς. Οι ισχυροί νοτιοδυτικοί άνεμοι, από τους οποίους υποφέρει η Ρόδος το χειμώνα, είχαν παρασύρει του φυσικούς ογκολίθους από την ανατολική πλευρά του φρουρίου και είχαν υποσκάψει τα θεμέλια του. Η Αρχαιολογική Υπηρεσία, σε συνεργασία με το Λιμενικό Ταμείο Ρόδου, πόντισε μεγάλες ποσότητες φυσικών ογκολίθων, για να διακοπεί η φθοροποιός άμεση ενέργεια των θαλασσινών κυμάτων. Στο εσωτερικό του φρουρίου αποκαταστάθηκαν φθορές που είχαν προξενηθεί από διάφορες αιτίες. Το έργο συνεχίστηκε μέχρι το 1976 από ένα μικρό συνεργείο και είχε καθαρά σωστικό χαρακτήρα.

Εικόνα 6.18 Οι υποσκαφές των κυμάτων στη θεμελίωση του φρουρίου του Αγ. Νικολάου πριν την κατασκευή του λιμενικού έργου υποθεμελίωσης του

Ο πύργος των Μύλων ή της Γαλλίας, που ορθώνεται στο βόρειο άκρο του μόλου των Μύλων και άρχισε να χτίζεται πριν από το 1452, είχε υποστεί ζημιές στη διάρκεια του πολέμου. Στη δεκαετία του 1950 έγιναν μικρές σωστικές εργασίες, αλλά το μνημείο εξακολουθούσε να κινδυνεύει με κατάρρευση. Το 1974 άρχισε η στερέωση του, η οποία ολοκληρώθηκε το 1976. Αποκαταστάθηκαν μεγάλα ρήγματα στη δυτική του κυρίως πλευρά και αντικαταστάθηκαν εκατοντάδες πωρόλιθοι που είχαν φθαρεί από τους βομβαρδισμούς ή από τη διάβρωση της θάλασσας.

Κατεδαφίστηκε το μεγαλύτερο τμήμα των ημιερειπωμένων κτισμάτων του παλιού ιταλικού λοιμοκαθαρηρίου, που αλλοίωσε αισθητικά τον μεσαιωνικό χαρακτήρα του χώρου.

Από τις αρχές του 1977 μέχρι το 1982 περίπου μειώθηκε η ένταση των εργασιών συντήρησης των ροδιακών οχυρώσεων για διάφορες αιτίες, όπως η έλλειψη ικανοποιητικών χρηματικών χορηγήσεων, η μείωση του αριθμού των έμπειρων τεχνιτών και η παντελής απουσία τεχνικού επιστημονικού προσωπικού.

Η ελλιπής συντήρηση αποκατάσταση των οχυρωματικών κατασκευών στα χρόνια αυτά, σε συνδυασμό με τους «καθαρισμούς» με μορφή αποχρωματώσεων, που επιχειρήθηκαν ιδιαίτερα μετά το 1983, είχαν ως αποτέλεσμα την επιτάχυνση της εξέλιξης των παλαιών φθορών στα μνημεία. Η συχνά συστηματική αφαίρεση εδαφικού υλικού από τα σημεία έδρασης των ογκωδών οχυρωματικών έργων, με στόχο τη μετατροπή της επικλινούς διαμόρφωσης των παρειών του πυθμένα της τάφρου σε ενιαίο επίπεδο χώρο, είχε ως συνέπεια α) την αποδυνάμωση των θεμελιώσεων λόγω ελλιπούς αντιστήριξης τους και β) την ενίσχυση της διαβρωτικής δράσης του ανέμου, που συχνά επηρεάζει με τυρβώδη ροή τα χαμηλά σημεία των κατασκευών και του νερού, που δεν απομακρύνεται πλέον με ασφάλεια από τη στάθμη θεμελίωσης των τειχών και συχνά λιμνάζει στη βάση τους με ολέθρια αποτελέσματα.

Η ραγδαία επιδείνωση της κατάστασης των οχυρωμάτων, κυρίως μετά το 1984, με εκδήλωση μεγάλης κλίμακας καταρρεύσεων, ιδιαίτερα στο χερσαίο τμήμα των οχυρώσεων και στον τομέα της «γλώσσας» της Προβηγκίας, είχε ως αποτέλεσμα την ενίσχυση των προσπαθειών των τοπικών φορέων για τη δημιουργία κατάλληλων συνθηκών αποτελεσματικής επέμβασης στα μεσαιωνικά μνημεία.

Η υπογραφή προγραμματικής σύμβασης ανάμεσα στους συναρμόδιους κρατικούς και τοπικούς φορείς (Υπουργείο Πολιτισμού – Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων και Απαλλοτριώσεων και Δήμος Ρόδου) και η δημιουργία του «Γραφείου Μεσαιωνικής Πόλης της Ρόδου» το 1985 εκφράζουν ακριβώς αυτή τη συνειδητή προσπάθεια και εξασφάλισαν τους απαραίτητους οικονομικούς πόρους από το Τ.Α.Π.Α., το οποίο ένταξε αμέσως το πρόγραμμα στο Α' Επιχειρησιακό Κοινοτικό Πρόγραμμα, στα Μ.Ο.Π. Νοτίου Αιγαίου, με το ποσό του 1δισ δρχ. για το 1985-1990.

Το 1987 αρχίζουν συστηματικά οι επεμβάσεις του Γραφείου Μεσαιωνικής Πόλης στο μνημειακό σύνολο των οχυρώσεων της Ρόδου και σε μία πρώτη περίοδο 1987-1993 είχαν ως στόχο τη λήψη επείγοντων σωστικών μέτρων και τη συντήρηση- αποκατάσταση τμημάτων για πρόληψη περαιτέρω επιδείνωσης της κατάστασης στα σημεία όπου ήδη εξελίσσονταν σημαντικές ζημιές. Οι επεμβάσεις αυτές υπήρξαν ιδιαίτερα επιτυχείς για τη συγκράτηση συγκεκριμένων τμημάτων των κατασκευών, το γεγονός όμως ότι αντιμετωπίστηκαν σημειακά και δεν υπήρχε σε αυτή την περίοδο η δυνατότητα συνολικών επεμβάσεων διαχείρισης του μνημειακού συνόλου, ώστε να επιβραδυνθεί η εξέλιξη των φθορών στο σύνολο του, είχε ως αποτέλεσμα τη θεαματική εκδήλωση κατολισθήσεων και καταρρεύσεων στ τέλος του 1993-1994.

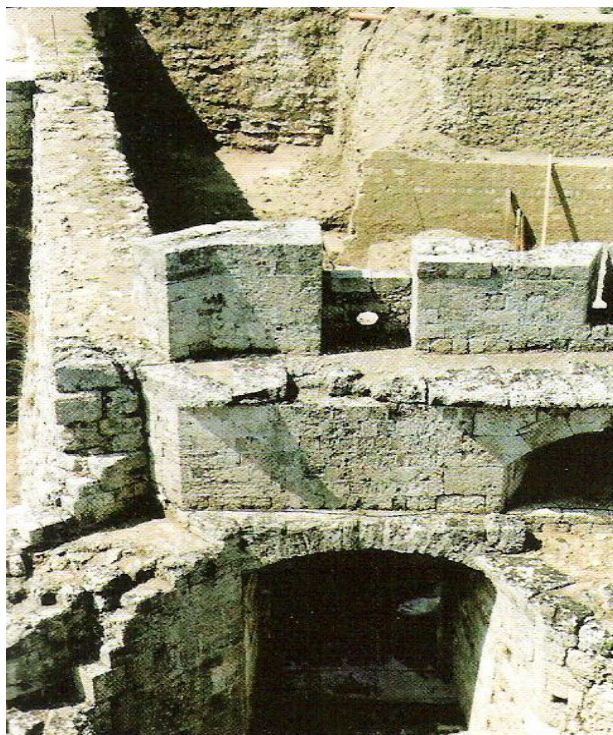
Παράλληλα υπήρξε πολύ σημαντική περίοδος, επειδή αποκτήθηκε η απαραίτητη εμπειρία των απασχολούμενων επιστημόνων και συνεργείων και όλη η τεχνική υποδομή και τεχνογνωσία με την εκπόνηση των σχεδιαστικών υπόβαθρων και ειδικών μελετών για το οχυρωματικό σύνολο.

Ήδη στα τέλη του 1993 είχε δημιουργηθεί μια μεθοδολογία εκπόνησης μελετών και συντονισμού των επεμβάσεων με διερευνητική και κατασκευαστική κατεύθυνση, ειδικά προσαρμοσμένη στις ιδιαιτερότητες της μεσαιωνικής οχύρωσης της Ρόδου. Η μεθοδολογία αυτή, που εξασφαλίζει τον διεπιστημονικό χαρακτήρα των μελετών, εφαρμόζεται σε όλες τις σημαντικές επεμβάσεις στο μνημειακό σύνολο και συνεχώς βελτιώνεται και εμπλουτίζεται.

Μετά το 1994 μειώθηκε η δυνατότητα του Γραφείου Μεσαιωνική Πόλης να παρεμβαίνει αποτελεσματικά στο μνημείο, κυρίως λόγω διαφοροποίησης των πολιτικών επιλογών στο επίπεδο του Δήμου Ροδίων, αλλά και εγγενών προβλημάτων του ίδιου του γραφείου και του λογιστηρίου του Δήμου, που είχαν ως αποτέλεσμα την αδυναμία συντονισμού και τροφοδοσίας των συνεργείων αυτεπιστασίας.

Τα νέα προγράμματα του Β' Πλαισίου Κοινοτικής Στήριξης ξεκίνησαν το 1995, με φορέα υλοποίησης πλέον τη 4^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, και σηματοδοτούν μια νέα αντίληψη στις επεμβάσεις της περιόδου 1995-2000.

Εικόνα 6.19 Η διάνοιξη της παλιάς πόλης του Αγ. Γεωργίου

Παράλληλα με τις αναστηλωτικές επεμβάσεις σε πολύ σημαντικά τμήματα του οχυρωματικού συνόλου, με στόχο την απόδοση τους στο τέλος του προγράμματος ως χώρων επισκέψιμων στο κοινό, δόθηκε έμφαση στην κατασκευή έργων υποδομής στα ακραία αρχικά τμήματα της τάφρου, με αντίστοιχη εκβολή των όμβριων κλπ. Υδάτων προς το λιμάνι του Μανδρακιού και προς το λιμάνι της Ακαντιάς. Αυτή η ιδιαίτερα επιτυχημένη επέμβαση, σε συνδυασμό με τα έργα αποκατάστασης των προμαχώνων του Αγίου Γεωργίου και του Αγίου Ιωάννη και διαμόρφωσης του αρχαιολογικού χώρου της οδού Παναιτίου με ανάδειξη των λειψάνων των βυζαντινών οχυρώσεων, οδήγησε στη διατύπωση του συγκεκριμένου στόχου ολοκλήρωσης της αξιοποίησης της μεσαιωνικής τάφρου. Το μεγαλεπήβολο αυτό το οποίο αναλαμβάνει το Υπουργείο Πολιτισμού μέσω της 4^{ης} Εφορείας

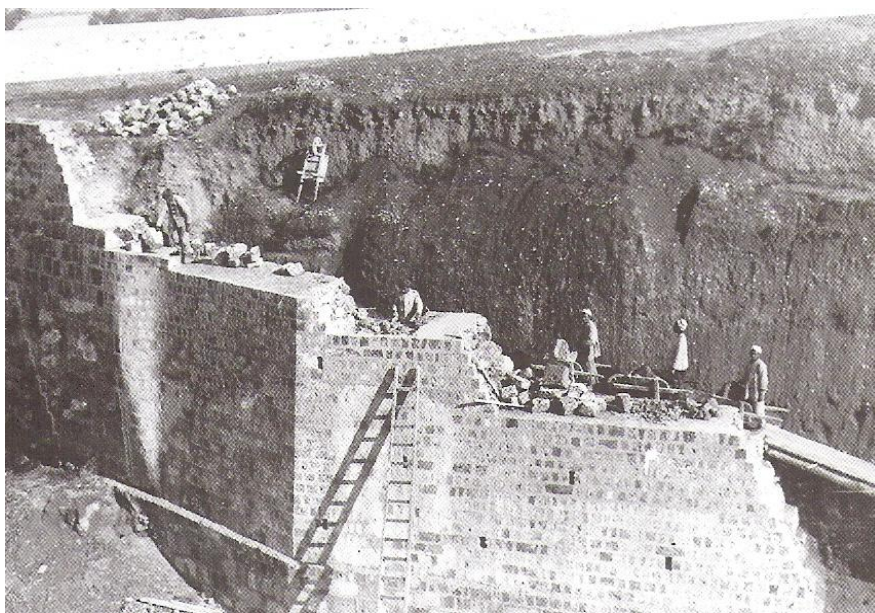

Βυζαντινών Αρχαιοτήτων και του Ταμείου Διαχείρισης Πιστώσεων για την Εκτέλεση Αρχαιολογικών Έργων με ειδική επιχορήγηση από την Ευρωπαϊκή Ένωση, προϋποθέτει:

Α) Την επίλυση όλων των σημαντικών προβλημάτων υποδομής του πυθμένα της τάφρου, ώστε να εξασφαλιστεί η διατήρηση των διαμορφώσεων και η καλή βατότητα του σε όλες τις καιρικές συνθήκες κατά τη διάρκεια του χρόνου, και Β) την ανατροπή της δυσμενούς σχέσης ρυθμούς φθοράς / ρυθμός επισκευής των οχυρωματικών κατασκευών, με αύξηση της αποτελεσματικότητας των επεμβάσεων στο σύνολο του μνημείου.

Σήμερα το περιμετρικό πάρκο χρειάζεται μεγάλης κλίμακας επέμβασης για τη συντήρηση των ιταλικών διαμορφώσεων και την περιποίηση του πράσινου ή την απομάκρυνση όσων δέντρων η βλαπτική επίδραση των ριζών έχει επιφέρει αποδιοργάνωση των λιθοδομών του αναλήμματος ή και καταρρεύσεις. Με την επέμβαση αυτή πρέπει να συνδυαστεί και η διευθέτηση των όμβριων υδάτων, ώστε να μην επιβαρύνουν ακόμη περισσότερο τον πυθμένα της τάφρου, καθώς και συνολικός έλεγχος και αποκατάσταση του αναλημματικού τοίχου της τάφρου (contrascarpa), στον οποίο εκδηλώθηκε κατά καιρούς καταρρεύσεις.

Από τον περίπατο το περιδρόμο των τειχών, τον οποίο αξιοποίησαν οι Ιταλοί με θέα κυρίως προς την τάφρο αλλά και προς την μεσαιωνική πόλη και τα λιμάνια, με πολλαπλές δυνατότητες επίσκεψης του κατά την διάρκεια της ημέρας ή τη νύκτα με πανσέληνο, λειτουργεί μόνο ένα τμήμα. Ο περίπατος αυτός γίνεται μόνο δύο φορές την εβδομάδα, χωρίς καμία οργάνωση ως προς την καθοδήγηση και ενημέρωση των επισκευών. Στα υπόλοιπα τμήματά του, τόσο η ανεπιθύμητη βλάστηση όσο και οι επικίνδυνες φθορές των παραπέτων και των επάλξεων έχουν κάνει αδύνατη την αξιοποίηση του ως επισκέψιμου χώρου.

Εικόνα 6.20 Αποκατάσταση τμήματος κατάρρευσης του αντικρήμνου (contrascarpa) κατά την περίοδο της Ιταλοκρατίας

Εντελώς αναξιοποίητοι λόγω της κακής κατάστασης τους, χωρίς καμία δυνατότητα να γίνουν επισκέψιμοι από το κοινό, παραμένουν οι χώροι των θαλάσσιων τμημάτων της οχύρωσης και ιδιαίτερα των μολών των Μύλων και του

Naillac, ενώ πρόσφατα άνοιξε στο κοινό ως «επισκέψιμο εργοτάξιο» το φρούριο του Αγίου Νικολάου. Η σημερινή όψη του μεσαιωνικού λιμανιού δεν αρμόζει στον ιδιαίτερο ιστορικό και τουριστικό χαρακτήρα ενός από τα πιο πολυσύχναστα λιμάνια της Μεσογείου. Ιδιαίτερα έντονο παρουσιάζεται το πρόβλημα των χώρων στάθμευσης ιδιωτικών αυτοκινήτων και τουριστικών λεωφορείων, τα οποία, κατά τους καλοκαιρινούς μήνες, καταλαμβάνουν όλο το μήκος της πρόσοψης του θαλασσινού τείχους και τον μόλο του Αγίου Νικολάου.

Η δράση και η κυκλοφορία του νερού σε όλες τις μορφές του (υγρασία της ατμόσφαιρας, όμβρια ύδατα, υδροστατικές πιέσεις των εδαφών και υπόγεια ύδατα, που εκδηλώνονται ως υδρομαστεύσεις ή αρτεσιανά φρέατα), παίζει πολύ σημαντικό ρόλο στη διατήρηση των οχυρωματικών κατασκευών της Ρόδου λόγω της ιδιαίτερα πορώδους σύστασης του δομικού υλικού. Διαπιστώνονται, λοιπόν, τα ακόλουθα:

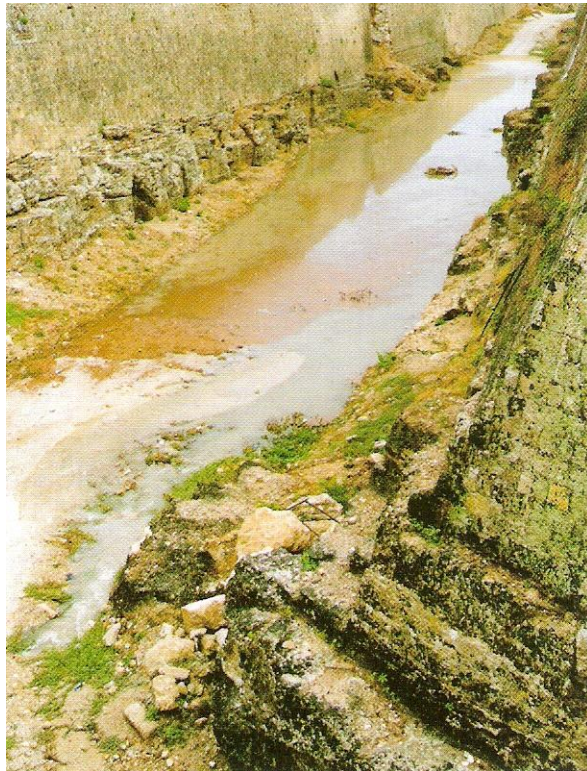
- A. Η μεσαιωνική τάφος στην αρχική της μορφής δεν είχε πρόβλημα αποροής των όμβριων υδάτων, καθώς, πριν τη σημερινή διαμόρφωση των παραλιακών οδών στο Μανδράκι και την Ακαντιά, κατέληγε και αποχετευόταν στη θάλασσα. Εξάλλου, λόγω της αντίθετης κλίσης του οχυρωματικού αναχώματος περιμετρικά της «contrascarpa», δεν δεχόταν νερά από το εξωτερικό τμήμα της υπαίθρου. Στις μικρογραφίες του Caouisisin, που απεικονίζουν την μεσαιωνική πόλη το 1480-81, διακρίνεται μικρή λίμνη στη νοτιοανατολική απόληξη της τάφρου προς την Ακαντιά, στο σημείο όπου μέχρι και πρόσφατα υπήρχαν προβλήματα λόγω της ύπαρξης υδρομάστευσης του υπόγειου υδροφόρου ορίζοντα στην περιοχή του προμαχώνα του Carretto. Λίμνη διακρίνεται και σε τμήμα της απόληξης της τάφρου προς το Μανδράκι στο ύψος του προμαχώνα του Αποστόλου Πέτρου, όπου και σήμερα διαπιστώνεται σχεδόν επιφανειακά η στάθμη του υδροφόρου ορίζοντα. Άλλωστε, οι ίδιες οι οχυρωματικές κατασκευές διασώζουν στοιχεία συστηματικής διεύθετης των απορροών των ομβρίων υδάτων, τόσο στον περιδρομο, όσο και στα προχώματα – προμαχώνες – προτειχίσματα κλπ.
- B. Στη σημερινή κατάσταση του μνημειακού συνόλου διαπιστώνεται ότι η αρχική αυτή ισορροπία έχει διαταραχθεί εξαιτίας πολλών παραγόντων:
  - a. Σημαντικότερος παράγων είναι οι πολεοδομικές επεμβάσεις σε σχέση με τη λειτουργία της σύγχρονης πόλης γύρω από τις παλιές μεσαιωνικές οχυρώσεις. Η κατασκευή των περιφερειακών δρόμων του λιμανιού υπερύψωσε τη στάθμη και ανέκοψε τη φυσική κλίση με πορεία των ομβρίων υδάτων προς τη θάλασσα. Κατά μήκος του αναλημματικού τείχους της τάφρου προς την εκτός των τειχών πόλη της Ρόδου διαπιστώνεται κατά διαστήματα η ύπαρξη αγωγών ομβρίων ή, σε κάποιες περιπτώσεις, αποχετεύσεων ακαθάρτων υδάτων, που εκβάλλουν με ελεύθερη ροή προς το εσωτερικό της τάφρου.
  - b. Δεδομένης της αντίθετης κλίσης του οχυρωματικού αναχώματος, που διατηρείται στην ιταλική διαμόρφωση του περιμετρικού πάρκου, είναι προφανές ότι τα νερά έχουν οδηγηθεί προς αυτή τη διέξοδο, για να καλυφθεί η ανεπαρκής υποδομή των περιμετρικών οδών. Εκτός από τα προβλήματα που δημιουργούνται στον βυθό της τάφρου, επιταχύνεται η διάβρωση στη στάθμη της έδρασης της τοιχοποιίας του αναλήμματος και προκαλούνται σοβαρά προβλήματα από τη

συγκέντρωση της υγρασίας στο εσωτερικό της και την αύξηση των υδροστατικών πιέσεων στο έδαφος πίσω από αυτήν.

Το μεγαλύτερο πρόβλημα παρατηρείται στην περιοχή του προμαχώνα της Αγγλίας – πύλη Αγίου Αθανασίου, όπου λόγω της φυσικής κλίσης του εδάφους συγκεντρώνονται τα όμβρια ύδατα μιας μεγάλης περιοχής του κεντρικού και δυτικού τμήματος της πόλης της Ρόδου. Εξαιτίας της εκβολής μεγάλων ποσοτήτων υδάτων στο σημείο αυτό δημιουργούνται σύνθετα προβλήματα, τόσο στον βυθό της τάφρου, όσο και στις οχυρωματικές κατασκευές του προμαχώνα, του προχώματος της Αγγλίας και του μεσαιωνικού αναλήμματος.

Η μεγάλη συσσώρευση του νερού μέσω αντιαισθητικού κατακόρυφου τσιμεντένιου αγωγού κάτω από την γέφυρα του Αγίου Αθανασίου έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία λίμνης σε όλο το μήκος του προχώματος της Αγγλίας και τον αποκλεισμό της κυκλοφορίας σε αυτό το σημείο της τάφρου. Είναι χαρακτηριστικό ότι ο αγωγός αυτός, ο οποίος τροφοδοτεί συχνά την τάφρο και με ακάθαρτα, συνεχίζει να «κατεβάζει» μεγάλη παροχή νερού μέχρι και είκοσι λεπτά της ώρας μετά το σταμάτημα της βροχής. Προβλήματα διάβρωσης του ψαμμίτη έδρασης παρατηρούνται στο μεσαιωνικό ανάλημμα και τη νοτιοδυτική γωνία του προχώματος της Αγγλίας. Η επιδείνωση στα σημεία αυτά τα τελευταία χρόνια είναι ραγδαία και οδήγησε ήδη καταρρεύσεις μεγάλης κλίμακας.

Σοβαρό είναι επίσης το πρόβλημα απορροής των υδάτων και στη στάθμη της πύλης, εισόδου της μεσαιωνικής πόλης (πύλη Αγίου Αθανασίου). Στο σημείο αυτό, τα νερά που προέρχονται από την εκτός τειχών πόλη διασχίζουν ορμητικά τη γέφυρα χωρίς δυνατότητα απορροής και λιμνάζουν, μετά την πύλη, στο εσωτερικό του προμαχώνα του d' Aubusson, με μόνη δυνατότητα απορροής μέσω των κανονιοθυρίδων της άνω στάθμης του πυροβολείου.

Εικόνα 6.21 Αποψη της τάφρου μετά τη βροχή

Πρόσφατα, η προσπάθεια «βελτίωσης» της ορθόδοξης αυτής διεξόδου των νερών προς την τάφρο με διάνοιξη μεγαλύτερων οπών εκροής από συνεργείο του Δήμου, είχε ως αποτέλεσμα να «πληγωθεί» ακόμη περισσότερο η μεσαιωνική τοιχοποιία, ενώ η μεγάλης παροχής ελεύθερη εκβολή νερού κατά τη διάρκεια της βροχής διαβρώνει ακόμη περισσότερο την εδράση της στον φυσικό ψαμίτη. Σήμερα τα προβλήματα αυτά έχουν σχεδόν οριστικά αντιμετωπιστεί.

Προβλήματα δημιουργούνται, σε ελάχιστες περιπτώσεις, εξαιτίας της εκβολής ομβρίων υδάτων που προέρχονται από το εσωτερικό της μεσαιωνικής πόλης. Ιδιαίτερα προβληματική ύπαρξη η εκβολή των ομβρίων υδάτων του παλατιού του μεγάλου Μαγίστρου και του προμαχώνα στα βόρεια του, στο τμήμα της εσωτερικής τάφρου δυτικότερα, πίσω από το οχύρωμα «caroniera» του Carretto, στην περιοχή της γλώσσας της Γαλλίας. Τα ορμητικά νερά είχαν επιχώσει σταδιακά της «caroniera» και το μικρό οχύρωμα του d' Aubusson πίσω από αυτήν και, στην προσπάθεια τους να βρουν διέξοδο προς την τάφρο, έχουν διαβρώσει την κατασκευή της βορειοδυτικής πλευράς του οχυρώματος, το οποίο έχει υποστεί σημαντική καθίζηση. Σήμερα το πρόβλημα πλέον αντιμετωπισθεί και οι μεσαιωνικές κατασκευές έχουν αποχλωματωθεί.

Η χρησιμοποίηση τμήματος του αρχαίου αγωγού κάτω από το τείχος της «γλώσσας» της Ωβέρνης για την εκβολή μεγάλης ποσότητας ομβρίων υδάτων, που προέρχονται από τη δυτική πλευρά της πόλης μέχρι τη συμβολή των οδών Ιπποδάμου και Ορφέως, στο βορειοανατολικό άκρο του προμαχώνα του Αγίου Γεωργίου με χειμαρρώδη ροή, δημιούργησε μεγάλο πρόβλημα στη περιοχή της τάφρου νοτιοδυτικά της πύλης d' Amboise ή του Πρωτομαστόρου. Στο σημείο αυτό ολοκληρώθηκε σύνδεση της απορροής αυτής με τον μεγάλο αποχετευτικό αγωγό του βορειοδυτικού τμήματος της τάφρου.

Τέλος πρέπει να σημειωθεί ότι σε πολλές περιπτώσεις έχει διαταραχθεί η ισορροπία του συστήματος απορροής των ομβρίων υδάτων του οχυρωματικού συνόλου είτε λόγω μεταγενέστερων επεμβάσεων είτε λόγω της ανεπιθύμητης βλάστησης, η οποία αποφράσσει τις οπές εκροής στη βάση των προτειχισμάτων. Διάφορες άλλες αιτίες επίσης, συντελούν στη διατάραξη της ισορροπίας στα μαζωμένα τμήματα των προμαχόνων και τα προχώματα, με αποτέλεσμα η αύξηση των υδροστατικών πιέσεων να δημιουργεί στατικά προβλήματα και συχνά καταρρεύσεις τμημάτων.

Είναι σημαντικό να γίνεται τακτικά συστηματικός έλεγχος του μνημειακού συνόλου, από την άποψη της απορροής των ομβρίων, και να αποκαθίσταται η καλή λειτουργία του ως άμεσο σωστικό μέσο για την αποφυγή περαιτέρω επιδείνωσης των φθορών με νέες καταρρεύσεις των οχυρωματικών κατασκευών.

6.3 Κύρια έργα αποκατάστασης

Όπως έχουμε προαναφέρει η Μεσαιωνική πόλη της Ρόδου είναι μια τεράστια έκταση 583 τετραγωνικών χιλιομέτρων στην οποία κάποτε αριθμούσε 30000 κατοίκους όμως με το πέρασμα του χρόνου και της πολλές και μεγάλες καταστροφές που βρήκαν το νησί όλα τα κτίσματα χρειαζόντουσαν αναστήλωση ή αποκατάσταση έτσι σε αυτό το κεφάλαιο παραθέτουμε τα κύρια έργα αποκατάστασης που έγιναν τα οποία μάλιστα είναι αντιπροσωπευτικά και των υπολοίπων καθώς βασίστηκαν στην ίδια λογική και τήρησαν τις ίδιες αρχές.

6.3.1 Μεχμέτ Αγά Τζαμί

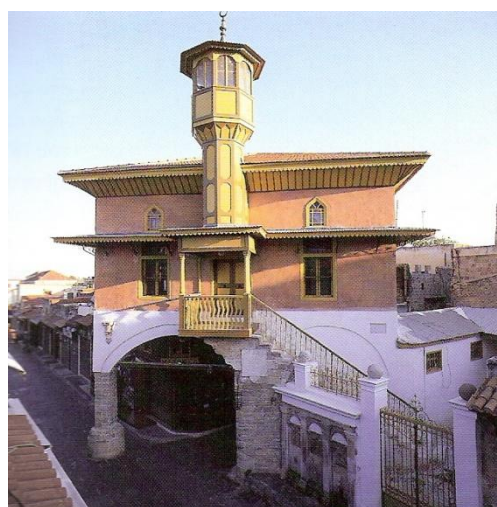
Τα περισσότερα τεμένη της Ελλάδας ακολουθούν τον ίδιο απλό τύπο, με τη μεγάλη τετράγωνη αίθουσα, η οποία καλύπτεται από τρούλο και με ανοικτή στοά στην πρόσοψη. Η συγκεκριμένη τυπολογία είχε αναπτυχθεί στην Προύσα και σχετίζεται με περσικά πρότυπα και με τη βυζαντινή ναοδομία.

Αρκετά από τα τεμένη της Ρόδου δημιουργήθηκαν από μετατροπές ελληνικών ή δυτικών εκκλησιών. Ως επί το πλείστον, τα ανεγειρόμενα προσεγγίζουν εξ αρχής το πρότυπο της Προύσας στην απλή μορφή του, χωρίς όμως να ακολουθούν συγκεκριμένους κανόνες, παρά μόνο εκείνον του ΝΑ προσανατολισμού. Οι κατόψεις είναι συνήθως τετράγωνα και καλύπτονται με ημισφαιρικούς θόλους. Οι μιναρέδες είναι λίθινοι, κυκλικής διατομής με τετράγωνη ή πολυγωνική κάτοψη.

Εξαίρεση του μοντέλου της Προύσας αποτελεί το τέμενος Μεχμέτ Αγά, το οποίο βρίσκεται σε εξέχουσα θέση στην οδό Σωκράτους, στον α' όροφο κτίσματος, του οποίου προϋπήρχε του τεμένους. Στον όροφο οδηγεί μια πέτρινη κλίμακα από την αυλή, που καταλήγει στο πλατύσκαλο της εισόδου, το οποίο καλυπτόταν με ξύλινο στέγαστρο. Πάνω σε αυτό υπήρχε μιναρές, ο οποίος καθαιρέθηκε περίπου το 1980. Η μικρή αυλή του ισογείου, από όπου γίνεται η πρόσβαση στον όροφο, φιλοξενεί μια κρήνη, όπως και η όψη της στον δρόμο φιλοξενεί μία δεύτερη κρήνη.

Εικόνα 6.22 Το τζαμί πριν τις εργασίες

Εικόνα 6.23 Το τζαμί μετά τις εργασίες

Η κάτοψη του ορόφου είναι ορθογωνική και χωρίζεται σε δύο χώρους: τη σάλα προσευχής και τον προθάλαμο εισόδου, που όμως είναι κλειστός χώρος σε αντίθεση με τα συνήθη υπαίθρια στεγασμένα προστώα των τζαμιών της Ρόδου. Οι δύο χώροι χωρίζονται με μεσοτοιχία και επικοινωνούν με κεντρική πόρτα, πλαισιωμένη από πλευρικά παράθυρα με σειρά φεγγιτών πάνω από τα κυρίως ανοίγματα. Στον προθάλαμο υπάρχει μία μικρή ξύλινη κλίμακα, η οποία οδηγεί στο πατάρι.

Το τέμενος κατασκευάστηκε στα ερείπια κάποιου κτίσματος το 1820. Για την κατασκευή αυτού κτίστηκαν στο ισόγειο τοξοστοιχίες, πάχους 60εκ. με ξύλινους ελκυστήρες, που προσαρμόστηκαν στις θολωτές προϋπάρχουσες αίθουσες και φέρουν τους τοίχους του ορόφου. Το μεσοπάτωμα είναι ξύλινο και οι τοίχοι του ορόφου είναι από λιθοδομή, πάχους 20εκ., με πέντε οριζόντιες ξυλοδεσιές. Η ξύλινη τετράριχτη στέγη καλύπτεται με γαλλικού τύπου κεραμίδια και προεξέχει περιμετρικά του κτηρίου δημιουργώντας ένα προστατευτικό στέγαστρο διακοσμημένο με ξυλόγλυπτες κορνίζες. Ένα δεύτερο στέγαστρο μεταξύ των φεγγιτών και των παραθύρων υποστηρίζεται από σφυρήλατα σιδερένια διακοσμητικά φουρούσια. Στις εξωτερικές όψεις και τον μεσότοιχο με τον προθάλαμο υπάρχουν δύο σειρές ανοιγμάτων, παράθυρα και πόρτες χαμηλά και μουσουλμανικούς σύνθετους οξυκόρυφους φεγγίτες πιο ψηλά.

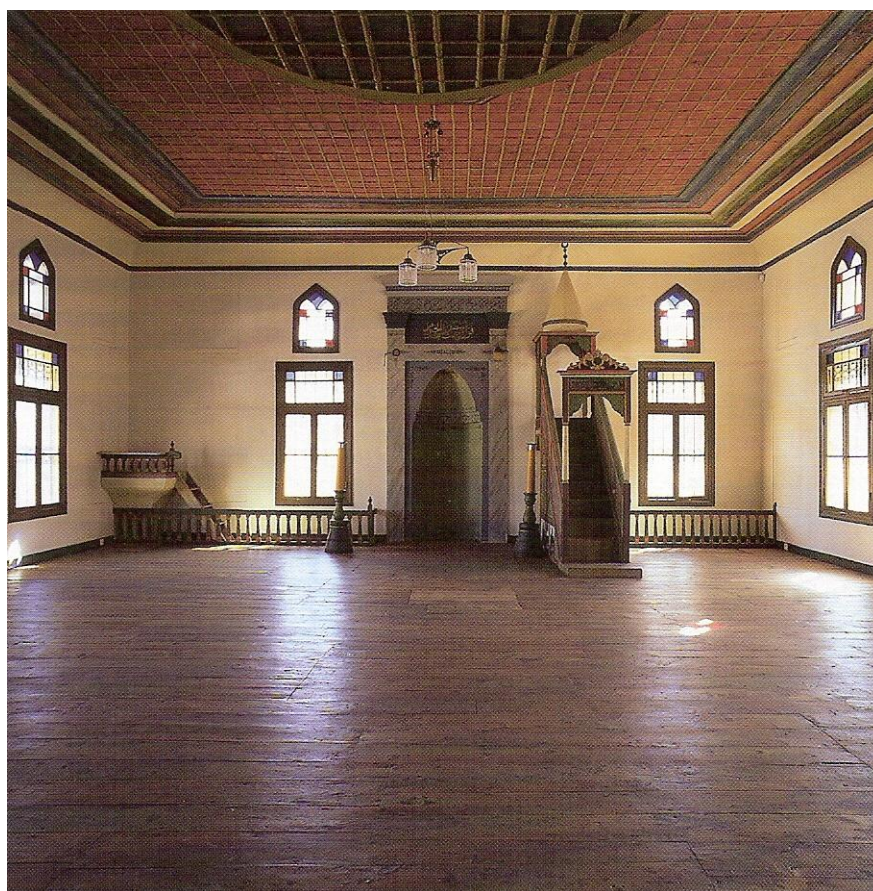

6.24 Εσωτερική άποψη κατά τη διάρκεια των εργασιών

Τα τζαμί παρουσίαζε προβλήματα ρωγμών και υγρασίας, ενώ πολλά ξύλινα τμήματα και επιχρίσματα είχαν διαβρωθεί. Οι εργασίες καθαίρεσης των επιχρισμάτων έφεραν στο φως διπλάσιο αριθμό παραθύρων και φεγγιτών. Στη βόρεια γωνία του στεγασμένου προθαλάμου άνοιξε μια πόρτα, που οδήγησε σε μικρό μπαλκόνι, το οποίο θα χρησίμευε πιθανόν ως μιναρές. Σήμερα σώζεται στην όψη πέτρινο διακοσμητικό φουρούσι, στο οποίο στηριζόταν πιθανότατα ο εξώστης. Σύμφωνα με την πρώτη επιγραφή, το τζαμί κτίστηκε το 1820 και, έπειτα από ζημιές που υπέστη στη βόρεια γωνία του, επισκευάστηκε και ενισχύθηκε στη σημερινή του μορφή το 1875, σύμφωνα με τη δεύτερη επιγραφή. Κατά την επισκευή αυτή

τροποποιήθηκαν όσα εξωτερικά παράθυρα δεν είχαν φραχθεί, ψηλώνοντας κατά μισό μέτρο και δημιουργώντας έναν ορθογώνιο φεγγίτη, σύμφωνα με το νεοκλασικό ύφος της εποχής. Την ίδια περίοδο εντάχθηκε στην κεντρική εισόδου του ορόφου με τον μιναρέ και ο ξύλινος εξώστης. Ο μιναρές είχε περιστρεφόμενη εσωτερική σκάλα, που κατέληγε σε οκταγωνικό εξώστη με παράθυρα και καλυμμένο με ξύλινη στέγη, η οποία προστατευόταν από μολύβδινα φύλλα. Η πρόσβαση σε αυτόν γίνεται από ξύλινη σκάλα στον προθάλαμο, που οδηγεί σε ξύλινο διάδρομο στο πατάρι και στον μιναρέ. Μετά από αποσάθρωση του ξύλινου μιναρέ και του εξώστη κατά τη δεκαετία του 1970 και για αποφυγή κατάρρευσης και ατυχημάτων προχώρησε η καθαίρεση του πρώτου.

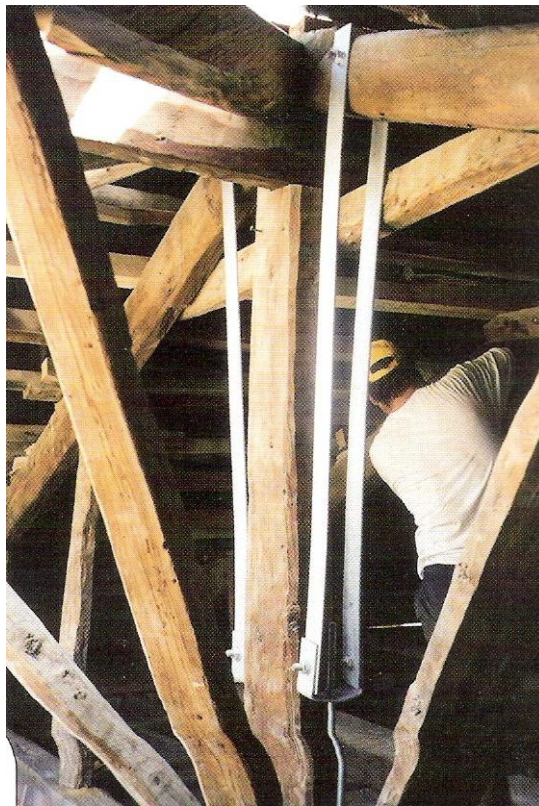

Εικόνα 6.25 Εσωτερική άποψη μετά τις εργασίες

Παράλληλα με τις προκαταρκτικές εργασίες, προχώρησαν οι μελέτες αποτύπωσης, αρχιτεκτονικής και στατικής αποκατάστασης, καθώς και συντήρησης των έργων τέχνης. Το 2003 ξεκίνησαν συστηματικές εργασίες αποκατάστασης και συντήρησης, οι οποίες ολοκληρώθηκαν το 2004 και περιελάμβαναν αρχικά την αποκατάσταση του φέροντα οργανισμού των λιθοδομών με τις ξυλοδεσιές. Συμπληρώθηκαν οι σαθροί λίθοι και αρμολογήθηκαν προσεκτικά όλες οι λιθοδομές με ειδικής σύνθεσης ασβεστοκονίαμα. Αντικαταστάθηκαν τα σαθρά τμήματα των ξυλοδεσιών και συντηρήθηκαν τα υγιή που ενισχύθηκαν με λάμες τιτανίου. Αφαιρέθηκαν, συντηρήθηκαν, αποκαταστήθηκαν και επανατοποθετήθηκαν όλα τα παράθυρα του ορόφου και οι φεγγίτες με χρωματιστά υαλοστάσια. Το εναπομένον

τιμήμα του ξύλινου στεγάστρου, το οποίο είχε υποστεί αρκετές φθορές, καθαιρέθηκε και αποκαταστάθηκε με τη συντήρηση όλων των μεταλλικών διακοσμητικών στοιχείων.

Με την αφαίρεση των κεραμιδιών και όσων ξύλων ήταν αποσαθρωμένα αποκαταστάθηκε η ξύλινη στέγη, η οποία στη συνέχεια καθαρίστηκε και δέχτηκε απεντομωτικό διάλυμα. Ενισχύθηκε ο φέροντας οργανισμός της, που αποτελείται από σύνθετη κατασκευή οριζόντιων και κεκλιμένων δοκών, συνδυασμένων μεταξύ τους με κατακόρυφα ξύλα. Τα οριζόντια δοκάρια που παρουσίαζαν έντονο βέλος κάμψης αναρτήθηκαν με μεταλλικά αγκύρια σε καίρια σημεία και από τις κορυφές της στέγης, γεγονός που συνέβαλε στο να επανέλθει κατά τα 2/3 η ευθυγράμμιση των δοκαριών και των ταβανιών. Τέλος όλη η στέγη καλύφθηκε με τεγίδες, φύλλα κόντρα πλακέ θαλάσσης, ασφαλτόπανα, μικρότερες τεγίδες, θερμομονωτικά φύλλα και γαλλικού τύπου κεραμίδια.

Εικόνα 6.26 Ενίσχυση της στέγης

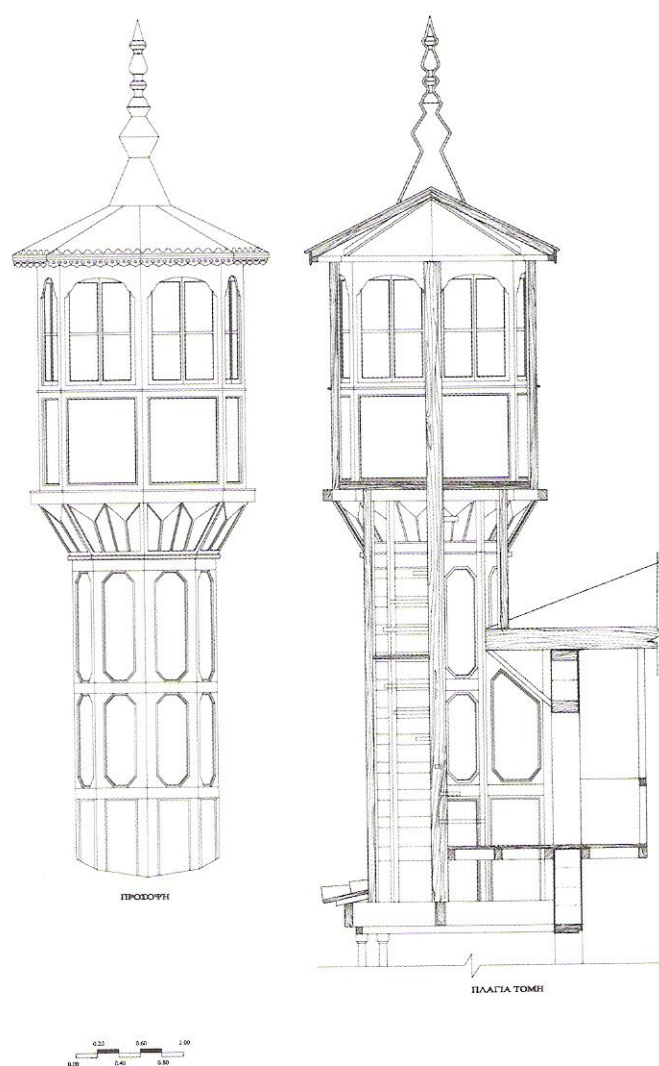
Οι εργασίες αποκατάστασης των εσωτερικών επιχρισμάτων από ασβεστοκονίαμα και η διαμόρφωση των παλιών φραγμένων ανοιγμάτων με εσοχή στο σοβά επιτρέπουν στον θεατή την αναγνώριση της αρχιτεκτονικής του αρχικού τζαμιού. Καθαρίστηκαν και συντηρήθηκαν τα μεταλλικά κιγκλιδώματα των παραθύρων, της σκάλας και του μαντρότοιχου της αυλής, καθώς και τα ξύλινα του εξώστη της εισόδου των παταριών και του γυναικονίτη, ενώ αποκαταστάθηκε και το βοτσαλωτό δάπεδο της αυλής.

Μετά την δειγματοληπτική αποκάλυψη του αυθεντικού χρωματισμού στις οροφές, το μιμπάρ και τον εξώστη, συντηρήθηκαν τα ξύλινα στοιχεία του τζαμιού. Η πολυχρωμία των ταβανιών αποκαλύφθηκε μετά από την αφαίρεση του τελευταίου

γκρίζου στρώματος από λαδομπογιά και η αποκατάσταση τους αναδεικνύει την αρχική τους μορφή. Παράλληλα επισκευάστηκε η περιμετρική εσωτερική κορνίζα από μπαγδατί και συντηρήθηκαν τα φορητά αντικείμενα του μνημείου(κηροπήγια, φωτιστικά).

Ο ξύλινος μιναρές και το ξύλινο στέγαστρο αντικαταστάθηκαν μετά την προσεκτική έρευνα της τεχνικής της κατασκευής. Ο μιναρές κατασκευάστηκε σε ξυλουργείο σε δύο μέρη, τον κορμό και το στεγασμένο μπαλκόνι, και τοποθετήθηκε επί τόπου με γερανό και στερεώθηκε πάνω στο ξύλινο στέγαστρο του εξώστη της εισόδου, τις ξυλοδεσιές του τοίχου της όψης και τη στέγη. Τέλος, συντηρήθηκε και επανατοποθετήθηκε στην κορυφή του το σωζόμενο χάλκινο διακοσμητικό μισοφέγγαρο.

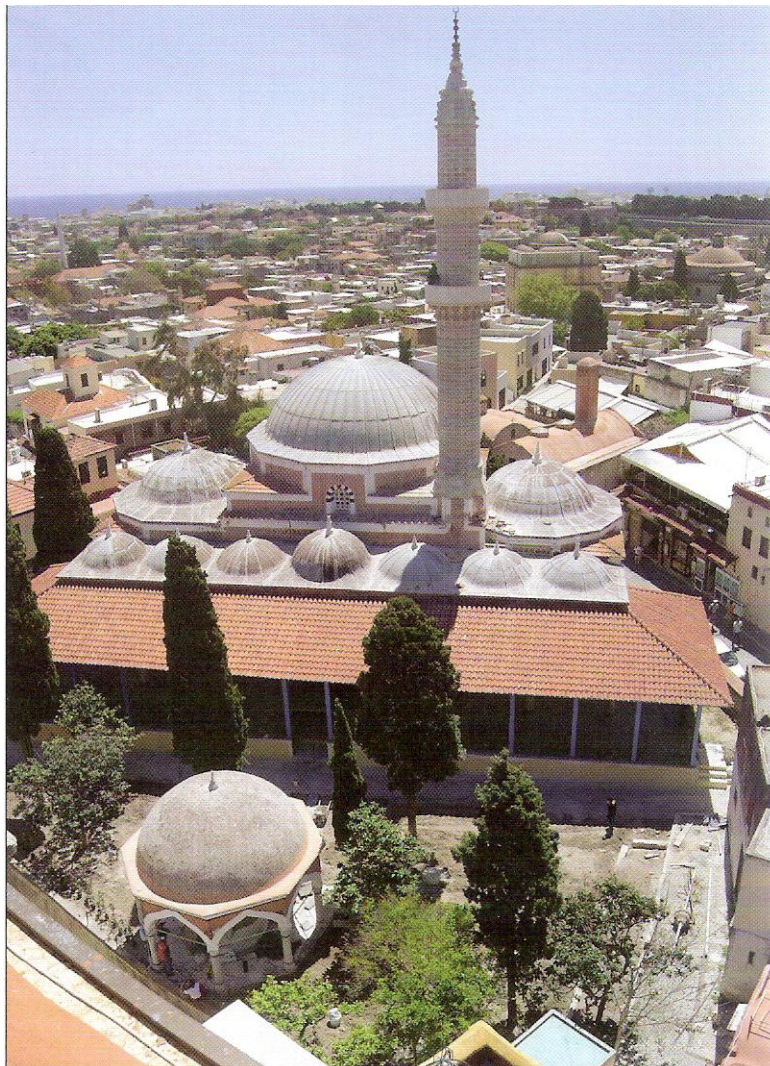

Εικόνα 6.27 Τέμενος Μεχμέτ Αγά – Πρόταση αποκατάστασης

6.3.2. Σουλεϊμάν Τζαμί

Το Τέμενος Σουλεϊμάν ή Σουλεϊμανγιέ βρίσκεται στην κορυφή του λόφου στον οποίο καταλήγει η οδός Σωκράτους, ο πιο εμπορικός δρόμος της Ρόδου και το κέντρο του εμπορίου από την αρχαία εποχή. Η προέκταση της στρέφει νότια – νοτιοδυτικά, περνώντας πίσω από το τζαμί. Με τη θέση αυτή επιτυγχάνεται η μνημειακότητα, που είναι πάντα ο στόχος της οθωμανικής αρχιτεκτονικής. Δεσπόζει στην άκρη ενός ευρύχωρου κήπου και είναι από τα πιο σημαντικά μνημεία της τουρκοκρατίας στη Ρόδο.

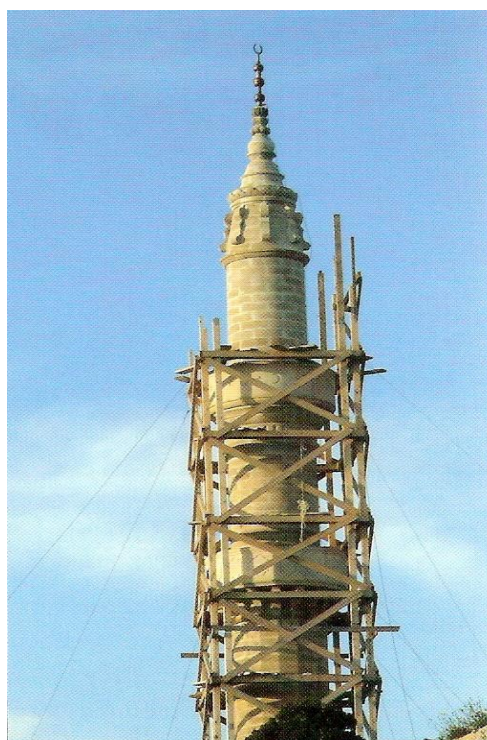
Εικόνα 6.28 Βόρεια άποψη του Σουλεϊμάν Τζαμί μετά τις εργασίες

Το κτήριο είναι απλό σε κάτοψη, όπως άλλωστε όλα τα οθωμανικά τζαμιά, περιλαμβάνοντας τρεις χώρους σε παράταξη και δύο διαδοχικά προστώα. Ο κύριος χώρος προσευχής είναι τετράγωνος κάτοψης, με εσωτερικές διαστάσεις 10,10 X 10,10 μ. και καλύπτεται με τρούλο. Ανατολικά και δυτικά έχουν προστεθεί δύο μικρότεροι πλάγιοι χώροι, επίσης τετράγωνοι με τρούλο, με διαστάσεις 7,60X7,60 μ.

Σύμφωνα με την παράδοση, το τζαμί αυτό είναι το ίδιο με εκείνο που κατασκεύασε ο Σουλεϊμάν ο Μεγαλοπρεπής μετά την κατάκτηση της Ρόδου το 1523 στη θέση της εκκλησίας των Αγίων Αποστόλων. Η μεγάλη καταστροφή που προκάλεσε η έκρηξη από έναν κεραυνό το 1856 στην ξεχασμένη πυριτιδαποθήκη του καμπαναριού του διπλανού καθολικού του Τάγματος των Ιπποτών του Αγίου Ιωάννη, καθώς και οι μεγάλοι σεισμοί της ίδιας χρονιάς και το υ1863 προκάλεσαν εκτεταμένες ζημιές και κατά πιθανότητα την κατάρρευση του μιναρέ. Έτσι ανακατασκευάστηκε ο τελευταίος, αλλά με δύο μπαλκόνια, προστέθηκε το ξύλινο προστώο, επισκευάστηκε το τζαμί. Ο ίδιος ο μιναρές ανακατασκευάστηκε την περίοδο της Ιταλοκρατίας, μετά τον μεγάλο σεισμό της Ρόδου το 1928, ενώ εργασίες ενίσχυσης του άνω τμήματος έγιναν μετά την κατάρρευση του από τους σεισμούς του 1956-7. Κατά την διάρκεια του 1980 ο μιναρές παρουσίασε έντονη απόκλιση και στις 15/12.1987 κατέρρευσαν τμήματα του άνω μπαλκονιού του. Στις αρχές του 1988 οι υπηρεσίες του Υπουργείου Πολιτισμού σε συνεργασία με το γραφείο της Προγραμματικής Σύμβασης της Ρόδου, αφού τον τεκμηρίωσαν με φωτογραμμετρική μέθοδο, προχώρησαν επείγοντως στη συστηματική καθαίρεση του, για να αποτρέψουν κινδύνους για περισσότερες ζημιές. Έκτοτε προχώρησε η αρχιτεκτονική και η στατική μελέτη ανακατασκευής του με χρηματοδότηση του ιδρύματος Αγά Χαν.

Εικόνα 6.29 Ανακατασκευή του μιναρέ κατά την Ιταλοκρατία

Εικόνα 6.30 Καθαίρεση σκαλωσιών και ανάδειξη μιναρέ έπειτα από πρόσφατες επεμβάσεις συντήρησης

Στη συνέχεια πραγματοποιήθηκαν εργασίες αποκατάστασης και διαμόρφωσης της όμορης βυζαντινής οχύρωσης του νότιου τείχους του Κολλάκιου, με μεταφορά, το 1996-96, της ανατολικής τετρόκτιστης αυλόθυρας νοτιότερα για την ανάδειξη της πρώτης. Την περίοδο εκείνη το τζαμί παρουσίαζε σοβαρά προβλήματα από την κατάρρευση του μιναρέ και την καταστροφή των μολυβίων

των τρούλων. Στις τοιχοποιίες εμφανίζονταν προβλήματα μικρών ρωγμών, οι επιτοίχιες ζωγραφικές, οι διακοσμήσεις παρουσίαζαν διαβρώσεις, ενώ τα ξυλόγλυπτα μέρη είχαν αλλοιωθεί με επιζωγραφίσεις από νεότερες μπογιές. Το ξύλινο προστώο βρισκόταν σε πλήρη αποσάθρωση και τμηματική κατάρρευση, ενώ η κρήνη παρουσίαζε προβλήματα καθίζησης, ρωγμές και διάβρωση. Ως εκ τούτου, από το 1998 μέχρι το 2005, προχώρησαν οι εργασίες και ολοκληρώθηκε η αποκατάσταση, η συντήρηση και η διαμόρφωση του περιβάλλοντα χώρου του μνημειακού συγκροτήματος του Τεμένους Σουλεϊμάν από το τεχνικό γραφείο της Επιτροπής Παρακολούθησης Έργων στα Μνημεία της Μεσαιωνικής Πόλης της Ρόδου. Αρχικά αντικαταστάθηκαν τα κατεστραμμένα μολύβια των θόλων με παραδοσιακές τεχνικές, οι οποίες έγιναν γνωστές από τεχνίτες του Αγίου Όρους. Επισκευάστηκαν με τοπικές παραδοσιακές τεχνικές τα εξωτερικά επιχρίσματα από κουρασάνι. Το τζαμί χρωματίστηκε με ασβεστοχρώματα στις παλιές του αποχρώσεις, του κεραμιδιού, του άσπρου και του σκούρου κόκκινου, προκειμένου να προστατευθεί το ίδιο και οι διακοσμήσεις του από τη διάβρωση εξαιτίας της υγρασίας.

Συνεχίστηκαν και ολοκληρώθηκαν οι εργασίες αποκατάστασης του συγκροτήματος του τεμένους, καθώς και οι μελέτες της αρχιτεκτονικής και της στατικής αποκατάστασης, δοκιμών καθαρισμού και αποκάλυψης των διακοσμητικών στοιχείων, που εγκρίθηκαν από το ΚΑΣ. Επισκευές έγιναν στο τζαμί, αποκαταστάθηκε το ξύλινο προστώο, συντηρήθηκαν οι τοιχογραφίες, οι γύψινες διακοσμήσεις, τα ξυλόγλυπτα μέρη, τα μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη και τα μεταλλικά στοιχεία, αναδείχθηκε το μαρμάρινο αναγεννησιακό θύρωμα, αναστηλώθηκε η κρήνη και ο μιναρές και διαμορφώθηκε η αυλή. Οι εργασίες αποκατάστασης του τεμένους ολοκληρώθηκαν στο διάστημα από την αρχή της άνοιξης του 2002 έως το τέλος της άνοιξης του 2005.

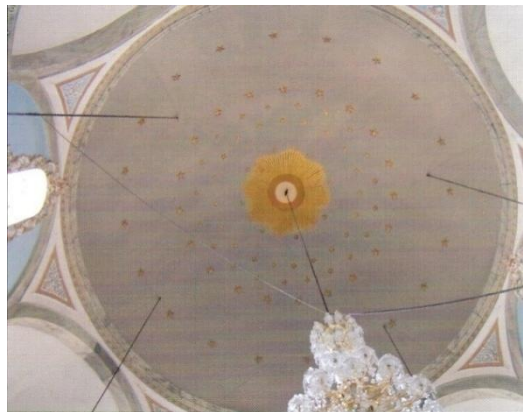
Εγκαταστάθηκαν αρχικά στο κεντρικό τμήμα και τους πλαϊνούς χώρους και στη συνέχεια στο προστώο του τζαμιού μεταλλικά ικριώματα και ξύλινες επιφάνειες εργασίας με απαραίτητα μέτρα προστασίας για την ασφάλεια των εργαζομένων. Προηγήθηκαν οι διερευνητικές εργασίες και ακολούθησαν οι επισκευές των ρωγμών και η αποκατάσταση των δομικών στοιχείων. Επισκευάστηκαν τα γείσα, το σημείο ανάρτησης του κεντρικού πολυελαίου και οι ρωγμές, με αντικατάσταση των σαθρών λίθων, συρραφή και ενέματα εσωτερικά στους τρεις τρούλους και τις λιθοδομές, καθώς και στο προστώο με τους επτά τρουλίσκους και τη βόρεια όψη του τζαμιού. Οι τρούλοι και τα γείσα τους, οι αντίστοιχοι του προστώου, τα παράθυρα, τα θύρωματά, το μιχράμπ και οι τοίχοι σε ύψος 0,60μ. από το δάπεδο έφεραν ζωγραφική διακόσμηση. Όλες οι μεταγενέστερες επεμβάσεις ακολούθησαν το αρχικό πρότυπο και οι επιφάνειες επιζωγραφίστηκαν με τα ίδια θέματα. Ακολούθησαν εργασίες συντήρησης όλων των διακοσμήσεων, αφού αφαιρέθηκαν από τους τοίχους των εσωτερικών χώρων του τζαμιού οι νεότερες επιστρώσεις ασβεστοεπιχρισμάτων με μηχανικά μέσα. Ο κεντρικός τρούλος διακοσμείται με διάσπαρτα ζωγραφικά χρυσά αστέρια και δύο σειρές ανάγλυφων γύψινων χρυσών αστέρων. Όλοι οι τελευταίοι παρουσίαζαν απώλειες και ρηγματώσεις, κυρίως λόγω της διάβρωσης του μεταλλικού οπλισμού και των συνδέσμων τους. Αφαιρέθηκαν οι διαβρωμένοι σύνδεσμοι και τοποθετήθηκαν νέοι από ανοξείδωτο χάλυβα. Λήφθηκαν εκμαγεία των αστέρων από συνθετική ρητίνη, κατασκευάστηκαν νέοι από γύψο και τοποθετήθηκαν στις θέσεις των απολεσθέντων. Το κέντρο αυτού του τρούλου κοσμεί επίσης ακτινωτή χρυσή ροζέτα, στην οποία μετά την αποκατάσταση του

κλειδιού του τρούλου και του κρίκου του πολυελαίου, πραγματοποιήθηκαν επεμβάσεις αφαίρεσης των επιζωγραφίσεων και χρωματικής αποκατάστασης. Μετά τη μόνωση των τρούλων με μολύβια, πραγματοποιήθηκαν επεμβάσεις στερεώσεις της ζωγραφικής και αισθητικής αποκατάστασης.

Εικόνα 6.31 Αποκατάσταση κλειδιού του κεντρικού τρούλου

Εικόνα 6.32 Ο κεντρικός τρούλος μετά τις εργασίες

Τα παράθυρα, οι φεγγίτες και το «μιχράμπ» περικλείονται από γύψινα διακοσμητικά φυτικά θέματα, που είχαν αποσαρθρωθεί, ενώ όλες οι στέψεις των παραθύρων του ισογείου είχαν επιχρωματισθεί. Πραγματοποιήθηκε στερέωση των σωζόμενων τμημάτων με αραιό διάλυμα ακρυλικής ρητίνης, έγιναν συμπληρώσεις με γύψο, πάρθηκαν εκμαγεία και αποκαταστάθηκαν τα απολεσθέντα τμήματα. Οι επεμβάσεις ολοκληρώθηκαν με την αφαίρεση των υπερκείμενων χρωματικών στρωμάτων και τη χρωματική αποκατάσταση.

Οι ξύλινες κατασκευές και τα ξυλόγλυπτα διακοσμητικά τμήματα του τζαμιού περιλαμβάνουν το «μιμπάρ» (άμβωνας για την ανάγνωση του κορανίου) και τον γυναικωνίτη στο βόρειο τοίχο. Μετά την διερεύνηση των χρωματικών στρωμάτων, τη δοκιμαστική εφαρμογή τεχνικών και μέσων επεμβατικής συντήρησης, τη μελέτη κατάστασης των χρωματικών στρωμάτων και του ξύλινου φορέα, καθώς και την επιβεβαίωση της μεγάλης έκτασης του διακόσμου, έγιναν επεμβάσεις συντήρησης και ολοκληρώθηκε η αισθητική αποκατάσταση των έγχρωμων διακοσμήσεων. Τα χρώματα αποκαταστάθηκαν μόνο σε θέσεις απωλειών, οι οποίες διέκοπταν τη χρωματική και σχεδιαστική συνέχεια. Η επέμβαση περιορίστηκε στο ελάχιστο. Χρησιμοποιήθηκαν ανόργανες χρωστικές με φορέα αραιό διάλυμα ακρυλικής ρητίνης. Δεν εφαρμόστηκε βερνίκι επικάλυψης, εφόσον δεν πιστοποιήθηκε η ύπαρξη του στα αρχικά χρωματικά στρώματα.

Επισκευάστηκαν, συντηρήθηκαν και ενισχύθηκαν με ανοξείδωτο χάλυβα οι σιδερένιοι και σφυρήλατοι ελκυστήρες του προστώου και οι αγκυρώσεις τους στους τοίχους με αντικατάσταση της μολυβδοχόησης, όπου χρειάστηκε. Στα κιονόκρανα σε τέσσερις από τους οκτώ κίονες του προστώου παρουσιάζονταν ρωγμές λόγω των σιδερένιων ελκυστήρων, στους οποίους είχε ήδη γίνει προσπάθεια από παλιά να συγκρατηθούν με τη χρήση μεταλλικών σφιγκτήρων, που όμως λόγω οξείδωσης δημιούργησαν μεγαλύτερο πρόβλημα. Έτσι αφαιρέθηκαν οι παλιοί σφιγκτήρες και αντικαταστάθηκαν με νέους από ανοξείδωτο χάλυβα. Σε δύο από τα κιονόκρανα χρειάστηκε να γίνει συγκόλληση των αποκολλημένων τμημάτων με χρήση πολτού λευκού τσιμέντου και μηχανική ενίσχυση γόμφων με σπείρωμα από ράβδους τιτανίου.

Εικόνα 6.33 Το ξύλινο πατάρι πριν τις εργασίες

Εικόνα 6.34 Το ξύλινο πατάρι μετά τις εργασίες

Στην επιφάνεια του κεντρικού θυρώματος έχει εφαρμοστεί ημιδιαφανής πράσινη χρωστική και βερνίκι, στους λίθους μαύρου χρώματος και λευκό επίχρισμα και στους θολίτες, οι οποίοι είναι κατασκευασμένοι από κόκκινο λίθο, κόκκινη χρωστική με οργανικό φορέα, ενώ σε μεγάλο μέρος της επιφάνειας του θυρώματος ένα λεπτό στρώμα πράσινης χρωστικής, πάχους περίπου 50μm. Σε μεγάλο μέρος της επιφάνειας είχε εφαρμοστεί βερνίκι, το οποίο οξειδώθηκε, προκαλώντας οπτική αλλοίωση και φυσικοχημικές μεταβολές. Η γύψινη διακοσμητική στέψη είχε υποστεί μηχανικές φθορές και απώλειες. Οι επεμβάσεις συντήρησης ξεκίνησαν με την

αφαίρεση των επιχρισμάτων με μηχανικά μέσα, ώστε να ελέγχεται το βάθος και η ποιότητα του καθαρισμού. Πραγματοποιήθηκε χημικός καθαρισμός με επιθέματα αργλικών και υδατικά διαλύματα και χρόνο εφαρμογής μέχρι 24 ώρες. Συντηρήθηκαν τα ξύλινα θυρόφυλλα, αφαιρέθηκαν τα ελαιοχρώματα με τα οποία είχαν επιχρωματισθεί, αντικαταστάθηκαν τα σαθρά ξύλινα τμήματα, πραγματοποιήθηκε η στερέωση του ξύλου και εφαρμόστηκε απεντομωτικό διάλυμα με επάλειψη και ενέματα στις οπές των εντόμων και εφαρμόστηκε βερνίκι, για να προστατευθεί η θύρα.

Το ξύλινο στέγαστρο με τα κολυμβητά κοιλόκυρτα κεραμίδια βυζαντινού τύπου, μετά τις ζημιές που είχε υποστεί από την πτώση τμημάτων του στηθαιού του μπαλκονιού το 1987, είχε αποσαθρωθεί σε μεγάλο ποσοστό. Η ξυλεία της κατασκευής ήταν από «κατράνι», ενώ χρησιμοποιήθηκε εκτός από νέα ξυλεία και «κατράνι» τουρκικής προέλευσης. Τμήμα των αυθεντικών μελών του ξύλινου στεγάστρου χρησιμοποιήθηκε στην αποκατάσταση του, αφού πρώτα συντηρήθηκε και ενισχύθηκε. Ταυτόχρονα συμπληρώθηκαν τα φθαρμένα τμήματα της στέγης και στερεώθηκαν τα διατηρούμενα ξύλινα μέρη του προστεγάσματος. Μετά τον έλεγχο των μαρμάρων της εξέδρας, στερεώθηκαν πάνω της τα ξύλινα κολωνάκια με ειδικές μεταλλικές δοκοθήκες. Διερευνήθηκαν με εξαγωγή και επανατοποθέτηση των μαρμάρινων πλακών του δαπέδου των προστώων για αποκάλυψη αρχιτεκτονικών μελών και αποκατάσταση του. Συνολικά βρέθηκαν δύο μαρμάρινα αρχιτεκτονικά μέλη και τμήμα επιτύμβιας πλάκας σε δεύτερη χρήση. Έγινε η επικεράμωση από κοιλόκυρτα κεραμίδια βιδωτά, ενώ τα ακροκέραμα, όπως και αυτά σε επαφή με τους τοίχους, σφραγίστηκαν με κουρασάνι.

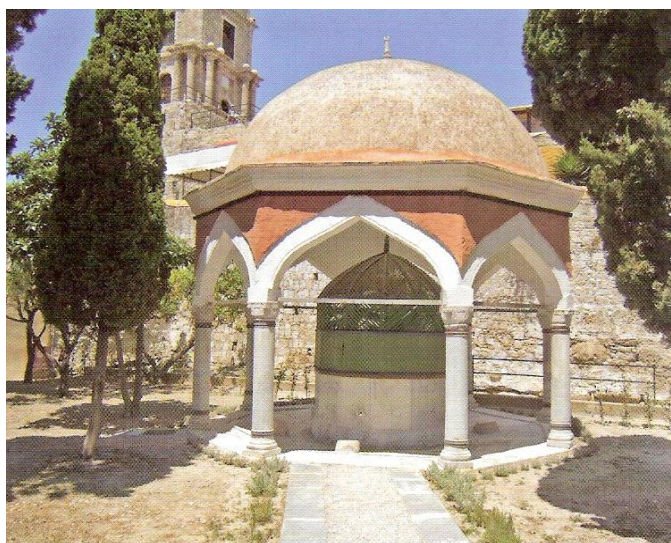

Εικόνα 6.35 Τα προστώα μετά τις εργασίες

Αποσυναρμολόγηση τριών από τους οκτώ κίονες της, που είχαν μετακινηθεί από την κατακόρυφο. Υποστηρίχθηκαν τα τόξα και αντιστηρίχτηκε η κρήνη περιμετρικά, ενώ ενισχύθηκε η θεμελίωση των κιόνων και συγκολλήθηκαν οι ρωγμές του. Τα σπασμένα τμήματα των κιονόκρανων αρχικά ενώθηκαν με ράβδους τιτανίου και κονίαμα από λευκό τσιμέντο και μαρμαρόσκονη και στη συνέχεια επανατοποθετήθηκαν στη θέση τους. Αποκαταστάθηκαν τα τόξα και αντικαταστάθηκαν όσοι θολίτες, «μαξιλάρια» και κορνίζες είχαν σπάσει. Ο τρούλος, έπειτα από επισκευή των επιχρισμάτων στην εσωτερική επιφάνεια και των κουρασανιών στην εξωτερική, βάφτηκε εξωτερικά στους αρχικούς του χρωματισμούς (άσπρο και κόκκινο). Έγιναν εργασίες καθαρισμού και συντήρησης των μπρούτζινων κιγκλιδωμάτων των παραθύρων του τζαμιού, καθώς και των χάλκινων δακτυλίων των κιόνων του προστώου και της κρήνης. Η αποκατάσταση της κρήνης ολοκληρώθηκε με τον καθαρισμό των μαρμάρινων μελών της.

Για τη διαμόρφωση της αυλής τακτοποιήθηκαν τα διάσπαρτα αρχιτεκτονικά μέλη, συντηρήθηκε ο μαντρότοιχος και η δυτική νεοκλασική αυλόθυρα και επισκευάστηκαν οι διάδρομοι με τα βοτσαλωτά και τις τσιμεντοκονίες, καθώς και οι τουαλέτες στη βορειοανατολική γωνία. Αποκαταστάθηκαν οι χώροι υγιεινής, η υδραυλική εγκατάσταση και η αποχέτευση με νέο βόθρο στην αυλή του τζαμιού. Φυτεύτηκε νέο πλατάνι σε ανάμνηση του ιστορικού, που είχε ξεραθεί εδώ και αρκετά χρόνια, και συντηρήθηκε ο κήπος του τζαμιού με τις νεραντζιές, τις λεμονιές, τις μουσμουλιές και τα κυπαρίσσια, καθώς και τα παρτέρια με τριανταφυλλιές, θάμνους και αρωματικά φυτά.

Εικόνα 6.36 Η κρήνη μετά τις επισκευές

Ιδιαίτερη προσοχή δόθηκε στη νυκτερινή ανάδειξη του μνημείου με διακριτικό φωτισμό του μιναρέ, του προστώου, της κρήνης και του τζαμιού. Οι ηλεκτρολογικές εγκαταστάσεις στο εσωτερικό του τζαμιού περιορίστηκαν στο ελάχιστο και τοποθετήθηκαν υποδαπέδια, αφήνοντας μόνο σε ένα σημείο έναν εμφανή άσπρο σωλήνα σε απόκρυφο σημείο για τους πολυελαίους, οι οποίοι μαζί με τα χαλιά αντικαταστάθηκαν από νέα. Το σύνολο των εργασιών ανέδειξε και πρόσφερε στους μουσουλμάνους και τους επισκέπτες ολοκληρωμένο το τζαμί του Σουλεϊμάν.

6.3.3 Παναγία του Μπούργκου

Χαρακτηριστικό παράδειγμα ένταξης στη σύγχρονη ζωή της πόλης πάνω στα κλασικά κτήρια είναι η διαμόρφωση των ερειπίων της εκκλησίας της Παναγίας της Μπούργκου ως κοινόχρηστος χώρος ειδικών πολιτιστικών εκδηλώσεων, ελεύθερος προς το κοινό.

Το συγκρότημα της Παναγίας του Μπούργκου αποτελούσε την καρδιά ομώνυμου ιδρύματος με κτήματα, σπίτια και νοσοκομείο, δίπλα στον «μεγάλο κήπο της πλατείας», το σημερινό δημοτικό πάρκο Αλχαδέφ, πάνω στον άξονα της σημερινής μεσαιωνικής Αγοράς στην Άνω Οβριακή συνοικία του Μπούργκου της Ρόδου. Χρονολογείται στο α' μισό του 14^{ου} αι. και κατά τον Βοσίο αποδίδεται στον Μεγάλο Μάγιστρο Helion de Villeneuve (1319-1346). Η προσθήκη έξι ταφικών παρεκκλησιών νότια και επτά αρκοσολίων στον βόρειο τοίχο της εκκλησίας κατά την περίοδο της Ιπποτοκρατίας φανερώνει την έντονη παρουσία της Παναγίας του Μπούργκου στη ζωή της πόλης της Ρόδου. Τον 19^ο αι. και τον 20^ο αι. ο χώρος της εκκλησίας είχε πληρωθεί από έξι κατοικίες. Μετά την απαλλοτρίωση και καθαίρεση τους κατά την περίοδο της Ιταλοκρατίας, αποκαταστάθηκε η ανατολική πτέρυγα εσωτερικά και στερεώθηκαν τα ερείπια βάσει της μελέτης του Η. Balducci. Το 1955 διανοίχθηκε η πύλη της Παναγίας προς το εμπορικό λιμάνι και ο δρόμος που τη διέσχισε εγκάρσια τη μετέτρεψε σε «κομμένη εκκλησία». Οι εργασίες διέλευσης των υπόγειων δικτύων το 1994 οδήγησαν στην ανασκαφή, τη διαμόρφωση και την ενοποίηση των δύο τμημάτων της. Σήμερα, η ελεύθερη επίσκεψη της εκκλησίας και η διοργάνωση ειδικών μουσικών εκδηλώσεων έχουν δώσει στην περιοχή νέα ζωή.

Εικόνα 6.37 Διαμόρφωση της περιοχής γύρω από τα Ερείπια της Παναγίας του Μπούργκου

Η Παναγία του Μπούργκου αποτελεί αντιπροσωπευτικό παράδειγμα της γοθτικής αρχιτεκτονικής. Ο αρχικός τύπος του ναού ήταν τρίκλιτη βασιλική με δύο τοξοστοιχίες από τέσσερις κολώνες, στεγασμένη με γοθικά σταυροθόλια. Το ιερό αποτελούνταν από τρεις πεντάπλευρες κόγχες στεγασμένες με θόλους με ακτινωτές νευρώσεις. Το μεσαίο κλίτος ήταν ψηλότερο και φωτιζόταν από φεγγίτες. Τα παρεκκλήσια, από τα οποία σε καλή κατάσταση διατηρούνται το νοτιοανατολικό και το νοτιοδυτικό, ήταν ορθογώνια και καλύπτονταν με γοθικά σταυροθόλια. Η δυτική όψη είχε δύο ρομβοειδείς και έναν κυκλικό φεγγίτη, δύο οξυκόρυφες κόγχες και επιβλητική οξυκόρυφη είσοδο, που την πλαισίωνε πιθανότατα γείσο με αετωματική απόληξη. Η κύρια είσοδος, οι οξυκόρυφες κόγχες και πιθανόν ο κυκλικός φεγγίτης είχαν σύνθετες διατομές. Στις άλλες όψεις έφερε ψηλά οξυκόρυφα παράθυρα. Τα ανατολικά οξυκόρυφα παράθυρα είχαν πιο σύνθετες διατομές, ενώ μορφολογικό ενδιαφέρον παρουσιάζουν τα παράθυρα των δύο σωζόμενων παρεκκλησιών και ειδικότερα του νοτιοανατολικού, καθώς και η οι δύο μικρές κόγχες στο ίδιο παρεκκλήσι. Η νότια είσοδος ήταν επίσης οξυκόρυφη ενώ η μεταγενέστερη βόρεια ήταν ορθογώνια. Οι όψεις κατέληγαν προς τα άνω σε οξυκόρυφα τόξα. Τα κιονόκρανα των κίωνων είχαν σύνθετη κοιλόκυρτη διατομή και επίκρανα των κυλινδρικών κιονίσκων φυτική διακόσμηση.

Εικόνα 6.38 Όψη της σημερινής κατάστασης της Παναγίας του Μπούργκου

Στο πλαίσιο του Γ' ΚΠΣ, συνεχίστηκαν οι εργασίες αποκατάστασης και συντήρησης τμημάτων των λιθοδομών της εκκλησίας, οι οποίες είχαν έντονα διαβρωθεί ή αλλοιωθεί από μεταγενέστερες παρεμβάσεις. Στις εσωτερικές όψεις της βόρειας και της δυτικής πλευράς αντικαταστάθηκαν σποραδικά φθαρμένοι λίθοι και αποκαταστάθηκαν μεταγενέστερα ανοίγματα. Από το δώμα και εντός της προς τα δυτικά ιδιωτικής ιδιοκτησίας ολοκληρώθηκε η αποκατάσταση του άνω τμήματος της δυτικής κύριας όψης του ναού με τα δύο οξυκόρυφα τόξα της στέψης, που αντιστοιχούσαν στα δυτικά μέτωπα των σταυροθολίων του κεντρικού και του νότιου κλίτους. Έτσι αποκαταστάθηκαν α) το νότιο οξυκόρυφο παράθυρο του ίδιου του παρεκκλησιού, βάσει των στοιχείων που βρέθηκαν τοιχισμένα στη λιθοδομή, β) τα δύο αυθεντικά οξυκόρυφα παράθυρα του νοτιοανατολικού παρεκκλησιού, που έφεραν ρωγμή στο μέσον του τόξου και είχε αλλοτριωθεί η τριφυλλόσχημη διακόσμηση τους και γ) η ανατολική όψη του ιερού πάνω από το δώμα του γειτονικού ισογείου. Αφαιρέθηκαν όλες οι μεταγενέστερες προσθήκες της Τουρκοκρατίας, αποφράχθηκαν και αποκαταστάθηκαν το βόρειο και το βορειοανατολικό οξυκόρυφο παράθυρο της κεντρικής κόγχης, που είχαν ανακατασκευασθεί κατά την περίοδο της Ιταλοκρατίας με λανθασμένη τοξωτή μορφή, καθώς και οι λιθοδομές της όψης της ίδιας της κόγχης και της βορειοανατολικής αντηρίδας.

Εικόνα 6.39 Η Παναγία του Μπούργκου κατά την διάρκεια των εργασιών

Τέλος, έπειτα από ανασκαφική διερεύνηση, αποκαταστάθηκε το στηθαίο και η μόνωση με κουρασάνι του δώματος της κεντρικής κόγχης. Διαπιστώθηκε η μεταγενέστερη χρήση πήλινων αγγείων με σκοπό την πλήρωση των κενών που δημιουργούνται μεταξύ των ακτινωτών θολίσκων. Προηγήθηκε η αφαίρεση τριπλής στρώσης, αποτελούμενης από χοχλάκι, ισχυρό κουρασάνι, πάχους 0,15μ., και μία στρώση από μολώματα. Η ανώτερη στρώση από χοχλάκι προστέθηκε, όταν χτίστηκε

πάνω στην κεντρική κόγχη του Ιερού δώμα, το οποίο λειτούργησε ως κατοικία κατά την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Τα αγγεία που χρησιμοποιήθηκαν είναι πέντε πιθάρια, δύο αραβικού και τρία ισπανικού τύπου, που σώζονται σχεδόν ακέραια και φέρουν ίχνη κόκκινης βαφής και σφραγίσματα στον ώμο. Ακολούθησε συγκόλληση, καταγραφή και μεταφορά του κεραμικού υλικού στις αποθήκες της Εφορείας.

Καθαιρέθηκαν όλες οι προσθήκες που κάλυπταν το άνω τμήμα του δώματος της βόρειας κόγχης εξωτερικά και αποκαλύφθηκαν όσα στοιχεία διατηρούνταν από την αυθεντική μορφή της μόνωσης της εκκλησίας.

Πραγματοποιήθηκε καθαρισμός με χημικά μέσα στις επιφάνειες όσων αυθεντικών λιθοδομών διατηρούνται στο μνημείο. Ολοκληρώθηκαν οι εργασίες καθαρισμού όλων των εσωτερικών όψεων των λιθοδομών και όσων από τις εξωτερικές είναι εμφανείς. Ειδικότερα καθαρίστηκαν οι κόγχες του ιερού, ο κίονας του κεντρικού κλίτους, η παραστάδα της βόρειας θύρας, καθώς και τα τόξα, τα παράθυρα και οι θύρες με χρήση ψηγματοβολής. Σε ορισμένα τμήματα του μνημείου απαιτήθηκε και στερέωση των λιθοδομών. Στις επιφάνειες των λιθοδομών εφαρμόστηκαν βιοκτόνα, αφού πρώτα αφαιρέθηκαν μηχανικά οι βιολογικές αναπτύξεις. Μηχανικός καθαρισμός έγινε και στα αρχιτεκτονικά μέλη που βρίσκονται τοποθετημένα στη νότια πλευρά του μνημείου. Αφαιρέθηκαν τα ασβεστεπιχρίσματα στην εσωτερική επιφάνεια του φραγμένου φεγγίτη του δυτικού τοίχου πάνω από την κεντρική θύρα και αποκαλύφθηκαν έγχρωμες διακοσμητικές ταινίες. Καθαρίστηκε το πλακοστρωμένο δάπεδο με χημικές ουσίες και μηχανικά μέσα.

Εικόνα 6.40 Καθαρισμός των λιθοδομών με ψηγματοβολή

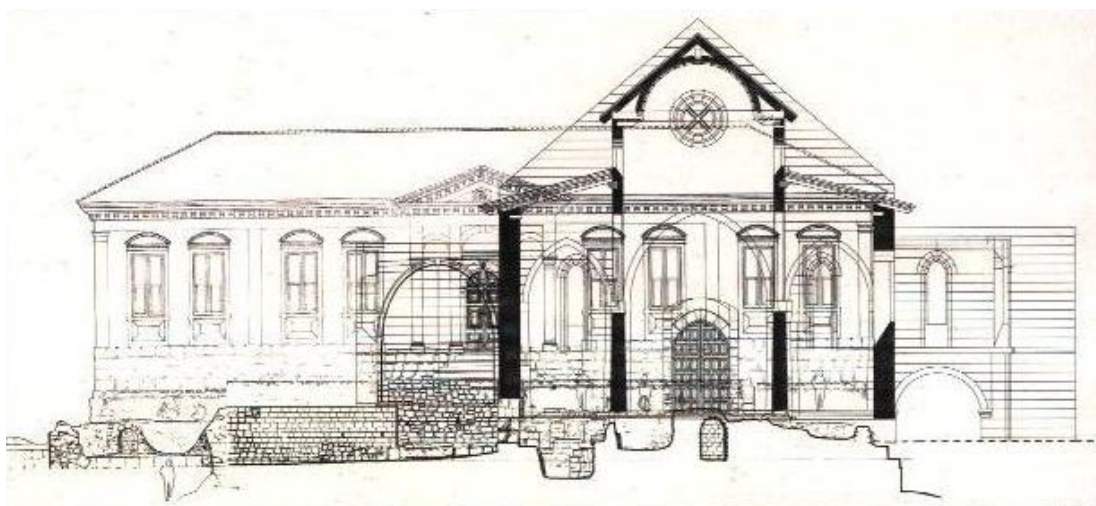
Εικόνα 6.41 Η κόγχη του δυτικού αρκοσολίου της βόρειας πλευράς μετά τις εργασίες

Ολοκληρώθηκε και υποβλήθηκε για έγκριση στο ΚΑΣ η οριστική μελέτη αποκατάστασης της εκκλησίας (με την αναστήλωση ενός επιπλέον κίονα και των όψεων της εκκλησίας σε συνδυασμό με την απαλλοτρίωση των όμορων δυτικών και της ανατολικής ιδιοκτησίας), προκειμένου να εφαρμοστεί σε μελλοντικά προγράμματα. Η αποκατάσταση του καθεδρικού ναού της Παναγίας του Μπούργκου βραβεύτηκε το 2006 με τιμητική διάκριση από τη EYROPA NOSTRA.

6.3.4 Άγιος Ιωάννης των Ιπποτών

Η θεμελίωση του κοινοβιακού ναού του Αγίου Ιωάννη ξεκίνησε με την εγκατάσταση των ιπποτών στη Ρόδο το 1310 στο ψηλότερο σημείο του Κολλάκιου κοντά στο παλάτι του μεγάλου Μαγίστρου, που το 1314 λειτουργούσε κανονικά. Οι θρησκευτικές αλλά και πολιτικές δραστηριότητες του τάγματος (οι σύνοδοι, η εκλογή του μεγάλου Μαγίστρου) γίνονταν εκεί. Τα ιερά λείψανα και τα κειμήλια που διέθετε ήταν πασίγνωστα. Κατά την ιπποτική περίοδο προστέθηκαν επτά, πιθανώς ταφικά, παρεκκλήσια και με άμεση σχέση κατασκευάστηκε επί μεγάλου Μαγίστρου Fluvian(1421-1437) η canonica η κατοικία του πριόρη (πρωτοπρεσβύτερος) της εκκλησίας Jean Morel. Μετά την παράδοση της πόλης στους Τούρκους το 1523 μετατράπηκε στο σημαντικότερο μουσουλμανικό τέμενος, το μεγάλο τζαμί της Ρόδου. Η εκκλησία καταστράφηκε, όταν το 1856 εξερράγη η ξεχασμένη πυριτιδαποθήκη στο καμπαναριό από κεραυνό. Το 1876, αρχικά και το 1896, τελικά κτίστηκε πάνω στα συντρίμια του ναού το εντυπωσιακό νεοκλασικό σχολείο. Το 1932-34 ο P.Lojacono επιχείρησε μετά από ανασκαφικές τομές να αποκαταστήσει το μνημείο γραφικά. Μια κατολίσθηση του μαντρότοιχου του σχολείου το 1989 οδήγησε στη συστηματική ανασκαφή, τη διαμόρφωση και την ανάδειξη του σε ελεύθερα επισκέψιμο αρχαιολογικό χώρο.

Εικόνα 6.42 Σχέδιο Όψης του Αγ. Ιωάννη των Ιπποτών

Ο κυρίως ναός ήταν τρίκλιτη ξυλόστεγη βασιλική με δύο τοξοστοιχίες και τέσσερις κυλινδρικές κολώνες. Είχε εγκάρσιο κλίτος αποτελούμενο από τρία γοθικά σταυροθόλια, ενώ ένα τέταρτο καλύπτει το ορθογώνιο ιερό. Το μεσαίο κλίτος ήταν υπερυψωμένο, φωτιζόταν με οξυκόρυφους φεγγίτες βόρεια και νότια και κυκλικούς ανατολικά και δυτικά και στεγαζόταν με ξύλινη δίριχτη στέγη και κεραμίδια. Εσωτερικά η ξύλινη ημικυλινδρική οροφή διακοσμούταν με ξυλόγλυπτα και ζωγραφιστά άστρα. Τα πλάγια κλίτη καλύπτονταν από μονόριχτη ξύλινη στέγη. Από τις τρεις πύλες του ναού μεγαλύτερη ήταν η δυτική, οξυκόρυφη και πλαισιωμένη από αετωματική διακόσμηση με γείσο, που στην κορυφή έφερε γλυπτό ανθέμιο.

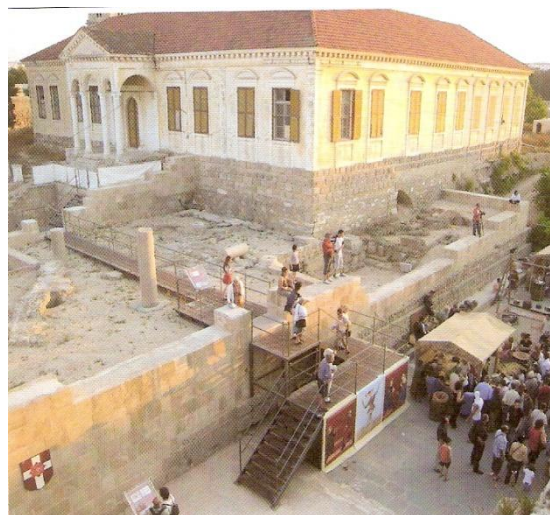

Η δυτική όψη συμπληρωμένη από τον κυκλικό φεγγίτη και δύο μεγάλα παράθυρα, είχε χαρακτηριστική τριγωνική απόληξη προς τα άνω. Η βόρεια πύλη ήταν ανάλογη με τη δυτική αλλά μικρότερη, ενώ η νότια, ορθογώνια με υπέρθυρο πρέκι μορφής οριζόντιου τόξου, πρέπει να αποτελούσε μεταγενέστερη επέμβαση. Ο κυρίως ναός φωτιζόταν από ψηλά οξυκόρυφα παράθυρα, ενώ το εγκάρσιο κλίτος και το ιερό από δίλοβα, πλαγιασμένα από οξυκόρυφα τόξα σύνθετης διατομής. Κάτω από την κόγχη του ιερού διερχόταν, σε χαμηλότερο επίπεδο λόγω της διαμόρφωσης του εδάφους, εγκάρσια στοά επικοινωνίας, η οποία συνέδεε το βόρειο με το νότιο τμήμα της εκκλησίας. Η εκκλησία είναι γνωστή μόνο από τις απεικονίσεις των περιηγητών του 19^{ου} αι.

Μετά την ολοκλήρωση της ανασκαφής του κυρίως ναού του Αγίου Ιωάννη και την εκπόνηση των μελετών τεκμηρίωσης της ανασκαφής και του νεοκλασικού σχολείου, εκτελέστηκαν εργασίες στερέωσης και υποθεμελίωσης της υφιστάμενης θεμελίωσης βόρεια και ανατολικά του ναού.

Εικόνα 6.43 Άποψη του χώρου κατά τη διάρκεια των εργασιών

Εικόνα 6.44 Άποψη χώρου μετά τις εργασίες

Στο πλαίσιο του Γ' ΚΠΣ, ολοκληρώθηκε η μελέτη της αρχιτεκτονικής αποκατάστασης και της πρότασης διαμόρφωσης, ενώ παράλληλα διαμορφώθηκε η εκκλησία και ο περιβάλλον χώρος της από το 2004 έως το 2006. Πραγματοποιήθηκαν επανειλημμένοι καθαρισμοί στον χώρο της ανασκαφής του Αγ. Ιωάννη, τον αύλειο χώρο, τις αίθουσες του σχολείου και τον ευρύτερο περιβάλλοντα χώρο. Κλαδεύτηκαν τα δέντρα και καθαρίστηκαν οι χώροι από χόρτα, σκουπίδια και μπάζα, τα οποία μαζί με το λυόμενο κτίσμα από τη νότια πλευρά του σχολείου, απομακρύνθηκαν με φορτηγό. Έγινε ανασκαφική έρευνα στο Σχολείο με αφορμή τη διερεύνηση των θεμελίων του, που εντάσσεται στο πλαίσιο της αποκατάστασης του κτηρίου και της διαμόρφωσης της ανασκαφής της εκκλησίας, πάνω στην οποία εδράζεται. Οργανώθηκε εργοτάξιο στο αίθριο, την αυλή και τις αίθουσες του σχολείου για τις ανάγκες λάξευσης και προετοιμασίας των λίθων που θα χρησιμοποιηθούν για τις στερεωτικές εργασίες και τη διαμόρφωση της ανασκαφής. Διαμορφώθηκε ράμπα πρόσβασης των οχημάτων στη δυτική αυλή του σχολείου δυτικά της εκκλησίας για τις ανάγκες του εργοταξίου. Διαμορφώθηκαν σταδιακά ξύλινες ράμπες για τη μεταφορά των υλικών στον χώρο της εκκλησίας από το

σχολείο και τους περιμετρικούς δρόμους. Μετά τα σωστικά μέτρα με τη στερέωση της βόρειας θεμελίωσης των ερειπίων, πραγματοποιήθηκαν στην συνέχεια οι στερεωτικές εργασίες των εξωτερικών τοίχων της εκκλησίας και η διαμόρφωση του εσωτερικού δαπέδου της ανασκαφής. Σύμφωνα με την εγκεκριμένη μελέτη, ολοκληρώθηκαν οι εργασίες στερέωσης και συμπλήρωσης του περιμετρικού τοίχου των θεμελίων και της βάσης των λιθοδομών του κυρίως ναού με μεγάλους πελεκητούς πωρόλιθους, ύψους 40-45εκ, μέχρι λίγο υψηλότερα από το αυθεντικό δάπεδο της εκκλησίας, καθώς και η στερέωση με μερική αποκατάσταση του κεντρικού θόλου της υπόγειας κρύπτης κάτω από το εγκάρσιο, σε μορφή ερειπίου, κλίτος. Η σύνθεση των κονιαμάτων ακολούθησε τις συστάσεις της σχετικής έρευνας.

Ολοκληρώθηκαν οι εργασίες διαμόρφωσης της νεότερης οδού Παναϊτίου, που κατήγγησε τις υπόγειες κρύπτες κάτω από το εγκάρσιο κλίτος και τα παρεκκλήσια του 19^{ου} αι. Οι εργασίες έγιναν σύμφωνα με την νεότερη εγκεκριμένη οριστική μελέτη διαμόρφωσης, που είχε λάβει υπόψη τα νεότερα στοιχεία της έρευνας στο χώρο. Αφού αφαιρέθηκε το οδόστρωμα, ολοκληρώθηκε η ανασκαφή στο πλάτος του δρόμου, αποκαλύφθηκαν οι τοίχοι και τμήματα δαπέδων και στη συνέχεια τεκμηριώθηκαν με σχέδια και φωτογραφίες. Ακολούθησε η εγκατάσταση των υπόγειων δικτύων ύδρευσης, αποχέτευσης ακαθάρτων και ομβρίων και ηλεκτρισμού σε συνεργασία με τις αρμόδιες υπηρεσίες ΔΕΥΑΡ και ΔΕΗ. Η διαμόρφωση ανέδειξε στο επίπεδο του οδοστρώματος και σε κάτοψη τα θεμέλια από τις υπόγειες κρύπτες και τα παρεκκλήσια με διαμόρφωση των υλικών.

Εικόνα 6.45 Εργασίες διαμόρφωσης της οδού Παναϊτίου

Κατασκευάστηκαν από μεταλλικό σκελετό και ξύλινο πάτωμα η βόρεια και η νότια σκάλα πρόσβασης στο μνημείο. Μπαζώθηκαν συστηματικά τα τμήματα της ανασκαφής που δεν θα μείνουν ορατά, αφού οριοθετήθηκαν με απλούστερες πωρολιθοδομές τα τμήματα που θα παραμείνουν ορατά στη βορειοδυτική και νοτιοανατολική γωνία. Παράλληλα, στερεώθηκαν οι λιθοδομές, που είχαν προβλήματα, των δύο ταφών του δαπέδου της εκκλησίας. Μετά την εκπόνηση

ειδικής μελέτης, που εγκρίθηκε το 2006, αναστηλώθηκαν για την ανάδειξη της τρίτης διάστασης του μνημείου, ένας σπασμένος κίονας της βόρειας κιονοστοιχίας, ύψους 2,6μ. και ένας μικρότερος της νότιας, ύψους 1,3μ. Αρχιτεκτονικά μέλη των κίωνων και των κιονόκρανων εκτίθενται στον χώρο της ανασκαφής. Η διαμόρφωση του δαπέδου με πατημένο χώμα κρίθηκε από την επιτροπή ως η καλύτερη λύση μέχρι την αποκατάσταση του σχολείου. Οι εργασίες αποκατάστασης ολοκληρώθηκαν με την κατασκευή ξύλινου διαδρόμου, πλάτους 1,20μ., ο οποίος ενώνει τη βόρεια με τη νότια πρόσβαση του ναού και επιτρέπει την πρόσβαση και την άμεση θέαση του μνημείου. Κατασκευάστηκαν ενημερωτικές πινακίδες και έγινε ανάδειξη του χώρου του ελεύθερα επισκέψιμου για το κοινό μνημείου με νυχτερινό φωτισμό.

Εικόνα 6.46 Άποψη του χώρου και της οδού Παναγιώτου μετά τις εργασίες

Στον ευρύτερο χώρο του Αγίου Ιωάννη των Ιπποτών και συγκεκριμένα στο κτήριο που βρίσκεται βορειοανατολικά της ανασκαφής της εκκλησίας και σε επαφή με την ιπποτική στοά «Λότζια», έγιναν διερευνητικές εργασίες στο ισόγειο, διεξήχθησαν δοκιμαστικές τομές στο νότιο τμήμα της ισόγειας αίθουσας και τη νοτιοδυτική εξωτερική όψη του κτηρίου, από τις οποίες ήρθαν στο φως τμήματα των θεμελίων της κόγχης του ιερού της εκκλησίας, τα θεμέλια του παρεκκλησιού του καθολικού του Αγίου Ιωάννη και παλιές λιθοδομές ιπποτικού κτηρίου. Στο ισόγειο αυτού του κτηρίου εκτελέστηκαν εργασίες επισκευής παρουσίασης της ιστορίας του ναού με μακέτα της αναπαράστασης του και προβολή ειδικού οπτικοακουστικού θεάματος. Οι εργασίες περιέλαβαν τις καθαίρεση νεότερων τοίχων από οπτοπλινθοδομές και των επιχρισμάτων στις παλιές λιθοδομές, τη διαμόρφωση του εσωτερικού χώρου με επιχρίσματα, νέες ηλεκτρολογικές και μηχανολογικές εγκαταστάσεις, κλιματισμό, χώρους υγιεινής και επισκευή των ξύλινων κουφωμάτων. Αποκαταστάθηκε ο βόρειος και ο δυτικός τοίχος του ισόγειου κτηρίου, που σε επαφή με τη στοά που οδηγούσε κάτω από την εκκλησία του Αγίου Ιωάννη προς τη νότια πλευρά της. Εξωτερικά του ισόγειου χώρου και στη νότια

συνέχεια της στοάς έγινε αποκατάσταση τμήματος του παλιού δαπέδου, που ανασκάφηκε πρόσφατα, με βοτσαλωτό από μεγάλα βότσαλα.

Παράλληλα ολοκληρώθηκε η αρχιτεκτονική μελέτη αποκατάστασης του νεοκλασικού σχολείου, καθώς και η στατική μελέτη αποκατάστασης νεοκλασικού μουσουλμανικού σχολείου επί της οδού Παναιτίου στη μεσαιωνική πόλη της Ρόδου. Σύμφωνα με την επιγραφή «Μεδρεςές του Σουλεϊμάν – 1923», που υπάρχει στην ανατολική είσοδο, το πρώτο σχολείο κτίστηκε το 1876. Καταστράφηκε από πυρκαγιά ή σεισμό και ξανακτίστηκε το 1898 αρκετά μεγαλύτερο, για να καλύψει τον αυξημένο αριθμό των μαθητών. Το κτήριο αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα παραδείγματα νεοκλασικής αρχιτεκτονικής στη Ρόδο και από τις όψεις του εντυπωσιακότερες είναι η ανατολική και η δυτική, όπου κυριαρχεί η συμμετρία.

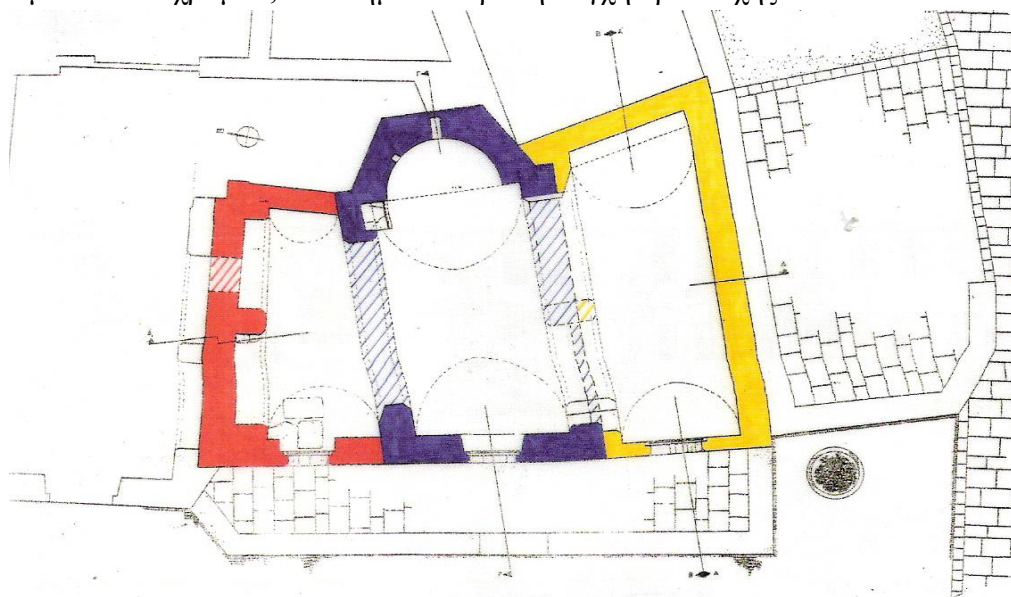
Η δυτική του πτέρυγα ενισχύθηκε κατά τη δεκαετία του 1970 με εξωτερικά κατακόρυφα και οριζόντια αφανή σενάζ και εσωτερικές οριζόντιες πλάκες οπλισμένου σκυροδέματος στο δάπεδο. Ωστόσο οι επεμβάσεις αυτές δεν ήταν αρκετές και τα προβλήματα συνεχίστηκαν με έντονες ρηγματώσεις, τόσο στις υπόλοιπες του σχολείου, όσο και σε αυτή την ίδια την ενισχυμένη δυτική πτέρυγα, με αποτέλεσμα κάποια στιγμή στη δεκαετία του 1980 να διακοπεί η λειτουργία του. Η αποκατάσταση του σχολείου μετά την εγκατάλειψη του είχε επιδεινωθεί σημαντικά και η παρέμβαση αποκατάστασης κρίθηκε επιβεβλημένη.

Η Νομαρχιακή Αυτοδιοίκηση Δωδεκανήσου, που κατέχει το κτήριο, είχε αποφασίσει να στεγάσει ε αυτό ένα σύγχρονο Πολιτιστικό Κέντρο. Οι περισσότερες αίθουσες του ισογείου(επιφάνειας 762τ.μ.) προτείνεται να αξιοποιηθούν για πολλαπλές χρήσεις, εκθέσεις, συνέδρια και συναντήσεις ή ακόμη και περιοδικά εκπαιδευτικά εργαστήρια, σύμφωνα με τις εκάστοτε ανάγκες του Πολιτιστικού Κέντρου. Στη νοτιοδυτική πτέρυγα θα εγκατασταθεί η βιβλιοθήκη και η τράπεζα δεδομένων, ενώ η βορειοδυτική αίθουσα προτείνεται για αναψυκτήριο με θέα την πλατεία και το παλάτι του μεγάλου Μαγίστρου. Ο χώρος του αίθριου, με σκιερό και μακρόβιο πεύκο στη μέση, διαμορφωμένος κατάλληλα με καθίσματα και εξέδρα θα μπορεί να φιλοξενεί καλλιτεχνικές και μουσικές εκδηλώσεις.

Έχει εγκριθεί η διαμόρφωση και η δημιουργία ενός ενδιάμεσου επιπέδου μπροστά από την εκκλησία βόρεια του σχολείου, μεταξύ της αυλής και της πλατείας, που αντιστοιχεί στο επίπεδο του μεσαιωνικού πλατώματος. Πέτρινες κτιστές σκάλες και ράμπες θα οδηγούν από την πλατεία Κλεοβούλου στο επίπεδο αυτό και από εκεί στην αυλή στη βόρεια πλευρά της και τη δυτική είσοδο του σχολείου, ενώ η πρόσβαση στην ανατολική είσοδο του κτηρίου θα γίνεται από σκαλιά, που θα ενταχθούν στην τελική διαμόρφωση του αρχαιολογικού χώρου. Η αυλή οριοθετείται σε μικρή απόσταση από το δυτικό και το νότιο τείχος του Βυζαντινού Κάστρου και του Κολλάκιου, έτσι ώστε να υπάρχει η δυνατότητα ενός αρχαιολογικού περιπάτου, που θα ξεκινά από τη νότιο αυλή του παλατιού και θα καταλήγει στη οδό Παναιτίου και την εκκλησία. Η υλοποίηση του έργου σε μελλοντικά προγράμματα θα αποτελέσει νέο σημαντικό πόλο έλξης ανάμεσα στο παλάτι του μεγάλου Μαγίστρου και το τέμενος Σουλεϊμάν.

6.3.5 Αγία Αικατερίνη

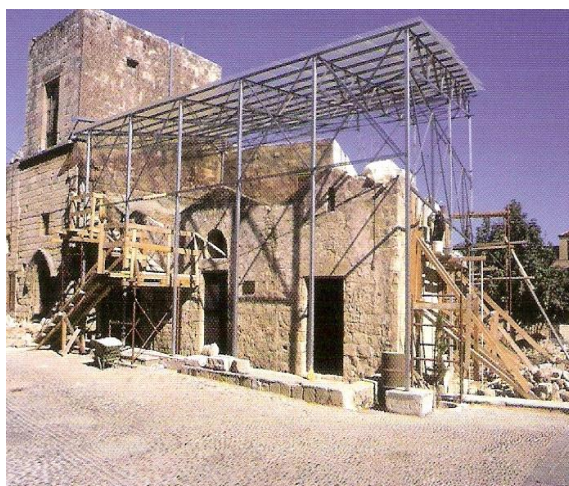
Η Αγία Αικατερίνη, κτίσμα του 14^{ου} αι. βρίσκεται στη νότιο Οβριακή(εβραϊκή) συνοικία της Μεσαιωνικής πόλης, σε μικρή απόσταση από τα τείχη. Παρουσιάζει τη μορφή τρίκλιτης βασιλικής μικρών διαστάσεων. Η διερεύνηση τόσο των οικοδομικών και αρχιτεκτονικών φάσεων, όσο και των φάσεων των τοιχογραφικών του μνημείου, αποδεικνύουν ότι η τρίκλιτη μορφή που προήλθε μετά από προσθήκη κλιτών ή παρεκκλησιών σε μια αρχικά μονόχωρη εκκλησία. Και τα τρία κλίτη είναι στεγασμένα με οξυκόρυφους θόλους και επικοινωνούν με ημικυκλικά ή χαμηλωμένα τόξα. Το μεσαίο κλίτος φέρει ημικυκλική, τρίπλευρη εξωτερικά, κόγχη ιερού, για πρόθεση στη βορειοανατολική γωνία και είσοδο από τη δυτική πλευρά με ορθογώνια θύρα και υπέρθυρη ημικυκλική κόγχη, όπου διανοίχτηκε ένας νεότερος φεγγίτης. Η τοιχοποιία είχε επιχριστεί εξωτερικά με καλής ποιότητας κονίαμα, πάνω στο οποίο έχουν βρεθεί ίχνη διακόσμου με απομίμηση ισόδομου συστήματος. Η εκκλησία κατασκευάστηκε προφανώς πριν το ¾ του 14^{ου} αι., χρονολογία κατά την οποία τοιχογραφήθηκε με εξαιρετικής ποιότητας και με φωτεινά χρώματα συνθέσεις. Οι μορφές διακρίνονται για την αίσθηση του όγκου και την κάπως επιτηδευμένη πτυχολογία τους. Όλες οι τοιχογραφίες πιστεύεται ότι ανήκουν στο ίδιο στρώμα του δεύτερου μισού του 14^{ου} αι. Το τόξο επικοινωνίας με το βόρειο κλίτος έχει τοιχογραφηθεί στα τέλη του 14^{ου} με αρχές του 15^{ου} αι., γεγονός που τεκμηριώνει την εποχή που διανοίχθηκε για να προστεθεί το ταφικό παρεκκλήσι. Το τελευταίο έχει στον βόρειο τοίχο δύο αρκοσόλια, ενώ στον ανατολικό διακρίνεται φραγμένη πόρτα επικοινωνίας με τη γειτονική ιπποτική κατοικία. Οι τοιχογραφίες του νότιου κλιτους ανήκουν πιθανότατα στο τέλος του 15^{ου} αι. Κατά την προσθήκη του νότιου παρεκκλησιού αυξήθηκε το πλάτος του ενδιάμεσου τοίχου και διανοίχτηκαν δύο τόξα επικοινωνίας. Για τη διάνοιξη του δυτικού τόξου μετατράπηκε η προγενέστερη τυφλή ανίδα του αρχικού ναού. Πόρτες εισόδου διαθέτουν και τα δύο παρεκκλήσια από τη δυτική όψη. Η παράδοση αναφέρει ότι εκεί προσευχήθηκε για πρώτη φορά ο Σουλεϊμάν ο Μεγαλοπρεπής το 1523, μετά την είσοδο των Τούρκων στην Πόλη, εξ' ου και το όνομα «Ιλκ Μιχράμπ», που σημαίνει πρώτη κόγχη προσευχής.

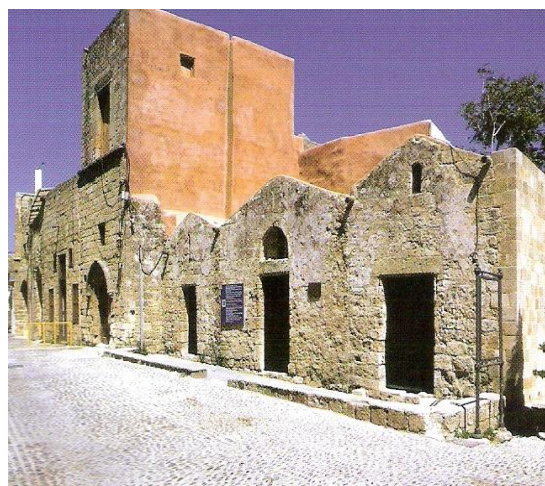
Εικόνα 6.47 Κάτοψη αρχιτεκτονικών φάσεων της εκκλησίας

Μετά την κατασκευή στεγάστρου για την προφύλαξη του μνημείου από τις βροχές, το 1999-2000 ολοκληρώθηκε η καθαίρεση και η ανακατασκευή του μεγαλύτερου μέρους του νότιου τοίχου μαζί με το αντίστοιχο τμήμα του θόλου σε τρεις εγκάρσιες ζώνες και αποκαταστάθηκε το δώμα με τις μονώσεις από κουρασάνι της εκκλησίας, σύμφωνα με την εγκεκριμένη μελέτη. Οι εργασίες συνεχίστηκαν και αποκαταστάθηκαν οι ρωγμές του μεσαίου θόλου εσωτερικά με ενέματα από ασβεστοκονίαμα. Η διαμόρφωση του περιβάλλοντα χώρου ολοκληρώθηκε με την κατασκευή νέων κτιστών πεζουλιών και την επισκευή των παλιών, την πλακόστρωση με πλάκες «Λάρδου», καθώς και την περιποίηση ή φύτευση δένδρων για σκιά.

Κατασκευάστηκε μεταλλικό ικρίωμα και λήφθηκαν μετρήσεις της σχετικής υγρασίας του περιβάλλοντος και του υποστρώματος πριν και καθ' όλη την διάρκεια των εργασιών που πραγματοποιήθηκαν. Έγινε προστασία των τοιχογραφιών, ώστε να καθαιρεθούν τα νεότερα κονιάματα που προκαλούν φθορά και δεν είναι αισθητικά εναρμονισμένα με τις τοιχογραφίες. Πραγματοποιήθηκε, επίσης, αφαλάτωση των τοιχογραφιών με την χρήση επιθεμάτων, ενώ στις θέσεις που παρατηρήθηκαν κρούστες αλάτων έγινε μηχανική αφαίρεση τους. Οι συμπληρώσεις που εφαρμόστηκαν ήταν ασβεστοκονίαμα στις παρυφές των τοιχογραφιών (στεφάνωμα). Έγινε διερεύνηση και χαρτογράφηση, ώστε να εντοπιστούν οι θέσεις αποκολλήσεων του υποστρώματος από την τοιχοποιία και στερεώθηκε το υπόστρωμα των τοιχογραφιών με την χρήση ενεμάτων, η σύσταση των οποίων ήταν συμβατή με το κονίαμα των τοιχογραφιών. Ο καθαρισμός της ζωγραφικής επιφάνειας έγινε με την χρήση ήπιων χημικών μέσων, τα οποία εφαρμόστηκαν με την μορφή επιθεμάτων.

Εικόνα 6.48 Εργασίες αποκατάστασης εκκλησίας

Εικόνα 6.49 Άποψη της εκκλησίας μετά την αποκατάσταση

Η στατική ενίσχυση του κτηρίου με την κατασκευή οριζόντιων διαζωμάτων από οπλισμένο σκυρόδεμα στην επίστεψη των φερουσών λιθοδομών, ώστε, σε συνδυασμό με τα ξύλινα φέροντα στοιχεία των ιπποτικών ορόφων να εξασφαλίζετε η περίδεση και η διαφραγματική λειτουργία, περιορίστηκε στην στάθμη των δωματίων ενώ εξαντλήθηκε η δυνατότητα αποφυγής διάταξης πρόσθετων στοιχείων στο αυθεντικό δομικό του σύστημα. Παρόλα αυτά, με τις σημερινές αντιλήψεις σεβασμού των αρχικών στατικών μοντέλων των μνημειακών κατασκευών, ως προς

τις οποίες σχεδιάζετε η βελτιωτική στερεωτική παρέμβαση, που έχει στόχο την ενεργοποίηση των δομικών φορέων και συστημάτων με πλήρως αναστρέψιμο τρόπο, η κατασκευή που εφαρμόστηκε στα δώματα του ξενώνα της Αγίας Αικατερίνης θεωρείται σχετικά βαριά και παλαιού τύπου, αντιπροσωπευτική της εποχής της, δηλαδή της δεκαετίας του 1990.

Ολοκληρώθηκε και εγκρίθηκε από την επιστημονική επιτροπή η αρχιτεκτονική μελέτη αποκατάστασης του ιπποτικού αρχοντικού στη οδό Ήρινας 10, το οποίο συνορεύει βόρεια και ανατολικά με την Αγ. Αικατερίνη. Το κτήριο είναι διώροφο με πέντε ισόγειους θόλους και τα τμήματα ερειπωμένων δωματίων στον όροφο, με εξαίρεση την νότια πτέρυγα η οποία διατηρείται. Όπως τεκμηριώνουν φωτογραφίες και κτηματολογικά διαγράμματα της ιταλικής περιόδου, το 19^ο αι. έγιναν προσθήκες και επεμβάσεις στον όροφο. Ωστόσο, το κτήριο βομβαρδίστηκε στον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και έκτοτε το μεγαλύτερο τμήμα του ορόφου παραμένει ερειπωμένο.

Η δεινή κατάσταση του κτηρίου απαιτεί την αποκατάσταση του και την ανάδειξη των διατηρούμενων στοιχείων της αναγεννησιακής του αρχιτεκτονικής μέσα από μια σύγχρονη αρχιτεκτονική γραφή. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το ξυλόγλυπτο και ζωγραφικό ταβάνι στην νότια πτέρυγα του, το οποίο υποφέρει από προβλήματα υγρασίας και κινδυνεύει να χαθεί. Η πρόταση για την συμπλήρωση των ελλειπόντων τμημάτων έλαβε σοβαρά υπόψη τα τεκμήρια του παρελθόντος, ενώ εναλλακτικά προτάθηκε να ανακατασκευαστεί τα ξύλινο νεοκλασικό σαχνισί, για το οποίο υπάρχουν φωτογραφίες. Η απαλλοτρίωση της νότιας πτέρυγας που παραμένει ιδιωτική θα βοηθήσει στην διάσωση και την ανάδειξη του, ενώ η αποκατάσταση και η ένταξη συμβατών με το μνημείο χρήσεων θα αξιοποιήσει αυτό το κτίσμα.

Προχώρησαν οι προκαταρκτικές και διερευνητικές εργασίες στο ίδιο κτήριο, με διευθέτηση των ομβρίων υδάτων του δώματος του γκρεμισμένου ορόφου του, ενώ παράλληλα συντηρήθηκε ζωγραφικός διάκοσμος του ιπποτικού τζακιού του ορόφου, που προστατεύτηκε από την βροχή και τις καιρικές συνθήκες με προσωρινό στέγαστρο. Το μεγαλύτερο διατηρημένο τμήμα του αναγεννησιακού κτηρίου ανήκει σε ιδιώτες και ιδιοκτησιακά προβλήματα δυσχεραίνουν την αποκατάστασή του.

Με εξαίρεση, λοιπόν, το τμήμα που ανήκει σε ιδιώτες, ολοκληρώθηκαν οι εργασίες αποκατάστασης στο ισόγειο τμήμα του ιπποτικού κτηρίου, όπου στερεώθηκαν και αρμολογήθηκαν τα θεμέλια και όλες οι λιθοδομές, εξωτερικά και εσωτερικά. Κάποιοι από τους τοίχους επιχρίστηκαν, τοποθετήθηκαν δάπεδα, κουφώματα, ηλεκτρονική και υδραυλική εγκατάσταση και έγιναν χρωματισμοί. Οι χώροι αυτοί λειτουργούν πλέον ως εργαστήρια και αποθήκες του Τεχνικού Γραφείου του Τ.Δ.Π.Ε.Α.Ε.

Εικόνα 6.50 Το ισόγειο του ιπποτικού αρχοντικού μετά τις εργασίες

6.3.6 Ξενώνας Αγίας Αικατερίνης

Ο «ξενώνας της Αγίας Αικατερίνης» ιδρύθηκε το 1391-92, επί μεγάλου Μαγίστρου Heredia, από τον Ιταλό ναύαρχο Domenico d' Allemagna. Η θέση του κτηρίου ήταν περίοπτη, καθώς προβάλλεται στον άξονα της κεντρικής «πλατείας», ενώ η πολυτέλεια του περιγράφεται πολύ γλαφυρά από περιηγητές του 14^{ου} και 15^{ου} αι., οι οποίοι φιλοξενήθηκαν στον διώροφο, με ξύλινες ζωγραφιστές οροφές, «ξενώνα». Κατά την πολιορκία του 1480 και τον σεισμό του 1481 καταστράφηκε σχεδόν ολοσχερώς. Τα εντοιχισμένα στη δυτική όψη οικοσώμα μαζί με τον τροχό της Αγίας Αικατερίνης, μαρτυρούν ότι ένας Ιταλός ναύαρχος, ο Costanzo Orerti, ξανάχτισε τον «ξενώνα» το 1516, την εποχή του μεγάλου Μαγίστρου Fabrizio dell Carretto. Στα χρόνια που ακολούθησαν υπέστη πολλές φθορές, οι οποίες οφείλονταν σε τροποποιήσεις και επεμβάσεις κατά την Τουρκοκρατία, στην έλλειψη τακτικής συντήρησης, αλλά κυρίως στους βομβαρδισμούς του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, που κατέστρεψαν τη νοτιοανατολική πλευρά του. Στην πρόσοψη του ισογείου υπήρχαν τα τυπικά ιπποτικά καταστήματα με τους πάγκους και τα συνεχόμενα ξύλινα στέγαστρα, καθώς και χώρος αποθήκευσης και εργαστήρια, ενώ στον όροφο λειτουργούσε ο «ξενώνας». Κατά τις αρχαιολογικές ανασκαφές αποκαλύφθηκαν ανατολικά του μεγάλο τμήμα της ελληνιστικής οχύρωσης του «μεγάλου λιμένος» και νότια τα θεμέλια αταύτιστης εκκλησίας.

Η τυπολογία του κτίσματος είναι η συνηθισμένη για την εποχή. Η κεντρική ισόγεια είσοδος δίνει πρόσβαση σε θολωτό ημιυπαίθριο χώρο και μέσω ανοικτού κλιμακοστασίου, στο προστώ του ορόφου, που διατάσσονται οι χώροι διημέρευσης και τα δωμάτια του ξενώνα. Στο νότιο προστώ του ορόφου ανοίγονται τρεις θύρες, μια από τις οποίες οδηγούσε στην ανατολική πτέρυγα, που απαρτίζονται από τρία μεγάλα δωμάτια. Μία δεύτερη εξυπηρετούσε μικρό φυλάκιο δίπλα στην τρίτη και την κύρια είσοδο, η οποία οδηγεί στη μεγάλη αίθουσα υποδοχής. Γύρω από την αίθουσα αυτή, που έχει διαστάσεις 5,5X10,5μ. και μεγάλο κεντρικό τζάκι, υπήρχαν δύο πολυτελή υπνοδωμάτια με τζάκια, μια ακόμη αίθουσα με βοηθητική χρήση, και το εφοδιασμένο με μεγάλο φούρνο μαγειρείο. Η μορφή της ανατολικής πλευράς, που έχει καταστραφεί σχεδόν ολοκληρωτικά, δεν μπορεί να αποκατασταθεί με ακρίβεια.

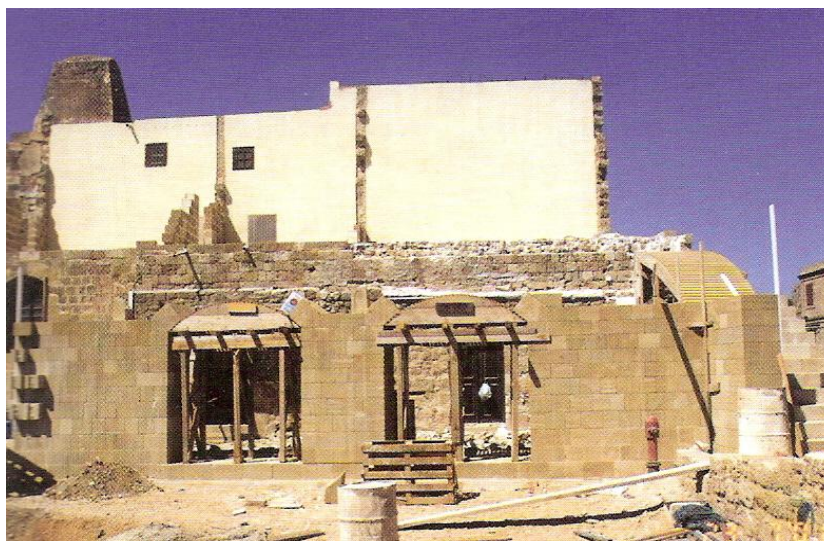

Εικόνα 6.51 Όψη του Ξενώνα πριν τις εργασίες αναστήλωσης

Οι εργασίες αναστήλωσης ξεκίνησαν το 1987 και θα ολοκληρωθούν με την ανακατασκευή του βομβαρδισμένου ανατολικού τμήματος του μνημείου και την ενοποίηση των αρχαιολογικών χώρων της περιοχής. Η αναστήλωση της δυτικής πτέρυγας του ξενώνα τιμήθηκε με έπαινο από την EUROPA NOSTRA το 1997.

Στη συνέχεια αποκαταστάθηκε η ανατολική πτέρυγα του ισογείου του ξενώνα της Αγίας Αικατερίνης, που αποτελείται από τρεις θόλους και η ισόγεια στοά στην ανατολική της όψη. Προηγήθηκε η αποκατάσταση των υφιστάμενων θόλων, που περιέλαβε την επισκευή των λιθοδομών με αντικατάσταση των σαθρών λίθων, καθαρισμό των αρμών και αρμολόγηση τους, καθώς και η αποκατάσταση των δαπέδων από βοτσαλωτά και κουρασάνια. Η ανατολική στοά αποκαταστάθηκε σε συνδυασμό με τη βόρεια ιπποτική σκάλα, η αρχική μορφή τη οποίας τεκμηριώνεται από φωτογραφικό υλικό. Κατά την έναρξη των εργασιών ανακατασκευής της ανατολικής πτέρυγας του ιπποτικού ξενώνα κρίθηκε απαραίτητο να ανατεθεί συμπληρωματική μελέτη στις στατικές συμπεριφορές όλου του συγκροτήματος, ώστε να είναι συμβατό με την κατασκευή και την ενίσχυση του δώματος του αποκαταστημένου τη δεκαετία του 1990 τμήματος του μνημείου. Η στατική μελέτη ολοκληρώθηκε το 2003. Παράλληλα, συντηρήθηκε το δυτικό τμήμα του ξενώνα (επιχρίσματα, βοτσαλωτά, ξυλουργικά, στεγάνωση του δώματος) και η ηλεκτρολογική εγκατάσταση. Κατά μήκος της βόρειας όψης του ιπποτικού ξενώνα κατασκευάστηκε το πεζοδρόμιο και τοποθετήθηκε βοτσαλωτό δάπεδο και ενημερωτικές πινακίδες των επισκεπτών στη βορειοανατολική γωνία του ξενώνα.

Εικόνα 6.52 Η ανατολική πλευρά του ξενώνα κατά την διάρκεια των εργασιών

Κατά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο βομβαρδίστηκε νότια του ξενώνα, στην οδό Θησέως, η αταύτιστη, τύπου ελεύθερου σταυρού, εκκλησία. Ο ναός είχε έρθει στο φως μετά από ανασκαφή, που πραγματοποιήθηκε τη δεκαετία του 1950-1960, ωστόσο με την πάροδο του χρόνου είχε καταχωθεί στο μεγαλύτερο του μέρος και μόνο τμήμα των τοιχοποιιών του ήταν ορατό, σε ύψος 1μ., περίπου από την επιφάνεια της προαναφερόμενης οδού.

Αρχικά διερευνήθηκε το εσωτερικό του σταυροειδούς ναού και στη συνέχεια, από το 1997, ο περιβάλλον χώρος του βόρεια, νότια και ανατολικά, φτάνοντας κατά τόπους μέχρι τον φυσικό βράχο. Διατηρείται σε δύο ζωγραφικές

στρώσεις το κατώτερο τμήμα τοιχογραφιών του βυζαντινού ναού στην κόγχη, τις κεραίες και το κεντρικό κλίτος. Δάπεδο από κουρασάνι βρέθηκε στο ιερό του ναού και σε διάφορα άλλα σημεία, καθώς και στον βοηθητικό χώρο ανατολικά της βόρειας κεραίας, έξω από τον κυρίως ναό. Κάτω από τον βυζαντινό ναό αποκαλύφθηκε τρίκλιτη Παλαιοχριστιανική Βασιλική με ημικυκλική κόγχη, διαμέτρου 7,50μ., και διαστάσεις 14,0μ. πλάτος και άνω των 20,0μ. μήκος. Σώζονται τμήματα της τοιχοποιίας της κόγχης, ενσωματωμένα στον μεταγενέστερο βυζαντινό ναό, καθώς και τα θεμέλια της. Διατηρούνται, επίσης, τα θεμέλια του βόρειου και του νότιου τοίχου, όπως και αυτά των τοίχων μεταξύ των κλιτών. Ακόμη σώζονται σε διάφορα σημεία τμήματα ψηφιδωτού του δαπέδου της παλαιοχριστιανικής, καθώς και τμήμα μαρμάρινου δαπέδου στη βόρεια κεραία του βυζαντινού ναού, το οποίο συνεχίζεται και εξωτερικά σε βοηθητικό χώρο κάτω από τον ανατολικό τοίχο. Ανατολικά, βορειοδυτικά και στη νοτιοδυτική γωνία του ναού ήρθαν στο φως διάφορα προσκτίσματα, η χρήση των οποίων δεν ήταν δυνατό να προσδιοριστεί. Δυτικά και νότια αποκαλύφθηκαν σε σχετικά καλή κατάσταση βοτσαλωτά κατοικιών, οι οποίες υπήρχαν στον χώρο μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο. Προκειμένου να αντιμετωπιστεί το ζήτημα στέγασης του ανασκαφικού χώρου και προστασίας του μνημείου από τις καιρικές συνθήκες, αποφασίστηκε η τοποθέτηση οκταγωνικής τέντας, η οποία στηρίζεται σε τέσσερα μεταλλικά υποστυλώματα θεμελιωμένα σε πέδιλα από μπετόν ανάλογα με τον χώρο, ώστε να μην ενοχλούν την ανασκαφή και να διευκολύνουν την επίσκεψη του μνημείου. Πραγματοποιήθηκαν στερεωτικές εργασίες στα θεμέλια των τοίχων του ναού και των προσκτισμάτων. Επιπροσθέτως, συμπληρώθηκε η λιθοδομή του τοίχου που ορίζει τον ανασκαφικό χώρο εξωτερικά του ναού προς τα βόρεια.

Εικόνα 6.53 Η ανασκαφή της εκκλησίας στην οδό Θησέως πριν τις εργασίες

Το έργο διαμόρφωσης της αταύτιστης εκκλησίας της οδού Θησέως ολοκληρώθηκε το 2001. Κατά την ισχυρή χαλαζόπτωση τη νύχτα της 20^{ης} προς 21^{ης} Νοεμβρίου 2000 η τέντα σκίστηκε και κατέρρευσε. Μετά την επισκευή της επανατοποθετήθηκε στο τέλος του Ιανουαρίου 2001. Ολοκληρώθηκαν οι συμπληρώσεις και οι στερεώσεις των τοίχων και των θεμελίων της εκκλησίας, καθώς και των περιμετρικών προστατευτικών τοίχων, διαμορφώθηκαν οι

προσβάσεις με τα σκαλιά τους, τα δάπεδα της εκκλησίας και των προσκτισμάτων με αμμοχάλικο και πατημένο χώμα, ενώ επισκευάστηκαν και συμπληρώθηκαν τα παλιά κουρασάνια και τα βοτσαλωτά. Συντηρήθηκαν, επίσης, και στερεώθηκαν τα σπαράγματα των βυζαντινών τοιχογραφιών.

Μετά την ολοκλήρωση των εργασιών στερέωσης των θεμελίων των τοίχων του ναού, διαμορφώθηκε ο περιβάλλον ακάλυπτος χώρος. Κατεδαφίστηκαν ευτελείς ετοιμόρροπες προσθήκες και η ενδιάμεση περίφραξη, ενώ ο χώρος καθαρίστηκε επανειλημμένα και οριοθετήθηκε με νέα περίφραξη.

Εικόνα 6.53 Ο χώρος της ανασκαφής της εκκλησίας μετά τις εργασίες

6.3.7 Τάφος

Αρχαιολογικός Χώρος Τάφρου

Κατά την περίοδο αυτή παραδόθηκε για πρώτη φορά στο κοινό το σύνολο του αρχαιολογικού περιπάτου της τάφρου, του χερσαίου τμήματος των οχυρώσεων της Ρόδου.

Συνεχίστηκε ο συστηματικός καθαρισμός και η αποψίλωση τμημάτων των οχυρωματικών κατασκευών και της τάφρου, οι ειδικές επιστρώσεις και οι επιλεκτικές φυτεύσεις στους επισκέψιμους χώρους με παράλληλη ανάδειξη παλαιότερων οικοδομικών φάσεων των οχυρωματικών στοιχείων, καθώς και ο νυκτερινός φωτισμός – ανάδειξη των μνημειακών χώρων.

Κατασκευάστηκαν ειδικού τύπου ξύλινα πλαίσια για την τοποθέτηση των νέων ενημερωτικών πινακίδων που εκπονήθηκαν ειδικά για τον χώρο.

Ολοκληρώθηκε η αποχέτευση ομβρίων στο προβληματικό κεντρικό τμήμα του τομέα της Αγγλίας, όπου δημιουργείται εσωτερική λεκάνη αποκλείοντας την απομάκρυνση των ομβρίων υδάτων με φυσική ροή. Έγινε διευθέτηση των ομβρίων υπογείως μέσω αρχαίου αποχετευτικού αγωγού, ο οποίος διαπερνά το πρόχωμα της αντλίας για την απομάκρυνση των υδάτων στο κεντρικό αποχετευτικό δίκτυο της τάφρου.

Εικόνα 6.54 Ο Αρχαιολογικός Χώρος της Τάφρου πριν τις εργασίες διαμόρφωσης

Μετά την κατασκευή της υποδομής ολοκληρώθηκε η επιφανειακή διαμόρφωση του πυθμένα της τάφρου στον τομέα της Αγγλίας, σύμφωνα με το «Σχέδιο προστασίας – διαμόρφωσης – ανάδειξης του μνημειακού συνόλου των μεσαιωνικών οχυρώσεων της πόλης της Ρόδου», με αξιοποίηση των υπόγειων αποχετευτικών αγωγών ως αξόνων επικοινωνίας των δύο τμημάτων της τάφρου.

Στους τομείς των «γλωσσών» της Ισπανίας και την Ωβέρνης έγινε διαμόρφωση νέων πρανών φυσικού εδάφους και συστηματικές φυτεύσεις εμπλουτισμού της φυσικής βλάστησης.

Στο πλαίσιο της ένταξης του νέου υπαίθριου θεάτρου «Μελίνα Μερκούρη», πραγματοποιήθηκε πλήρης αναδιαμόρφωση του περιβάλλοντα χώρου του στους τομείς των «γλωσσών» της Ιταλίας και της Προβηγκίας με επαναπροσδιορισμό του φυσικού ανάγλυφου, ούτως ώστε να επιτρέπει τις οπτικές φυγές της συνέχειας της τάφρου και προς τις δύο πλευρές του θεάτρου.

Τέλος, έγιναν χωματουργικές εργασίες διαμόρφωσης πρανών φυσικού εδάφους, ειδικές επιστρώσεις χωμάτινης υφής, φυτεύσεις, οριοθέτηση του χώρου με μεταλλικά κιγκλιδώματα, εγκατάσταση των εκδοτηρίων του θεάτρου στο ανατολικότερο τμήμα του επιμήκους πυροβολείου του προμαχώνα του Carretto και ηλεκτρολογική εγκατάσταση φωτισμού – ανάδειξη του χώρου.

Εικόνα 6.55 Ο Αρχαιολογικός Χώρος της Τάφρου σήμερα

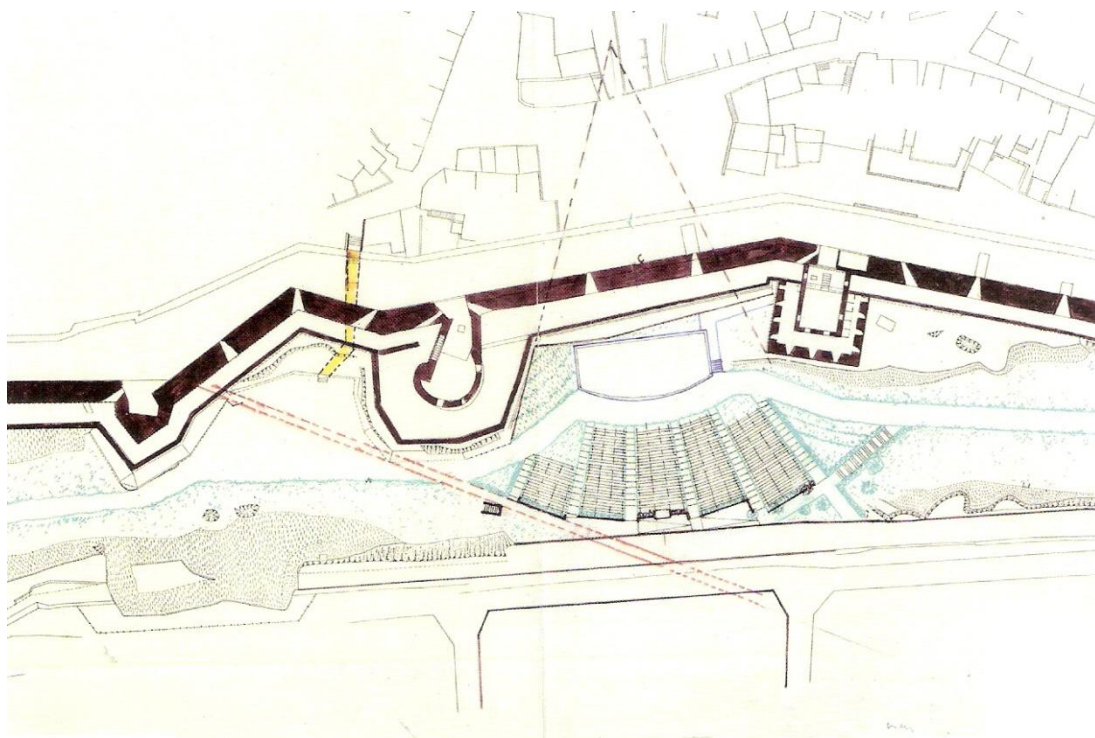
Υπαίθριο θέατρο «Μελίνα Μερκούρη»

Η ένταξη του νέου θεάτρου «Μελίνα Μερκούρη» αποτέλεσε την ολοκλήρωση της διαμόρφωσης του αρχαιολογικού χώρου της τάφρου, για την οποία είχαν τεθεί από την αρχή προδιαγραφές υψηλής ποιότητας ως προς τον σχεδιασμό και την κατασκευή.

Ο έντονος προβληματισμός που διατυπώθηκε στις συνεδριάσεις της Επιστημονικής «Επιτροπής Παρακολούθησης Έργων στα Μνημεία της Μεσαιωνικής Πόλης της Ρόδου» αντικατοπτρίζει τη δυσκολία του θέματος, τόσο σε πανελλήνιο όσο και σε διεθνές επίπεδο.

Κατά τη νέα διαμόρφωση τέθηκε ως στόχος να αναπαραχθεί το αρχικό ανάγλυφο του πυθμένα του αρχαιολογικού χώρου, πριν την διατάραξη που υπέστη κατά τη θεμελίωση της μεταλλικής κατασκευής του θεάτρου το 1983. Η κατασκευή είναι χαμηλότερη, ενσωματωμένη σε πρηνές έδαφος, ώστε να επιτρέπει τις οπτικές φυγές που πάντα διέθετε ο χώρος και προς τις δύο πλευρές της συνέχειας της πορείας της τάφρου.

Η ένταξη της νέας θεατρικής εγκατάστασης εναρμονίζεται με τον αρχαιολογικό περίπατο εξασφαλίζοντας τη δυνατότητα κυκλοφορίας στον περιβάλλοντα χώρο και απελευθερώνοντας την κίνηση στην πίσω πλευρά του, ώστε να μην παρεμποδίζει την παράσταση ο διερχόμενος θεατής ή περιπατητής.

Εικόνα 6.56 Γενική διάταξη νέου υπαίθριου θεάτρου «Μελίνα Μερκούρη»

Ο χώρος θέασης διαχέεται στο φυσικό τοπίο, ενώ η συμμετρία της ακτινωτής του διάταξης και η ικανότητα του επιδιώκουν την αντίθεση με τη σύνθεση πολυγωνική χάραξη των οχυρωματικών έργων, που στην περιοχή αυτή

χαρακτηρίζεται από έντονη ανησυχία δημιουργώντας ένα ευρύχωρο πλάτωμα στο σημείο ένταξης του θεάτρου.

Η διαμόρφωση βασίζεται στη σύγχρονη τεχνική κατασκευής οπλισμένου σκυροδέματος αναχώματος με χρήση ειδικών γεωσυνθετικών υλικών, στο οποίο εγκιβωτίστηκε ειδική μεταλλική κατασκευή, που περιλαμβάνει σταθερά τοποθετημένες βάσεις με αναμονές στις οποίες τοποθετούνται μεταλλικοί στυλίσκοι κυκλικής διατομής, που φέρουν τα ξύλινα έδρανα του θεάτρου. Τα τελευταία, απλά γραμμικά στοιχεία που επιτρέπουν την άμεση οπτική επαφή με τη φυσική φυτεμένη βάση του πρανούς, είναι αφαιρούμενα και οι βάσεις παραμένουν κάτω από την επιφάνεια του γρασιδιού.

Ως υλικό επίστρωσης των επιφανειών κυκλοφορίας στον περιβάλλοντα χώρο του θεάτρου και του ακτινωτού συστήματος των έξι ομόκεντρων διαδρόμων αμφίδρομης κίνησης, διά των οποίων διέρχονται και οι ηλεκτρομηχανολογικές εγκαταστάσεις, επιλέγεται το χυτό δάπεδο χωμάτινης υφής σε συνδυασμό με πλαίσιο ειδικής εμποτισμένης ξυλείας. Χώροι υγιεινής καλής ποιότητας εντάσσονται στο πρανές υπογείως στα δυτικά του θεάτρου και ειδικά ηχοαντανακλαστικά πετάσματα από διαφανές plexi-glass τοποθετούνται κατά περίπτωση στις παρειές του χώρου για την βελτίωση απόδοσης του θεάτρου.

Τέλος η αξονική ένταξη σκηνής μεγάλου πλάτους και καμπύλης διαμόρφωσης του μετώπου στη στάθμη του προτεινόμενου καθορίζει σε μεγάλο βαθμό το κέντρο χάραξης, αλλά και την καμπύλη θέασης, που προκύπτει από την κατασκευαστική τομή του θεάτρου.

Εικόνα 6.57 Γενική άποψη του νέου υπαίθριου θεάτρου «Μελίνα Μερκούρη»

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7

ΣΗΜΕΡΙΝΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΣΤΗΝ ΠΑΛΙΑ ΠΟΛΗ

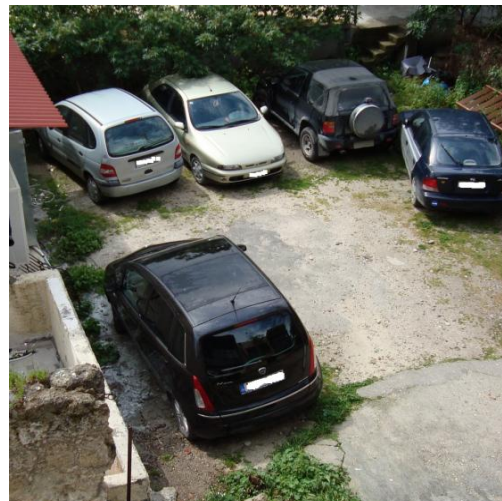
Από το 408π.Χ. έως σήμερα η παλιά πόλη της Ρόδου έχει αλλάξει πολλές φορές την μορφή της όμως πάντα παρέμενε ξεχωριστή, έτσι και σήμερα οι επισκέπτες της μένουν μαγεμένοι με αυτό που συναντούν, όμως ισχύει το ίδιο και για τους μόνιμους κατοίκους της; Η αλήθεια είναι πως όχι. Χαρακτηριστικό είναι ότι ο πληθυσμός της παλιάς πόλης τα τελευταία 15 χρόνια μειώθηκε κατά 40% αν και ο συνολικός πληθυσμός του νησιού αυξήθηκε κατά 23,3% κατά την τελευταία απογραφή του 2001. Αυτό και μόνο μας αποδεικνύει ότι το να ζει κάποιος εντός των τειχών μονό εύκολο δεν είναι.

Ένα από τα σημαντικότερα προβλήματα, το οποίο ωθεί και τον κόσμο μακριά από την παλιά πόλη της Ρόδου είναι το μεγάλο κόστος ζωής και συντήρησης των κτηρίων. Η έλλειψη οικονομικών πόρων, καθώς και ότι για την συντήρηση των όποιων φθορών έχει προκαλέσει ο χρόνος, αναγκάζουν τον κόσμο να ψάξει να βρει κάποια πιο οικονομική λύση εκτός των τειχών της Παλιάς Πόλης.

Ακόμα όμως και όσοι καταφέρουν να διαμείνουν μόνιμα εντός των τειχών, αντιμετωπίζουν σοβαρό πρόβλημα με την εύρεση παρκινγκ. Δεν υπάρχει κάποια ουσιαστική μελέτη για παρκινγκ. Άδεια μπορεί να πάρει ο οποιοσδήποτε για να διέλθει με το όχημά του, απλά δηλώνοντας ότι έχει κάποιο συγγενή ΑΜΕΑ. Έτσι σχεδόν όλοι όσοι εργάζονται ή έχουν καταστήματα στην Παλιά Πόλη, έχουν εξασφαλίσει την καθημερινή του πρόσβαση. Το πρόβλημα αυτό διευρύνεται τις νυχτερινές ώρες καθώς οι πύλες ανοίγουν και χωρίς κανέναν απολύτως έλεγχο, ο καθένας μπορεί να μπει εντός των τειχών, να παρκάρει όπου θέλει το όχημα του, χωρίς κανέναν περιορισμό. Έτσι λοιπόν στριμώχνονται, περισσότερα από 5000 οχήματα, κυρίως αυτοκίνητα, τα οποία προσπαθούν να παρκάρουν μέσα σε μια περιοχή όπου κατασκευάστηκε με προοπτική να διέρχονται άλογα.

Εικόνα 7.1α Αυτοκίνητα παρκαρισμένα σε σημείο όπου υποτίθεται ότι είναι μόνο για πεζούς

Εικόνα 7.1β ίδια εικόνα και εδώ

Αρκετά σημαντικό πρόβλημα είναι και αυτό του θορύβου. Εκτός από την ηχορύπανση που δημιουργείται από τα οχήματα, μεγάλο πρόβλημα υπάρχει και από το θόρυβο που εκπέμπουν τα νυχτερινά μαγαζιά διασκέδασης που λειτουργούν σχεδόν παράνομα στην Παλιά Πόλη. Οι άδειες που έχουν είναι για ένταση μουσικής έως 60db, κάτι που κανένα μαγαζί δεν το τηρεί. Οι άδειες σε μαγαζιά δίνονται ανεξέλεγκτα, ενώ κανένας υπεύθυνος δεν ελέγχει τους καταστηματάρχες για την υπερεκμετάλλευση του χώρου, καθώς απλώνουν τραπεζάκια και σε κοινόχρηστους χώρους. Είναι ευκόλως κατανοητό το ότι κανένας ένοικος δεν μπορεί να αντέξει όλη αυτή την ηχορύπανση. Βέβαια τα μαγαζιά βρίσκονται σε συγκεκριμένα σημεία και όχι σε όλη την έκταση της Παλιάς Πόλης, όμως τα σημεία που δεν εκμεταλλεύονται από ιδιώτες, είναι αφημένα στην τύχη τους. Δεν υπάρχει καθόλου φωτισμός, ενώ κανένας υπεύθυνος από τον Δήμο δεν φροντίζει για την καθαριότητα του.

Εικόνα 7.2 Ένα από τα εκατοντάδες μαγαζιά που παραβιάζουν τον πεζόδρομο

Σε 6000 μόνιμοι κατοίκους αντιστοιχεί μόνο ένα Νηπιαγωγείο και ένα Δημοτικό Σχολείο, το οποίο στεγάζεται σε κοντά στην εκκλησία του Αγ. Παντελεήμονα, πράγμα που σημαίνει πως δεν εξυπηρετεί όλους τους κατοίκους. Ακόμα για Γυμνάσιο και Λύκειο οι μαθητές είναι υποχρεωμένοι να πηγαίνουν εκτός της Παλιάς Πόλης. Επίσης δεν υπάρχει ούτε Βρεφονηπιακός Σταθμός ούτε Παιδικός Σταθμός, αν και οι κάτοικοι στην πλειοψηφία τους είναι μισθωτοί εργάτες και υπάλληλοι. Απ την άλλη δεν υπάρχει ούτε ένα κέντρο προστασίας ηλικιωμένων ατόμων.

Άλλο ένα αρκετά σημαντικό και ακόμα άλυτο πρόβλημα είναι αυτό της αποχέτευσης. Αν και οι κάτοικοι υποχρεούνται να πληρώνουν στην ΔΕΥΑΡ, η εγκατάσταση για την αποχέτευση που υπάρχει δεν είναι επαρκής για όλη την πόλη. Ουσιαστικά καλύπτεται μόνο η οδός Ιπποτών. Εκτός αυτού έντονο πρόβλημα υπάρχει και με τα σκουπίδια, καθώς όπως έχουμε ήδη πει δεν υπάρχει κάποιος να φροντίσει για αυτά. Όπως δεν υπάρχει και φροντίδα για την συντήρηση και τον καθαρισμό του σιντριβανιού στην πλατεία Ιπποκράτους, και για τα χόρτα που φυτρώνουν στα τείχη. Τέλος πολλά σημεία του δρόμου παρουσιάζον λακκούβες, έτσι τίθεται σε κίνδυνο η σωματική ακεραιότητα των επισκεπτών της Παλιάς Πόλης.

Εικόνα 7.3 Το σιντριβάνι στην πλατεία Ιπποκράτους

Εικόνα 7.4 Ένα από τα κεντρικότερα σημεία της πόλης έχει μετατραπεί σε χωματερή

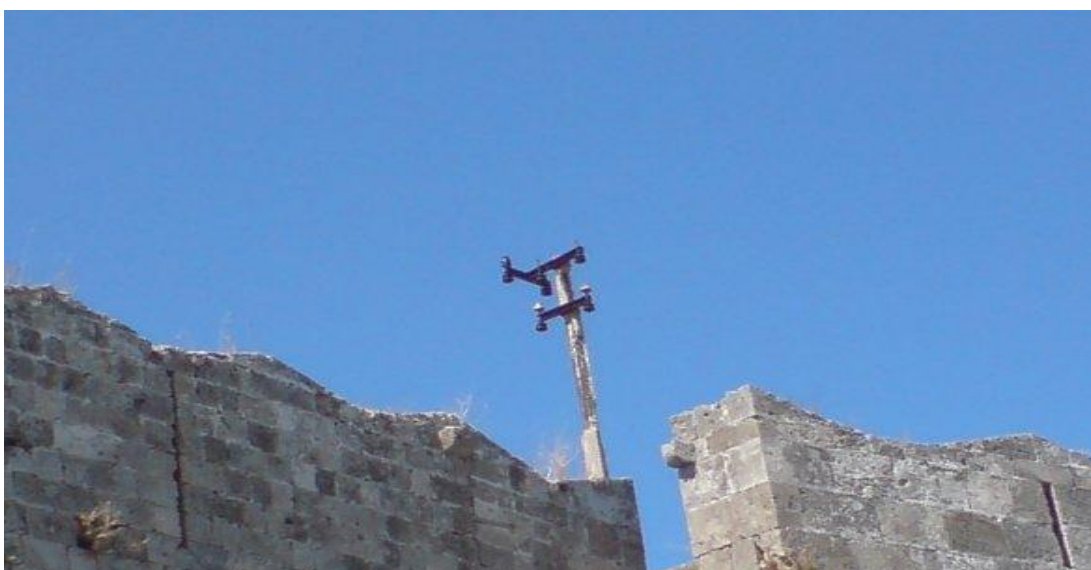
Αν και υπάρχει σχετικός Κανονισμός Επεμβάσεων για την Μεσαιωνική Πόλη της Ρόδου, κανένας καταστηματούχος αλλά και κάτοικος της δεν τον τηρεί, καθώς οι μεν εκθέτουν το εμπόρευμα τους κρύβοντας την όψη του καταστήματος και δε τοποθετώντας τα κλιματιστικά, τις κεραίες, τους ηλιακούς θερμοσίφωνες κ.α. στην πρόσοψη των κτηρίων, καταστρέφοντας έτσι την αρχιτεκτονική αισθητική της πόλης. Εκτός από τις κεραίες των ιδιωτών, υπάρχουν και αυτές της ΔΕΗ και του ΟΤΕ.

Εικόνα 7.5 Αν και τα κτίρια στην παλιά πόλη δεν επιτρέπεται να βάφονται εδώ παρατηρούμε μια εμφανές παραβίαση του κανονισμού

Εικόνα 7.6 Απαράδεκτη εικόνα με τα καλώδια να είναι στην πρόσοψη του κτηρίου

Εικόνα 7.7 Ακόμα και οι στήλη της Δ.Ε.Η. σε εμφανές σημείο

Στις 12 Μαρτίου 2008 ένα κομμάτι ενός πύργου από το κάστρο των Ιπποτών κατέρρευσε. Ακόμα και σήμερα, περισσότερο από δύο χρόνια δεν έχει επισκευαστεί.

Εικόνα 7.8 Το μέρος του κάστρου που κατέρρευσε

Εικόνα 7.9 Μετά από δύο χρόνια βρίσκετε σε αυτή την κατάσταση.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ – ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΕΣ ΛΥΣΕΙΣ

Η ιστορία της Ρόδου ξεπερνά τα 2.400 χρόνια και αυτό αποδεικνύεται από τα στοιχεία που έχουν συγκεντρωθεί και τα οποία ανάγονται, μόλις, από τον 7^ο αιώνα μ. Χ. Λόγω όμως των μεγάλων καταστροφών που υπέστη το νησί τα πολύτιμα αυτά στοιχεία που αφορούσαν την εξέλιξη τού έχουν ολοκληρωτικά χαθεί.

Στο τέλος του αιώνα διαφαίνεται μία πληθώρα αλλαγών στο νησί, η οποία συντελέστηκε από την παρουσία των διαφόρων κατακτητών που πέρασαν και έδρασαν στην Ρόδο. Ο καθένας από αυτούς έβαλε την δική του πινελιά, ώστε η Παλιά Πόλη να πάρει την μορφή που έχει έως και σήμερα. Η σημαντικότερη και σπουδαιότερη παρέμβαση στην εικόνα της Παλιάς Πόλης επιτελέστηκε από τους Ιππότες του Τάγματος του Αγίου Ιωάννη. Αλλά και οι Οθωμανοί πρόσθεσαν κάποιες λεπτομέρειες στην αρχιτεκτονική, προσδίδοντας με αυτόν τον τρόπο την δική τους τεχνική, αλλά και το δικό τους ύφος στα τείχη της Παλιάς Πόλης. Αξίζει βέβαια να αναφερθεί πως σπουδαία αναστηλωτικά έργα πραγματοποιήθηκαν στο νησί της Ρόδου κατά την διάρκεια της Ιταλικής κατοχής, αλλά ακόμη και σήμερα από το ίδιο το Ελληνικό κράτος.

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να επισημάνουμε ότι οι επεμβάσεις που γίνονται και οι επεμβάσεις που θα γίνουν, οφείλουν να μην είναι αυθαίρετες και να μην γίνονται με γνώμονα την συντήρηση και παράλληλα την διατήρηση των κτηρίων της Παλιάς Πόλης, ώστε να μην χαθεί η αίγλη της, καθώς και η ζωντάνια της. Αξίζει να σημειωθεί ότι αρκετά λάθη έγιναν κατά την αναπαλαίωση της Μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου, όπως για παράδειγμα η Παναγία του Μπούργκο που κόπηκε στην μέση για να την διασχίσει δρόμος, βέβαια η Παναγία του Μπούργκο εντασσόταν σε ένα λάθος σύστημα αποκατάστασης, που έφερε στα πρώτα χρόνια η Ελληνική διοίκηση, το οποίο ευτυχώς άλλαξε μετά από το 1985

Φτάνοντας προς το τέλος της εργασίας προτείνουμε κάποιες λύσεις, ώστε η ζωή των κατοίκων της Παλιάς Πόλης να γίνει ευκολότερη και καλύτερη

Αρχικά, θα ήταν καλό και ορθό να τοποθετηθούν μπάρες σε όλες τις πύλες και να υπάρχει εικοσιτετράωρη φύλαξη του χώρου, ώστε να εξαλειφθεί η άσκοπη και συνεχής είσοδος των οχημάτων. Επιπροσθέτως, θα πρέπει να επανεξεταστούν όλες οι άδειες παρκαρίσματος εντός των τειχών, ώστε να έχουν άδεια μόνο αυτοί που πραγματικά την χρειάζονται. Παράλληλα, οι χώροι στάθμευσης πρέπει να είναι συγκεκριμένοι και οι πολίτες να εξυπηρετούνται από εσωτερική δημοτική συγκοινωνία. Επίσης, θα ήταν πιο χρήσιμο το μόνο όχημα το οποίο θα επιτρεπόταν να κινείται εντός των τειχών να είναι το ποδήλατο. Ακόμη, θα πρέπει να τηρείται αυστηρά το πρόγραμμα εφοδιασμού των καταστημάτων από τις 6:00 έως τις 8:00.

Πλέον επιτακτική ανάγκη είναι η δημιουργία νέων σχολείων, ώστε να εξυπηρετούνται όλοι οι κάτοικοι. Οι ανάγκες απαιτούν τουλάχιστον ένα Νηπιαγωγείο, δύο Παιδικούς Σταθμούς, δύο Δημοτικά Σχολεία, ένα Γυμνάσιο και ένα Λύκειο, όπως επίσης και την δημιουργία ενός ΚΑΠΗ. Μερικά από τα κτίρια που προτείνουμε γι' αυτό το σκοπό είναι ο Άγιος Ιωάννης του Κολλακίου, ο οποίος παραμένει αχρησιμοποίητος, ο ξενώνας της αγίας Αικατερίνης, το μουσουλμανικό

αγροτικό συγκρότημα, αλλά και κάποια κτήρια από τις εγκαταλελειμμένες κατοικίες των Εβραίων. Όλα τα παραπάνω κτίρια χρειάζονται μικρές αλλαγές, ώστε να αλλάξουν χρήση.

Ασφαλώς σημαντικό είναι να εφαρμοστεί το σχέδιο αποχέτευσης που υπάρχει από το Φεβρουάριο του 1981 και την δημιουργία Βιολογικού καθαρισμού. Με την φροντίδα του Δήμου θα πρέπει να δημιουργηθεί ομάδα καθαρισμού σε όλη την Παλιά Πόλη, ώστε να φροντίζουν να διατηρείτε καθαρή. Εξίσου μεγάλη ανάγκη είναι και η ενίσχυση του φωτισμού σε όλο το μήκος της Παλιάς Πόλης, ώστε να μπορέσει να αναδεχτεί, αλλά κυρίως για να μπορέσουν να εξυπηρετηθούν οι ανάγκες των κατοίκων.

Τέλος, θεωρούμε πως μεγάλη είναι και η ανάγκη να γίνει εφαρμογή του Κανονισμού των Επεμβάσεων σε όλα τα κτήρια, ανεξαρτήτως της ιδιότητάς τους (οικίες, καταστήματα, κλπ), πριν το φαινόμενο της παραβίασης του πάρει ανεξέλεγκτες διαστάσεις. Αυτό όμως, θα επιτευχθεί με τον αυστηρότερο έλεγχο από τις αρμόδιες αρχές. Απ' την άλλη, η ηχομόνωση στα καταστήματα πρέπει να είναι υποχρεωτική και μάλιστα, με πολύ αυστηρά κριτήρια. Εν κατακλείδι θα θέλαμε να προτείνουμε να δοθούν επιδοτήσεις στους κατοίκους, από το κράτος, αλλά και στους επαγγελματίες για τις επισκευές των κτηρίων. Η αλήθεια είναι ότι το μεγαλύτερο μέρος των κατοίκων της Μεσαιωνικής Πόλης ανήκουν στα λαϊκά στρώματα και η οικονομική τους δυνατότητα είναι μικρή, γι' αυτό θα πρέπει η πολιτεία να φροντίσει να κρατήσει η Παλιά Πόλη, ανεξίτηλο τον χαρακτήρα της.

Πίνακας σχημάτων - Εικόνων

Όνομα	Περιγραφή	Σελίδα
Εικόνα 1.1	Χάρτης της Ρόδου	5
Εικόνα 1.2	Χάρτης της παλιάς πόλης της Ρόδου	7
Εικόνα 1.3	Παλάτι Μεγάλου Μαγίστρου	9
Εικόνα 1.4	Το Νοσοκομείο των Ιπποτών- Εξωτερικά	10
Εικόνα 1.5	Το Νοσοκομείο των Ιπποτών- Εσωτερικά	10
Εικόνα 1.6	Η Οδός Ιπποτών	11
Εικόνα 1.7	Καστελλάνια	12
Εικόνα 1.8	Ναυαρχείο	12
Εικόνα 1.9	Ιπποτικοί Ανεμόμυλοι Μανδρακίου	13
Εικόνα 1.10	Παναγία του Μπούργκου	14
Εικόνα 1.11	Η Παναγία του Κάστρου	15
Εικόνα 1.12	Η Θαλασσινή Πύλη	17
Εικόνα 1.13	Η Πύλη του Αγ. Παύλου	17
Εικόνα 1.14	Πινακίδα στην είσοδο της Πύλης της Ελευθερίας	18
Εικόνα 1.15	Η Πύλη της Ελευθερίας	18
Εικόνα 1.16	Η Πύλη D' Amboise	18
Εικόνα 1.17	Η Πύλη του Αγ. Ιωάννη ή Κόκκινη Πύλη	19
Εικόνα 1.18	Η Πύλη του Αγ. Αθανασίου	19
Εικόνα 1.19	Γενική άποψη του χώρου κοντά στην Πύλη του Αγ. Αθανασίου	19
Εικόνα 1.20	Η πύλη της Αγ. Αικατερίνης	20
Εικόνα 1.21	Πινακίδα στην είσοδο της Πύλης της Παναγίας	20
Εικόνα 1.22	Η Πύλη της Παναγίας	20
Εικόνα 2.1	Η Ρόδος κατά την μυθολογία	23
Εικόνα 2.2	Η Ρόδος στα αρχαία χρόνια	24
Εικόνα 2.3	Μικρογραφία της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου	25
Εικόνα 2.4	Ο Μεγάλος Μάγιστρος Pierre d' Aubusson ως επιβλέπων των συνεργείων κατασκευής των οχυρώσεων	27
Εικόνα 2.5	Foulques de Villaret	28
Εικόνα 2.6	Helion de Villeneuve	28
Εικόνα 2.7	Dieudonne de Grozon	28
Εικόνα 2.8	Pierre de Corneillan	29
Εικόνα 2.9	Roger de Pins	29
Εικόνα 2.10	Raymond Berenger	29
Εικόνα 2.11	Robert de Julliac	29
Εικόνα 2.12	Ferdinand d' Heredia	29
Εικόνα 2.13	Philibert de Naillac	29
Εικόνα 2.14	Antoine Fluvian	29
Εικόνα 2.15	Jean Bonpart de Lastic	29

Εικόνα 2.16	Jacques de Milly	29
Εικόνα 2.17	Pier Reymond Zacosta	30
Εικόνα 2.18	Giovanni Battista Delgi Orsini	30
Εικόνα 2.19	Pierre d' Aubusson	30
Εικόνα 2.20	Emery d' Amboise	30
Εικόνα 2.21	Guy de Blanchefort	30
Εικόνα 2.22	Fabrizio del Cretto	30
Εικόνα 3.1	Φάση επέκτασης της τειχισμένης πόλης	36
Εικόνα 3.2	Μεσαιωνική Πόλη Ρόδου- Η εξέλιξη της πόλης και των οχυρώσεων	39
Εικόνα 3.3	Πολεοδομική οργάνωση της ευρύτερης περιοχής της Πόλης της Ρόδου στο τέλος της Τουρκοκρατίας	41
Εικόνα 3.4	Η οδός Ιπποτών πριν την ιταλική επέμβαση	44
Εικόνα 3.5	Το ιταλικό ρυθμιστικό σχέδιο της μεσαιωνικής πόλη της Ρόδου	46
Εικόνα 3.6	Η Παναγία του Μπούργκου πριν τις ιταλικές εργασίες αποκατάστασης	47
Εικόνα 3.7	Η πύλη η Θαλασσινή μετά από βομβαρδισμούς	48
Εικόνα 3.8	Η πύλη η Θαλασσινή κατά τον Β' παγκόσμιο πόλεμο	19
Εικόνα 3.9	Ρυθμιστικό Σχέδιο της μεσαιωνικής πόλης (1954)	51
Εικόνα 3.10	Η ανατολική πλευρά του φρουρίου του Αγ. Νικολάου πριν τα σωστικά μέτρα	52
Εικόνα 3.11	Αεροφωτογραφία του φρουρίου του Αγ. Νικολάου τον Ιούνιο 2000	52
Εικόνα 3.12	Ο πύργος των Μύλων κατά την διάρκεια των εργασιών αποκατάστασης τη δεκαετία του 1970	53
Εικόνα 3.13	Κατάρρευση στον προμαχώνα του Παλατιού του Μεγάλου Μαγίστρου μετά τον σεισμό του 1957	54
Εικόνα 3.14	Γενική διάταξη διαμορφώσεων της τάφρου	56
Εικόνα 3.15	Χάρτης παρουσίασης των ιδιοκτησιών της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου	58
Εικόνα 3.16	Πολεοδομική μελέτη μεσαιωνικής πόλης Ρόδου. Ζώνες χρήσεως γης	61
Εικόνα 3.17	Χάρτης με την απογραφή του εμπορικού κέντρου της μεσαιωνικής πόλης	62
Εικόνα 3.18	Η Παναγία του Μπούργκου πριν από τις επεμβάσεις	63
Εικόνα 3.19	Τα ερείπια της Παναγίας του Μπούργκου μετά τη διαμόρφωση	64
Εικόνα 3.20	Γενική άποψη του χώρου της μεσαιωνικής τάφρου μετά την ολοκλήρωση των εργασιών διαμόρφωσης	65
Εικόνα 3.21	Πολιτιστική εκδήλωση στον χώρο της μεσαιωνικής τάφρου	66
Εικόνα 3.22	Τα ερείπια του μοναστηριακού ναού του Τάγματος των Ιπποτών του Αγ. Ιωάννη μετά την αποκάλυψή τους	68

Εικόνα 3.23	Ο μιναρές του Τεμένους του Σουλεϊμάν κατά την αποξήλωση του	69
Εικόνα 3.24	Ο μιναρές του Τεμένους του Σουλεϊμάν μετά τις επεμβάσεις	69
Εικόνα 3.25	Γενική άποψη του χώρου του Ξενώνα της Αγ. Αικατερίνης	72
Εικόνα 3.26	Ο Μόλος των Μύλων κατά την διάρκεια των επισκευών	74
Εικόνα 3.27	Ο Μόλος των Μύλων ύστερα από τις σωστικές επεμβάσεις	74
Εικόνα 4.1	Κατασκευή και ανακατασκευή από πωρόλιθο	77
Εικόνα 4.2	Κατασκευή από ασβεστόλιθο	77
Εικόνα 4.3	Εβραϊκή επιγραφή σε ξύλο που χρησιμοποιήθηκε σαν δοκάρι	78
Εικόνα 4.4	Θεμελιώσεις	81
Εικόνα 4.5	Τοιχοποιία	82
Εικόνα 4.6	Τοιχοποιία	82
Εικόνα 4.7	Πεσσοί στη οδός Σωκράτους	83
Εικόνα 4.8	Πεσσοί	83
Εικόνα 4.9	Διάταξη κίωνων στην Παναγιά του Μπούργκο	84
Εικόνα 4.10	Τόξα	85
Εικόνα 4.11	Εσωτερικό θόλου	87
Εικόνα 4.12	Τρούλος	87
Εικόνα 4.13	Τομές Ιπποτικού Δώματος	88
Εικόνα 4.14	Τοιχογραφία σε επίχρισμα	89
Εικόνα 4.15	Τομή σε επίχρισμα	90
Εικόνα 4.16	Κλίμακες	90
Εικόνα 4.17	Κλίμακες	91
Εικόνα 4.18	Παράδειγμα εσωτερικής τοιχοποιίας	91
Εικόνα 4.19	Μουσάντρα – Είδος Οθωμανικού Διαχωριστικού τοίχου	91
Εικόνα 4.20	Πόρτα	92
Εικόνα 4.21	Παραδείγματα θυρών	93
Εικόνα 4.22	Θύρα Ιπποτικού Σπιτιού	93
Εικόνα 4.23	Παράθυρα Κτιρίου Καστελανίας	94
Εικόνα 4.24	Καρφωτά Εξώφυλλα Παραθύρων	94
Εικόνα 4.25	Παράθυρα	95
Εικόνα 4.26	Παράθυρα	95
Εικόνα 4.23	Ανακατασκευή προστεγάσματος στην πλατεία εβραίων μαρτύρων	96
Εικόνα 4.24	Υδροροή	97
Εικόνα 6.1	Συνθήκες απορροής των ομβρίων υδάτων στον τομέα της «γλώσσας» της Αγγλίας	101
Εικόνα 6.2	Η κατάρρευση του δυτικού άκρου του προχώματος της Αγγλίας τον Φεβρουάριο του 1998	102

Εικόνα 6.3	Η αποσυναρμολόγηση του ιστορικού φάρου του Αγ. Νικολάου τον Φεβρουάριο του 1998	103
Εικόνα 6.4	Η ανακατασκευή του σπειροειδούς κλιμακοστάσιου του κεντρικού πύργου του στο φρούριο του Αγ. Νικολάου	103
Εικόνα 6.5	Το Πρόχωμα της Ισπανίας κατά τη διάρκεια της ανακατασκευής του καταρρευσαντος τμήματος	104
Εικόνα 6.6	Διαδοχικές φάσεις αποκατάστασης των ανατολικών προπετασμάτων του προμαχώνα του Αγ. Ιωάννη μετά την κατολίπηση	105
Εικόνα 6.7	Διαδοχικές φάσεις αποκατάστασης των ανατολικών προπετασμάτων του προμαχώνα του Αγ. Ιωάννη μετά την κατολίπηση	105
Εικόνα 6.8	Η δράση των περιβαλλοντικών παραγόντων στο φρούριο του Αγ. Νικολάου	106
Εικόνα 6.9	Διαδοχικές Φάσεις του έργου αποκατάστασης των ανατολικών προπετασμάτων του προμαχώνα του Αγ. Ιωάννη μετά την κατολίπηση	108
Εικόνα 6.10	Διαδοχικές Φάσεις του έργου αποκατάστασης των ανατολικών προπετασμάτων του προμαχώνα του Αγ. Ιωάννη μετά την κατολίπηση	108
Εικόνα 6.11	Προβληματικό τμήμα ανατολικά του προχώματος της Αγγλίας	110
Εικόνα 6.12	Ανακατασκευή κατάρρευσης στο μέσο του προχώματος της Αγγλίας	110
Εικόνα 6.13	Γενική άποψη των σημερινών συνθηκών θεμελίωσης του προχώματος της Αγγλίας	111
Εικόνα 6.14	Το εσωτερικό του τείχους στην περιοχή του Ταρσανά πριν την διάνοιξη της πύλης της Ελευθερίας	113
Εικόνα 6.15	Το εσωτερικό του τείχους στην περιοχή του Ταρσανά μετά την διάνοιξη της πύλης της Ελευθερίας	114
Εικόνα 6.16	Γενική άποψη του μεσαιωνικού μόλου των Μύλων κατά τη διάρκεια κατασκευής του νέου λιμανιού της Ρόδου	115
Εικόνα 6.17	Αεροφωτογραφία της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου με τις θέσεις που έπληξαν οι βομβαρδισμοί των Συμμάχων	116
Εικόνα 6.18	Οι υποσκαφές των κυμάτων στη θεμελίωση του φρουρίου του Αγ. Νικολάου πριν την κατασκευή του λιμενικού έργου υποθεμελίωσης του	117
Εικόνα 6.19	Η διάνοιξη της παλιάς πύλης του Αγ. Γεωργίου	119
Εικόνα 6.20	Αποκατάσταση τμήματος κατάρρευσης του αντικρήμνου (contrascarpa) κατά την περίοδο της Ιταλοκρατίας	120
Εικόνα 6.21	Άποψη της τάφρου μετά τη βροχή	122
Εικόνα 6.22	Το τζαμί πριν τις εργασίες	124
Εικόνα 6.23	Το τζαμί μετά τις εργασίες	124
Εικόνα 6.24	Εσωτερική άποψη κατά τη διάρκεια των εργασιών	125
Εικόνα 6.25	Εσωτερική άποψη μετά τις εργασίες	126
Εικόνα 6.26	Ενίσχυση της στέγης	127

Εικόνα 6.27	Τέμενος Μεχμέτ Αγά – Πρόταση αποκατάστασης	128
Εικόνα 6.28	Βόρεια άποψη του Σουλειμάν Τζαμί μετά τις εργασίες	129
Εικόνα 6.29	Ανακατασκευή του μιναρέ κατά την Ιταλοκρατία	130
Εικόνα 6.30	Καθαίρεση σκαλωσιάς και ανάδειξη μιναρέ έπειτα από πρόσφατες επεμβάσεις συντήρησης	130
Εικόνα 6.31	Αποκατάσταση κλειδιού του κεντρικού τρούλου	132
Εικόνα 6.32	Ο κεντρικός τρούλος μετά τις εργασίες	132
Εικόνα 6.33	Το ξύλινο πατάρι πριν τις εργασίες	133
Εικόνα 6.34	Το ξύλινο πατάρι μετά τις εργασίες	133
Εικόνα 6.35	Τα προστώα μετά τις εργασίες	134
Εικόνα 6.36	Η κρήνη μετά τις επισκευές	135
Εικόνα 6.37	Διαμόρφωση της περιοχής γύρω από τα Ερείπια της Παναγίας του Μπούργκου	136
Εικόνα 6.38	Όψη της σημερινής κατάστασης της Παναγίας του Μπούργκου	137
Εικόνα 6.39	Η Παναγία του Μπούργκου κατά την διάρκεια των εργασιών	138
Εικόνα 6.40	Καθαρισμός των λιθοδομών με ψηγματοβολή	139
Εικόνα 6.41	Η κόγχη του δυτικού αρκοσολίου της βόρειας πλευράς μετά τις εργασίες	139
Εικόνα 6.42	Σχέδιο Όψης του Αγ. Ιωάννη των Ιπποτών	140
Εικόνα 6.43	Άποψη του χώρου κατά τη διάρκεια των εργασιών	141
Εικόνα 6.44	Άποψη χώρου μετά τις εργασίες	141
Εικόνα 6.45	Εργασίες διαμόρφωσης της οδού Παναιτίου	142
Εικόνα 6.46	Άποψη του χώρου και της οδού Παναιτίου μετά τις εργασίες	143
Εικόνα 6.47	Κάτοψη αρχιτεκτονικών φάσεων της εκκλησίας	145
Εικόνα 6.48	Εργασίες αποκατάστασης εκκλησίας	146
Εικόνα 6.49	Άποψη της εκκλησίας μετά την αποκατάσταση	146
Εικόνα 6.50	Το ισόγειο του ιπποτικού αρχοντικού μετά τις εργασίες	147
Εικόνα 6.51	Όψη του Ξενώνα πριν τις εργασίες αναστήλωσης	148
Εικόνα 6.52	Η ανατολική πλευρά του ξενώνα κατά την διάρκεια των εργασιών	149
Εικόνα 6.53	Η ανασκαφή της εκκλησίας στην οδό Θησέως πριν τις εργασίες	150
Εικόνα 6.53	Ο χώρος της ανασκαφής της εκκλησίας μετά τις εργασίες	151
Εικόνα 6.54	Ο Αρχαιολογικός Χώρος της Τάφρου πριν τις εργασίες διαμόρφωσης	152
Εικόνα 6.55	Ο Αρχαιολογικός Χώρος της Τάφρου σήμερα	153
Εικόνα 6.56	Γενική διάταξη νέου υπαίθριου θεάτρου «Μελίνα Μερκούρη»	154
Εικόνα 6.57	Γενική άποψη του νέου υπαίθριου θεάτρου «Μελίνα Μερκούρη»	155

Εικόνα 7.1α	Αυτοκίνητα παρκαρισμένα σε σημείο όπου υποτίθεται ότι είναι μόνο για πεζούς	157
Εικόνα 7.1β	ίδια εικόνα και εδώ	157
Εικόνα 7.2	Ένα από τα εκατοντάδες μαγαζιά που παραβιάζουν τον πεζόδρομο	158
Εικόνα 7.3	Το σιντριβάνι στην πλατεία Ιπποκράτους	159
Εικόνα 7.4	Ένα από τα κεντρικότερα σημεία της πόλης έχει μετατραπεί σε χωματερή	159
Εικόνα 7.5	Αν και τα κτίρια στην παλιά πόλη δεν επιτρέπεται να βάζονται ο συγκεκριμένος αποφάσισε να μην ακούσει τον κανονισμό	160
Εικόνα 7.6	Απαράδεκτη εικόνα με τα καλώδια να είναι στην πρόσοψη του κτιρίου	160
Εικόνα 7.7	Ακόμα και οι στήλη της Δ.Ε.Η. σε εμφανείς σημείο	160
Εικόνα 7.8	Το μέσος του κάστρου που κατέρρευσε	161
Εικόνα 7.9	Μετά από δύο χρόνια βρίσκετε σε αυτή την κατάσταση.	161

Βιβλιογραφία

1. Δήμος Ροδίων, «Οικοδομικά Υλικά και Τεχνικές στην Μεσαιωνική Πόλη της Ρόδου», Προγραμματική Σύμβαση ΥΠΠΟ-ΤΑΠΑ-ΔΗΜΟΥ ΡΟΔΙΩΝ, Ρόδος 2003.
2. Υπουργείο Πολιτισμού –Τ.Δ.Π.Ε.Α.Ε. Επιτροπή Παρακολούθησης Έργων στα Μνημεία της Μεσαιωνικής Πόλης της Ρόδου, «Μεσαιωνική Πόλη Ρόδου Έργα Αποκατάστασης 2000-2008», Ρόδος 2008.
3. Υπουργείο Πολιτισμού, Επιτροπή Παρακολούθησης Έργων στα Μνημεία της Μεσαιωνικής Πόλης της Ρόδου, «Μεσαιωνική Πόλη Ρόδου Έργα Αποκατάστασης (1985-2000)», Ρόδος 2001.
4. Υπουργείο Πολιτισμού, Πρακτικά του Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου, «15 Χρόνια Έργων Αποκατάστασης στη Μεσαιωνική Πόλη της Ρόδου», Τόμος Α και Β, Αθήνα 2007.
5. Υπουργείο Πολιτισμού –Τ.Δ.Π.Ε.Α.Ε. Επιτροπή Παρακολούθησης Έργων στα Μνημεία της Μεσαιωνικής Πόλης της Ρόδου, «Σχέδιο Προστασίας – Διαμόρφωσης – Ανάδειξης του Μνημειακού Συνόλου των Μεσαιωνικών Οχυρώσεων της Πόλης της Ρόδου», Ρόδος 2008.
6. Δήμος Ροδίων, Δ/ση Προστασίας Μεσαιωνικής Πόλης, «1984-2003 19 Χρόνια Παρουσίας στην Παλιά Πόλη της Ρόδου Κατάλογος Έργων».
7. Τεχνικό Επιμελητήριο της Ελλάδος, Τμήμα Δωδεκανήσου, «Ρόδος Παλιά Πόλη – Προτάσεις για το Ρυθμιστικό».
8. Τεχνικό Επιμελητήριο της Ελλάδος, Τμήμα Δωδεκανήσου, «Μεσαιωνική Πόλη της Ρόδου – Αρχές και Κανονισμοί Επεμβάσεων».
9. Επιστημονικό Συνέδριο «Νέες Πόλεις Πάνω σε Παλιές», Ρόδος 27-30 Σεπτεμβρίου 1993.
10. «Επεμβάσεις σε Αρχιτεκτονικά Μνημεία και Παραδοσιακά Οικιστικά Σύνολα».
11. 4^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, «Ρόδος. Η απόρθητη πόλη»

12. Αρχοντόπουλος Θεόδωρος, Παπαβασιλείου Ελένη, «Ρόδος: πληροφορίες για την ιστορία του τόπου μέσα από το γεγονός του θανάτου» 1996.
13. Bosworth Clifford-Edmund, «Αραβικές επιθέσεις της Ρόδου την προ-Οθωμανική εποχή» Ρόδος 1994.
14. Γραφείο Συντήρησης και Αποκατάστασης Μεσαιωνικής πόλης Ρόδου, «Επεμβάσεις στην μεσαιωνική πόλη της Ρόδου.» 1989.
15. Γραφείο Συντήρησης και Αποκατάστασης Μεσαιωνικής πόλης Ρόδου, «Η παλιά πόλη της Ρόδου. Μελέτες –επεμβάσεις 1985-1988», Ρόδος 1989.
16. Εμμανουήλ Πέννη «Το Νοσοκομείο της Ρόδου επί κυριαρχία του τάγματος των Ιωαννιτών Ιπποτών(1310-1530)» Ρόδος 1994.
17. Hoerfner Wolfram, «Η αρχαία και η μεσαιωνική πόλη της Ρόδου», Ιστορία και προβλήματα συντήρησης της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου, πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης (Ρόδος, 27-29 Νοεμβρίου 1986) Αθήνα 1992.
18. Hughes Quentin – Μίγκος Αθανάσιος, «Η οχυρωματική αρχιτεκτονική των Ιπποτών της Ρόδου και οι τούρκικες πολιορκίες», Ρόδος 2400, Διεθνές συνέδριο 1993, Ρόδος 1994.
19. Καρασάββα – Τσιλιγγίρη Φωτεινή, «Προβλήματα τεκμηρίωσης των μεσαιωνικών μνημείων της Ρόδου» Ιστορία και προβλήματα συντήρησης της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου, πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης (Ρόδος, 27-29 Νοεμβρίου 1986) Αθήνα 1992.
20. Κόλλιας Ηλίας «Οι ιππότες της Ρόδου. Το παλάτι και η πόλη» Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1991.
21. Κόλλιας Ηλίας «Τοπογραφικά προβλήματα της μεσαιωνικής αγοράς της Ρόδου και του νοτίου τοίχους του Κολλακίου». » Ιστορία και προβλήματα συντήρησης της μεσαιωνικής πόλης της Ρόδου, πρακτικά Επιστημονικής Συνάντησης (Ρόδος, 27-29 Νοεμβρίου 1986) Αθήνα 1992.
22. Κόλλιας Ηλίας «Η μεσαιωνική πόλη της Ρόδου και το παλάτι του Μεγάλου Μαγίστρου», Αθήνα 1994.